

Dr. Nagy András

ANTI-CALLAHAN

**A hús-vér közgazdaságtan
kritikája**

© Dr. Nagy András, 2008

A szerző művét az Általános GNU-licence hatálya alá helyezi.

Ezt a művet bárki lemásolhatja, sokszorosíthatja, terjesztheti ellenszolgáltatásért vagy a nélkül, átírhatja a következő feltételek betartása mellett:

- Köteles ugyanezeket a jogokat bárki más számára ugyanilyen formában biztosítani;
- Köteles a szerző (és valamennyi korábbi módosító) nevét feltüntetni;
- Köteles pontosan jelezni (saját nevével ellátva) az általa eszközölt változtatásokat és az általa módosított változat eredeti forrását;
- Köteles az általa terjesztett példányokat hasonló copyleft-tel ellátni;
- Ezek a feltételek automatikusan kiterjednek a szöveg megváltoztatott részeire is.

A hús-vér kritikus előszava

Amióta Magyarországon, mint egyébként Kelet-Közép Európában mindenütt, a marxista politikai gazdaságtan kötelező oktatását felváltotta a „main stream” közgazdaságtan csupán annyiban nem kötelező, amennyiben – szemben a marxista politikai gazdaságtannal – nem *minden* felsőoktatási intézményben kötelező az oktatása, azóta szép számmal jelennek meg mikro- és makroökonómia tankönyvek. Ezek részben amerikai standart tankönyvek fordításai, részben ezek alapján írt magyar termékek. Az áradatban igazán színvonalasnak a magam részéről négy könyvet tartok:

- Samuelson és Nordhaus híres „Közgazdaságtanát”;
- Hal R. Varian „Mikroökonómia középfokon” című alapművét
- Paul Heyne „A közgazdaságtani gondolkodás alapjai (a mindenható piac)” című népszerűsítő munkáját

és

- a Koppányi Mihály szerkesztette „Mikroökonómia” tankönyvet, amely nagyrészt az előzőek (különösen Varian könyve) felhasználásával készült, ám mégis eredetinek tekinthető munka.

Természetesen a „main stream” legfontosabb alapművei is hozzáférhetőek magyar nyelven, ám ezek még a rendszerváltás előtt jelentek meg – furcsa mód ezek *akkor* megjelenhettek, míg *ma* marxista közgazdasági irodalom lényegében egyáltalán nem jelenik meg.

Legújabban megjelent egy könyv, amely ugyan elhatárolja magát a „main streamtől”, de azért nincs olyan messze tőle. Ez a könyv *Gene Callahan* műve a „Közgazdaságtan hús-vér embereknek” (Edge 2000 kiadó, Budapest 2007).

G. Callahan könyvében az „osztrák közgazdaságtani iskolát” kívánja népszerűsíteni.

Jelen munkám megírása során nem mélyedtem el C. Menger, E. v. Böhm-Bawerk, L.v. Mises, J. Schumpeter, F.A. Hayek műveiben, így nem tisztem megítélni, hogy a szerző mennyire autentikus ismertetője ennek az iskolának.

Mindössze annyit tudok egyértelműen megállapítani a szerzőről és könyvéről, hogy az osztrák iskola elkötelezett *apologétája*. Művében egyforma hévvel marasztalja el a klasszikus angol közgazdasági iskolából kinőtt „main stream” irányzato(ka)t, illetve a klasszikus angol közgazdaságtan bírálataként született marxizmust. Nem kerülheti el „megsemmisítő” bírálatát a közgazdaságtan kutatásában és kifejtésében alkalmazott matematika sem.

A marxizmus esetében ez az elmarasztalás azzal párosul, hogy kritikája nem az első kézből megismert marxi-lenin-luxemburgi műveken alapszik, hanem meg nem nevezett, a sztálini „Rövid Tanfolyam”, illetve a Mao féle „Vörös Könyvecske” színvonalán álló források sejlének ki mögüle. Jellemző a könyv tudományos színvonalára, hogy Milan Kundera egy színműve szerepel az irodalomjegyzékében, holott a könyvben csak egy illusztratív kitérőben történik róla említés, ezzel szemben sem „A tőke” Marxtól, sem R. Luxemburg közvetlenül Böhm-Bawerkkal is vitázó „A tőkefelhalmozás” című műve nem említődnek meg a könyvben, és természetesen nem szerepelnek az irodalomjegyzékben sem. Az egész könyvben egyetlen állítólagos Lenin- és egyetlen állítólagos Trockij-idézet található, természetesen mindkettő a forrás megjelölése nélkül. És ez nála nem a marxistáknál úgymond szokásos „citológia” bírálata! A mű hemzseg az okkal, ok nélkül

előrángatott iskolás pedánságú (azaz a szövegkörnyezetből tartalmilag is, stílusában is kirívó) Menger, Mises, Hayek, stb. idézetektől. Azaz egy kis „citatotológiáért” a szerzőnek nem kellett a (marxista) szomszédba mennie.

A könyv színvonala messze elmarad a vele igen közeli szellemi rokonságban levő Heyne-könyv színvonalától (jellemző, hogy az orosz „osztrákok” honlapján, a www.libertarium.ru honlapon az osztrák iskola klasszikusainak – Menger, Böhm-Bawerk, Mises, Hayek – orosz fordításai mellett ott van Heyne könyvének oroszított változata is, Callahan könyve viszont meg sincs említve).

Callahan úr könyve tankönyvnek nem elég didaktikus, színvonalas ismeretterjesztő műnek, vagy pláne tudományos dolgozatnak túlságosan felületes. Callahan úr könyve csupán egy *közgazdaságtani lektűr*.

Őszintén bevallom, hogy azért nyúltam mégis Gene Callahan könyvéhez bíráló szándékkal, mivel többszörösen érintettként, úgymint 1) hivatalból a „main stream” közgazdaságtant tanító, de 2) marxista meggyőződésű és 3) matematikusi hajlamú elméleti közgazdász, jó alkalomnak találtam e könyvet arra, hogy több évtizedes oktatói gyakorlatom tapasztalatait, az évek múlásával egyre árnyaltabb, de mégis megállapodott meggyőződésemet egy polemizáló írás keretei között kifejthessem – nem titkoltan a marxizmus klasszikusainak példáját követve ezzel.

Budapest, 2008. február 29-én

Dr. Nagy András

A közgazdaságtudományok
kandidátusa

A kritika első fele

Fejezetről fejezetre, pontról pontra ...

Bevezetés (13-15. oldalak)

„A fő téma nem az (osztrák – N.A.) iskola története lesz, bár az első függelékben ennek áttekintése megtalálható. Az sem a célom, hogy más iskolákba tartozó hivatásos közgazdászokat „átállítsak”. A könyv inkább az érdeklődő laikusnak szól. Bár mindig törekedtem a precizitásra, megpróbáltam elkerülni, hogy belemerüljek a közgazdaságtan rejtélyes vitatémáinak apró részleteibe. Ez csak szükségtelenül elbonyolította volna a könyvet.” (14. oldal)

Érdekes cél. Nem vitatkozni „más iskolákba tartozó hivatásos” közgazdasági nézetekkel, hanem az érdeklődő laikusoknak „kinyilatkozni”. Pontosan ezt neveztem az előszavamban apológiának.

„Szembekerül a legalapvetőbb emberi problémával: hogyan maradjon életben primitív körülmények között. Mit mondhat a közgazdaságtan erről a helyzetről? Tudományunk a viszonylag állandó emberi természetén alapul, vagy a társadalmi viszonyokon, amelyeket bármikor átalakíthatunk? Ha valakit nem az érdekel, hogy a lehető legvagyonosabb legyen, vagy elutasítja a fogyasztói társadalmat, a közgazdaságtan akkor is vonatkozik rá? Ez csak néhány kérdés, melyre könyvünk választ kíván adni.” (15. oldal)

Érdekes kérdésselvetés. „Tudományunk a viszonylag állandó emberi természetén alapul, vagy a társadalmi viszonyokon, amelyeket bármikor átalakíthatunk?” Ugyan miért attribútuma a társadalmi viszonyoknak, hogy azokat *bármikor* átalakíthatjuk? Az utalás egyértelműen a

marxizmus forradalmi alapjaira történik. Csakhogy a marxizmus – nem a sztálinista-maoista voluntarizmus – sehol nem állítja, hogy a társadalmi viszonyok *bármikor* átalakíthatóak. Ellenkezőleg, azt állítja, hogy a termelés módja (azaz a társadalmi viszonyok alapja) a termelő erők mindenkori fejlettségének függvénye. Konkrétan a kapitalizmust meghaladó kommunizmusra nézve Marx és Engels egy korai művükben írják a következőt:

„Ez az „elidegenülés” — hogy a filozófusok számára érthetően fejezzük ki magunkat — természetesen csak két gyakorlati előfeltétellel szüntethető meg. Hogy „elviselhetetlen” hatalommá váljék, vagyis olyan hatalommá, amely ellen forradalmat csinálnak, ahhoz az kell, hogy az emberiség tömegét teljesen „tulajdonnékülként” hozza létre, s egyszersmind ellentmondásban a gazdagságnak és műveltségnek egy meglevő világával — amely gazdagság és műveltség a termelőerő nagy megnövekedését, fejlődésének magas fokát előfeltételezi; másrészt pedig a termelőerők e fejlődése (amivel egyben már adva van az emberek világtörténelmi — és nem helyi — létezésében meglevő empirikus egzisztencia) már azért is abszolút szükségszerű gyakorlati előfeltétel, mert nélküle csak a nélkülözést tennék általánossá, tehát az ínséggel szükségképpen ismét megkezdődnek a harc a szükségességért s ismét előállna az egész régi szemét, továbbá, mert csak a termelőerőknek ezzel az egyetemes fejlődésével tételeződik az emberek egyetemes érintkezése, ennél fogva egyrészt valamennyi népben egyidejűleg létrehozza a „tulajdonnéküli” tömeg jelenségét (általános konkurencia), mindegyik népet függővé teszi a többinek a forradalmasodásaitól, és végül világtörténelmi, empirikusan egyetemes egyéneket állít a helyi jellegű egyének helyébe. Enélkül 1. a kommunizmus csak, mint helyi jelenség létezhetnék, 2. magának az érintkezésnek a hatalmai nem fejlődhetek volna ki mint egyetemes, s ezért elviselhetetlen hatalmak, hazaisütemű-babonás „körülmények” maradtak

volna, és 3. az érintkezés minden bővülése megszüntetné a helyi kommunizmust. A kommunizmus empirikusan csak az uralkodó népek tetteként „egyszerre” és egyidejűleg lehetséges, ez pedig a termelőerő egyetemes fejlődését és a vele összefüggő világérintkezést előfeltételezi.

A kommunizmus szemünkben nem állapot, amelyet létre kell hozni, nem eszmény, amelyhez a valóságnak hozzá kell igazodnia. Mi kommunizmusnak a valóságos mozgalmat nevezzük, amely a mai állapotot megszünteti. E mozgalom feltételei a ma fennálló előfeltételből adódnak.” (A német ideológia MEM 3. kötet 37-38. old.)

Meg kell jegyezni, hogy Marx és Engels az itt kifejtett álláspontjukat életük végéig nem adták fel. Amikor az úgynevezett „létező szocializmus” ezektől az elvektől lényeges pontokon eltért, akkor azért a marxizmus klasszikusai nem tehetők felelőssé.

I. rész - Az emberi cselekvés tudománya

1. fejezet - Mi történik? A közgazdaságtan természete (18-29. oldalak)

Mit tanulmányozunk?

G. Callahan ebben a fejezetben arra vállalkozik, hogy definiálja: mi a közgazdaságtan?

„Israel Kirzner professzor szerint még a hivatásos közgazdászok is „egész sor, meglepően eltérő meghatározást adnak a közgazdaságtan tárgyára vonatkozóan””. (18. old.)

A szerző úgy tűnik, azt gondolja, hogy eddig sok hibás definíció született a közgazdaságtan tárgyára vonatkozóan, és most ő (vagyis hát az osztrák iskola) megadja a helyeset. Sajnos fel kell világosítani a szerzőt, hogy az osztrák iskola

(vagyis az ő) definíciója az n egyéb definíció mellett éppen az n+1-ik. Nem kevésbé vitatható, kiegészíthető, kigyomlálható definíció, mint az összes többi. A szerző által oly nagyon megvetett marxizmusnak van egy nagy előnye az összes említettekkel szemben. A *marxi módszer nem definiál, hanem kifejti tárgyát*. Így nem zárja be magát többé-kevésbé erőszakolt definíciók béklyójába. Mondanom se kell, hogy ezen a tényen nem változtat az, hogy a legprimitívebb vulgár-marxizmus (Rövid Tanfolyam & Co) éppen ellenkezőleg járt el, dogmákká züllesztett „definíciók” gyártásával.

Ezért azután elég durva az a támadás, amit a szerző a marxizmus ellen végrehajt:

„A korai közgazdászok közül néhányan - például Karl Marx - az egész tudományát megkérdőjelezték. Marx azt állította, hogy a közgazdászok csak *leírják* azt a társadalmat, amely a kapitalisták uralma alatt kialakult. Nincsenek olyan gazdasági igazságok, amelyek mindenkire, mindig és mindenhol érvényesek; a klasszikus iskola – és olyan képviselői, mint Smith, Thomas Malthus vagy Dávid Ricardo – által megállapított törvények nem érvényesek a jövő szocialista utópiájában élőkre. Tulajdonképpen – mondták a marxisták – ezek a gondolkodók csupán igazolni akarják a szegény tömegek néhány gazdag által folyó kizsákmányolását. A kínai marxisták stílusában fogalmazva „a klasszikus közgazdászok az imperialista, háborút szító disznók lakásai” voltak.” (21. oldal)

Szögezzük le mindenek előtt, hogy szemben a szerzővel, Marx soha nem fogalmazott „a kínai marxisták stílusában”. Természetesen nem a tudományát kérdőjelezte meg, hanem annak „örök igazságait” – ebben valóban kibékíthetetlen ellentét van a szerző által interpretált osztrák iskola és a marxizmus álláspontja között. Előre megmondom, hogy a szerző a könyv végéig nem tudja meggyőzően bizonyítani az

adott kérdésben az osztrák iskola fölényét.

Marx szinte minden közgazdasági művének címében, vagy alcímében az áll: „a politikai gazdaságtan bírálata”. Egy percre sem titkolta, hogy amit előad, az nem közgazdaságtan (vagy ami akkor még ugyanaz volt – politikai gazdaságtan), hanem annak *bírálata*. Nem egy jobb közgazdaságtan nevében, hanem abban az értelemben, hogy a (klasszikus) politikai gazdaságtan *a tőkés termelési mód adekvát tudományos megjelenítése*, és így érvényessége a tőkés termelési mód történelmi időszakára terjed ki.

Mindenek előtt nem érvényes a tőke előtti korokra. Marx valóban szarkasztikusan bírálta a közgazdaságtan „robinzonádjait” – az olyanokat, amivel magától értetődően G. Callahan is kezdi témája pozitív kifejtését.

„Ricardo sincs meg a maga robinzonádjá nélkül. „Az őshalász és az ősvadász nála rögtön, mint árubirtokosok cserélik ki a halat és a vadat, az ezekben a csereértékekben tárgyiasult munkaidő arányában. Ez alkalomból abba az anakronizmusba esik, hogy az őshalász és az ősvadász munkaszerszámaik felszámításához a londoni tőzsdén 1817-ben használatos törlesztési táblázatokhoz folyamodnak. Úgy látszik, Owen úr parallelogrammái az egyetlen társadalmi forma, melyet Ricardo a polgárin kívül ismert.”” (A tőke MEM 23. kötet 78. oldal lábjegyzet)

De Marx nem tartja érvényesnek a tőke utáni korra sem. Ez két dolgot jelent.

Egyrészt valóban, Marx a közgazdaságtant (politikai gazdaságtant) a kapitalizmus adekvát megjelenési formájaként jeleníti és bírálja meg. Ezzel vitába lehetne szállni, de Callahan úr ezt nem teszi meg. Szerinte a feltételezés olyan abszurd, hogy elég egy maoista baromság

marxizmusként való előadásával az ügyet lezárni.

Másrészt Marx egész tudományos munkássága annak bizonyítására irányult, hogy a tőkés termelési mód történelmi jelenség, s mint ilyen, ahogy keletkezett, úgy el is fog múlni. Eközben Marx kifejezetten tartózkodik attól, hogy „recepteket (Comte-féléket?)” írjon „a jövőendő lacikonyhája számára”. A kommunizmusról (szocializmusról) többet, mint amit korábban idéztem a Német ideológiából, lényegében nem írt soha. Itt most nem térnek ki a mindkét oldalról alaposan félreértett aktuál-pártpolitikai vitairatára, a „Gothai program kritikájára”. És valóban azt állította, hogy a politikai gazdaságtan a tőkés társadalom meghaladásával maga is meghaladottá fog válni. Ezt követői többsége nem értette meg. Lényegében Kautsky és Lenin voltak azok, aki Marx gazdasági tanairól, marxista politikai gazdaságtanról kezdtek beszélni. Egyedül Rosa Luxemburg vette komolyan Marx említett álláspontját. A „létező szocializmus” egyetemem, főiskoláim oktatói „szocializmus politikai gazdaságtana” létezése éppen az ellenkezőjét bizonyítja annak, amit Callahan úr a marxizmus és a közgazdaságtan viszonyáról (egyébként a fenti korrekcióval – akár helyesen) állít.

Ami pedig az „imperialista, háborút szító disznókat” illeti, álljon itt egy megszívlelendő bekezdés a Tőke előszavából:

„Egy szót esetleges félreértések elkerülése végett. A tőkés és a földtulajdonos alakját semmiképpen sem festem rózsás színben. De személyekről itt csak annyiban van szó, amennyiben azok gazdasági kategóriák megszemélyesítői, meghatározott osztályviszonyok és -érdekek hordozói. Álláspontom, amely a gazdasági társadalomalakulat fejlődését természettörténelmi folyamatként fogja fel, bármely más álláspontnál kevésbé teheti felelőssé az egyént olyan viszonyokért, amelyeknek ő társadalmilag terméke marad,

bármennyire föléjük emelkedhet is szubjektíve.” (MEM 23. kötet 9. oldal)

Innen világosan látható, hogy sem a sztálini „éleződő osztályharc”, sem a maoista „kulturális forradalom” rasszizmusba hajló burzsuj-ellenessége nem varrható Marx nyakába. Marx a *kizsákmányolást*, amely az ő értelmezésében azonos az *idegen munka feletti uralommal, a magántulajdonnal*, amely utóbbi viszont egy másik megközelítésében azonos a *kényszerű társadalmi munkamegosztással*, nem a szegény tömegekkel szemben néhány gazdag által elkövetett (szubjektív) gonosztettként, hanem a magántulajdon legtisztább formájára épülő tőkés termelési mód szükségeszerű (objektív) megjelenési formájaként értelmezte.

A továbbiakban az olvasó megtudja, hogy a marxisták és a klasszikus közgazdaságtan más bírálói (kik azok? – ez nem derül ki) azért tudták megrendíteni a közgazdaságtan alapjait, mert azok törekenyek voltak. Carl Menger tanait felhasználva Mises volt az, aki „újraalkotta a közgazdaságtant az „emberi cselekvés általános elméletének szilárd alapzatán.”” Ennek az újraalkotott közgazdaságtannak a lényege:

„A közgazdaságtan ... az összes emberi cselekedet elmélete, egy általános tudomány, a tevékenységek kategóriáinak és azok minden elképzelhető körülmények között megvalósuló működésének általános tudománya.” (21. oldal)

A marxizmus – némi leegyszerűsítéssel – a társadalmi viszonyok összességének alapjaként a termelési módot, a társadalom gazdasági szerkezetét jelöli meg. Bár a fenti Mises-idézet ezzel valahol összezseng, látni kell az alapvető különbséget. Mises magát a közgazdaságtant, mint tudományt terjeszti ki parttalanul az emberi élet minden területére,

szemben Marxszal, aki csupán meghatározó jelentőséget tulajdonít a gazdaságnak az egyébként nála ezerszer színesebb társadalmi létén belül. És még Marxot, a marxistákat szokás ökonómizmussal vádolni!

De vajon mit ért Mises „cselekvésen”?

„Az emberi cselekvés célirányos viselkedés. Vagy így is mondhatjuk: a cselekvés működésbe hozott és tevékenységgé alakított akarat, célok megvalósítására való törekvés, az egyén értelmes válasza környezetének ingereire és körülményeire, a személy tudatos alkalmazkodása az életét meghatározó univerzum állapotára” (22. oldal)

És mi ennek a cselekvésnek az indítéka?

„Az emberi cselekvés forrása az *elégedetlenség*, vagy másképpen az az elképzelés, hogy az élet lehetne jobb is, mint most. A fennálló körülményeket valamilyen szempontból elégtelennek tartjuk. Ha a pillanatnyi helyzettel teljesen elégedettek vagyunk, nincs semmi késztetésünk a cselekvésre: a helyzeten csak rontani lehet! Amint azonban valami olyasmit tapasztalunk világunkban, ami nem teljesen kielégítő, lehetőség nyílik cselekedni a helyzet javításának érdekében.” (ugyanott)

Mindezt tehát a cselekvő ember elképzei. Miért? Hogyan? Az egésznek az a lényege, hogy az ember, amikor cselekszik, akkor *teljesen szabadon teszi ezt*, semmi nem kényszeríti rá, csupán saját jól-rosszul fejlett fantáziája. Később Callahan úr majd elmélkedni fog *ok* és *okozat* összefüggésén. Itt azonban ez egyáltalán nem izgatja.

Mert mi is a helyzet?

Azért nincs késztetésünk a cselekvésre, mert teljesen elégedettek vagyunk a pillanatnyi helyzettel, vagy éppen azért vagyunk elégedettek a pillanatnyi helyzetünkkel, mert

éppen semmi sem késztet cselekvésre? Ez nem mindegy!

Még régi „polgazd”-tanár koromból nekem mindig gyanús, amikor egy tan- vagy szakkönyvben nagyon „életszagú” példákat hoznak fel. Most ilyen példa Callahan úr könyvében a függőágyban heverésző, valaminek (később kiderül – egy szúnyognak) a zajától megzavart emberünk, akinek *el kell döntenie* mi ér neki többet: tovább heverészni és túrni a zajt, vagy felkelni és megszüntetni a zaj okát (agyoncsapni a szúnyogot)? Callahan úr kifejtésében ez a döntési kényszer kizárólag emberünk agyában születik, ahogy maga a döntés is. Éppen ez fogja megalapozni az osztrák iskola *szubjektív értékelméletét*.

A valódi élet ennél sokkal prózaibb döntések elé állítja az embereket. Például korog a gyomruk az éhségtől, és dönteniük kell, hogy tesznek-e ez ellen valamit (valaminek az árán, természetesen) vagy szép nyugodtan éhen halnak. Esetleg megveszi őket az Isten hidege, és dönteniük kell, hogy tesznek-e ez ellen valamit (nem ingyen, természetesen) vagy derűsen halálra fagynak.

Azaz – nem szaporítva a szót – a *szubjektív döntés szabadsága* érdekében az osztrák iskola (Callahan úr tolmácsolásában) kihajítja az emberek életéből az *objektív szükséglet* fogalmát, ami amúgy egy nagyon is állatias fogalom.

Ugyanis azonnal szembetűnő, hogy az állatok éhesek, szomjasak, fáznak, melegük van, azaz időről időre késztetést éreznek arra, hogy egyenek, igyanak, vigyázzanak normális testhőmérsékletükre, és mi, emberek ezzel valahogy ugyanúgy vagyunk. Sőt az a késztetés is közös bennünk, hogy utódokat nemezzünk és neveljünk fel. Mindezek az élet

szempontjából igen fontos késztetések, hiszen ha nem volnának, akkor az egyedek elfelejtenének táplálkozni, inni, s éhen, szomjan pusztulnának, nem törődnének testhőmérsékletükkel és sejtjeik megfagyás, vagy túlhevülés által halnának el, utódok nemzése híján a faj kihalna. E késztetések, motivációk tehát az egyed- és fajfenntartás, az élet fenntartásának elengedhetetlen előfeltételei. Egy-egy egyed „hozhat” ezzel ellentétes döntést, amivel persze saját pusztulását okozza és veszélyezteti a faj fennmaradását is, de mivel mi azokról a fajokról (mindenek előtt az emberi fajról) beszélünk, amelyek léteznek, „szaporodnak és sokasodnak” – azért egy társadalomtudománynak (és Callahan úr csak egy társadalomtudományt ismer, a közgazdaságtan tudományát¹) nem az ilyen egyedek vizsgálata kell, hogy a célja legyen.

Az emberi és állati egyedek, mint a faj egyedei tevékenységét tehát nem saját szubjektív elképzeléseik, hanem a nagyon is objektív szükségleteik motiválják. Éppen az különbözteti meg a legjobban az embereket az állatoktól, hogy hogyan, mi módon elégítik ki ezeket a szükségleteiket. Az *emberek sajátos szükséglet-kielégítési módja, a termelés* azután olyan új szükségletek létrejöttét segíti elő, amelyek az állatoknál már nem figyelhetőek meg, és objektív megalapozottságuk mellett egyre több bennük a szubjektivitás is. Ám a döntő szükségletek továbbra is az objektív adottságként létező alapvető szükségletek maradtak.

Miben áll a termelés, ez az emberek sajátos szükséglet-kielégítési módja, és az állatok szükséglet-kielégítése között a különbség?

---

¹ Parafrázis Marx és Engels egy talányos, áthúzott megjegyzésére a „Német ideológiából”: „Csak egy tudományt ismerünk, a történelem tudományát” (MEM 3)

Az állatok *alkalmazkodnak* – leggyakrabban genetikai kiválasztódással, ritkábban primitív tanulási folyamatban – a környezetükhöz. Az emberek viszont *alkalmazzák* a környezetüket.

Mi ebben a különbség?

Ime, egy Callahan úrhoz méltó példa. Egy prémes állat az időjárás hőmérséklet-változásaira vedléssel és bundanövesztéssel reagál. Az ember viszont lenyúzza a prémes állat téli bundáját, azt speciális eljárással, a kikészítéssel tartósítja, puhává teszi, majd amikor fázik, magára teríti, amikor melege van, leveti. Hogy a bunda növesztése illetve lenyúzása között különbség van, az aligha szorul magyarázatra, viszont itt azt is látni kell, hogy amíg az állat a vedlési ciklusával csak a hőmérséklet-változások sok-sok éves trendjéhez képes alkalmazkodni, addig az ember a zsákmányolt és kikészített bundával a legszeszélyesebb időjárásokhoz is tud alkalmazkodni. Túlélő képessége ez által a sokszorosa lesz a bunda eredeti tulajdonosa túlélő képességének.

Ahhoz azonban, hogy az ember alkalmazni tudja a környezetét, valamilyen mértékben ismernie kell azt, *tudással* kell rendelkeznie. Az egyes ember-egyedek ismeretszerző képessége – élettartamuknál fogva – eléggé véges. Ha mindenkinek a környezet alkalmazásához szükséges ismereteket magának kellene megszereznie, ugyancsak kevés eredményt érne el - jobban jártunk volna, ha a természet legalább azzal a genetikai alkalmazkodó képességgel ruházott volna fel bennünket, mint amivel a méhek, vagy a prémes állatok rendelkeznek. De az ember azért alakíthatta ki – meglehetősen nagy hatékonysággal (aminek bizonyítéka az, hogy immár a melegvérű élőlények között az emberi fajé a

legnagyobb populáció, lekörözve a korábban élen álló patkányokat) – sajátos szükséglet-kielégítési formáját, a termelést, mert képesnek bizonyult a tapasztalatai térben és időben való átadására társainak és utódainak, vagyis *képes artikuláltan kommunikálni, képes elvont fogalmakban gondolkodni, gondolatait rögzíteni és továbbítani*. Ez a kommunikáció teszi az emberi faj számára lehetővé *a tudatos közös tevékenységet, a kooperációt*. Az elvont (absztrakt) gondolkodás teszi lehetővé *a céltudatos tevékenységet, a munkát és annak megosztását*. Mindezek összességükben azt jelentik, hogy *a termelés társadalmi folyamat*. Ember nem lehetséges termelés nélkül, termelés nem lehetséges ember nélkül. De termelés nem lehetséges társadalom nélkül, tehát ember sem lehetséges társadalom nélkül. Ember, termelés, társadalom ugyanannak az egységnek egymástól elválaszthatatlan oldalai.

Mindezt az osztrák iskola (vagy Callahan úr?) a szükséglet fogalmával együtt szemétre hajította. Ezért kezdheti a közgazdaságtant Callahan úr a rendkívül mulatságos robinzonádjával – a Rich nevű túlélő bajnok főszereplésével.

Ám ha Mises ezt írja a *Humán Action* bevezetőjében:

„A választás meghatározza az emberi döntéseket. Döntéshozatalkor az ember nem csak anyagi dolgok és szolgáltatások közül választ. Az összes emberi érték rendelkezésére áll. Minden cél és minden eszköz, mind anyagi, mind eszmei, a fenséges és az egyszerű, a nemes és a nemtelen egyaránt felsorakozik, az ember kiválaszt egyet, és félresöpör egy másikat. Semmilyen emberi cél vagy kerülendő veszély nem hiányzik erről az egyedi skáláról. A modern értékelmélet szélesíti a tudományos horizontot és kiterjeszti a közgazdaságtan területét.” (idézi Callahan 25. oldal)

akkor a marxista Bertold Brecht ezt válaszolja:

„Akárhogy csűrheted és csavargathatod,

Előbb a has jön, s csak aztán a morál!”

(Koldusopera Második koldusfinálé)

Az objektív szükséglet fogalmának felcserélése a szubjektív elégedetlenség fogalmával szükségszerűen vezet az osztrák iskola híres-hírhedt szubjektív értékelméletéhez.

„Az érték szubjektív természete volt Carl Menger egyik legnagyobb meglátása. A klasszikus közgazdászok szemében az érték ellentmondásos volt. Értékelméletüket a termékek előállításához szükséges munka vagy a termék hasznosságának valamilyen objektívan mérhető mennyiségére próbálták alapozni. Vegyük azonban azt az egyszerű esetet, amikor séta közben egy gyémántot találunk a földön. A gyémánt előállításához nem volt szükség munkára, és - legalábbis az élet fenntartása szempontjából - nem hasznosabb, mint egy pohár víz. És a gyémántot általában mégis értékesebbnek tartjuk, mint a pohár vizet. Menger úgy oldotta meg ezt a gordiuszi csomót, hogy éppen erre alapozta az elméletet: a dolgok azért értékesek, mert a cselekvő emberek annak tartják őket.” (24 oldal)

Az egyszerű ember séta közben még azt sem tudja azonnal eldönteni, hogy az a csillogó kő a földön gyémánt-e, vagy csak egy közönséges üveg-darab? Ha lenyúl érte, azért teszi, mert már előre reméli, hogy gyémánt. Ezt természetesen ellenőrizni kell. Mihamarabb egy üvegdarabhoz is hozzá akar jutni (például egy üvegpalack cserepéhez), hogy kipróbálja, tud-e karcot ejteni a „gyémántja”. Mindeközben társadalmi tapasztalatok, viszonyok tömkelege merült fel. Emberünk tudja (mert megtanulta a társadalomtól), hogy mi a különbség üveg és gyémánt között – mind fizikai, mind társadalmi szempontból –, tudja, hogy ezt mások is tudják, és

mindenek előtt már *jó előre tudja*, hogy az üvegszilánk értéktelen, a gyémánt viszont nagyon értékes, és főképpen azt *tudja*, hogy ezt a többiek is *így* tudják.

Callahan úr (és Menger úr) valóban komolyan gondolja, hogy a gyémánt azért értékes, mert a cselekvő emberek annak tartják? Nem azért, mert már előre tudják, hogy a gyémántot a *többiek* (vagy legalábbis valaki – például az ékszerész) tartják értékesnek? Nem azért, mert a gyémánt megtalálójának az első gondolata az, hogy ezért a kőért *mennyi sok pénzt fog kapni* az ékszerésztől? Vajon e remény nélkül a kisujját is mozdítaná-e a földön heverő ismeretlen csillogó valamiért? S ha igen, mert gyermeteg kíváncsiságát felkeltette a dolog csillogása, akkor számítana számára, hogy a csillogás egy üvegdarabtól, vagy egy gyémánttól származik?

Bertolt Brechtnek meg volt a véleménye a csomót kötő gordiuszi királyról² (akinek nem tellett többre a zűrzavar keltésénél) és a csomót kardjával szétvágó Sándorról (aki a valódi megoldást kardja arroganciájával helyettesítette), de Menger ezzel az „ízetlen” (Marx kedvenc kifejezéseinek egyike) megoldással rajtuk is túl tesz.

Hiszen rendben van. A dolgok azért értékesek, mert a cselekvő emberek annak tartják őket. Most már csak azt kellene megválaszolni, hogy *miért tartják annak őket?* Vagyis Menger még csak szét se vágta a gordiuszi csomót, mindössze *arrébb tolt*a.

Mellesleg a szerző által a marxistáknál nem kevésbé lenézett neoklasszikusok az ordinális hasznosság-

---

² A gordiuszi csomó (in B. Brecht Versek Magyar Helikon 1965 114. oldal)

elméletükben ugyanezt a marxisták szemében vitatható megoldást sokkal elegánsabban adják elő.

Ők felteszik, hogy a fogyasztónak nem szükségszerű számszerűsíteni a javak szükségletkielégítő képességét (a hasznosságukat), viszont nem is egymástól függetlenül értékeli azokat, hanem a fogyasztói kosarakba csoportosítva.

A valóságos fogyasztó persze sokszor szeszélyes és bizonytalan. Ha választás elé állítódik, nem mindig tud dönteni. Ám, ha soha nem tudna dönteni, akkor nem lenne képes gazdálkodni, nem lehetne a gazdaság szereplője. Tehát abból a tényből, hogy az emberek fogyasztókként viselkedve nyilvánvalóan gazdálkodnak – a gazdaság ugyanis működik – azt az indukciós feltevést engedik meg magunknak, hogy a magabiztos gazdasági döntés a szabály, a hezitálás, a bizonytalanság pedig a kivétel. (Ez eléggé hasonló ahhoz a gondolatmenethez, amit fentebb marxista meggyőződésem alapján az objektív szükségletek szerepéről kifejtettem). Ezt a következtetést viszont azzal az elvonatkoztatással fejezik be, hogy a kivételtől eltekintve a szabályt néhány axiómában rögzítik.

Definíció

A fogyasztó előnyben részesít (preferál) két kosár közül egyet, amennyiben, ha a két kosarat azzal a kikötéssel kínálnák fel neki, hogy bármelyiket, de csakis az egyiket megkaphatja az egyéb körülményeitől függetlenül (tehát nem érhetné más területen hátrány a választása miatt), akkor az előnyben részesítettet választaná. Ha bármelyiket elfogadná, akkor a két kosár számára közömbös.

(P1) A teljesség axiómája

A fogyasztó két tetszőleges fogyasztói kosár közül vagy az egyiket előnyben részesíti (preferálja) a másikkal szemben, vagy a két kosarat közömbösnek tartja. Más

lehetősége nincs.

A (P1) axióma pontosan két kosárra vonatkozik és a lényege, hogy a fogyasztó mindig tud dönteni.

Fontos, bár triviálisnak tűnő döntési helyzet, amikor kétszer ugyanazt a kosarat kínálják fel, vagy ami lényegében ugyanaz, két azonos tartalmú kosár közül kell választani. E helyzetet sokan azért látják triviálisnak, mert akaratlanul is feltételezik, hogy a döntéshozó tudja, hogy a két kosár valójában egy és ugyanaz. Ám ténylegesen számtalan alkalom adódik, amikor a döntéshozó nem tudja ezt. A következő axióma tehát nem a fogyasztó viszonyát írja le a triviális helyzethez, hanem a fogyasztó magatartását írja elő a két kosár sajátos (egyenlő) viszonya miatt – függetlenül attól, hogy a fogyasztó e viszonytal tisztában van, vagy sem.

(P2) A reflexivitás axiómája

A fogyasztó két azonos tartalmú fogyasztói kosarat közömbösnek tart.

A racionalitás fontos mozzanata a következetesség. Ha egy racionális döntéshozó többször kerül azonos döntési helyzetbe, akkor mindig azonosan illik döntenie – hiszen mindig az észérvekkel legjobbnak bizonyuló alternatívát kell választania. A másik probléma az, hogy a fenti két axióma nem teszi lehetővé tetszőleges számú kosár összehasonlítását. Mindkét gondot megoldja a

(P3) A következetesség (transzitivitás) axiómája

Ha a fogyasztó egy kosarat preferál egy másik kosárral szemben és ugyanakkor e másik kosarat preferálja egy harmadik kosárral szemben, akkor az első kosarat preferálja a harmadikkal szemben is.

A három axióma nem eléggé kézzelfoghatóan modellezi a fogyasztói magatartást. Ezért kiegészítik még két axiómával a rendszert. Ezek az axiómák ugyan nagymértékben rontják a modell adekvátságát, viszont

javítják a kezelhetőségét.

Definíció

Ha egy fogyasztói kosárban semelyik jószágból nincs kevesebb, mint a másikban, de legalább egy jószágból több van, akkor az első kosár dominálja a másodikat.

(P4) A dominancia elve axiómája

A fogyasztó mindig preferálja a domináló kosarat a dominálttal szemben.

Felettébb fontos, hogy az összefüggés fordítva nem igaz, a preferenciából nem következik a dominancia.

Definíció.

Az A és B kosár nem triviális konvex lineáris kombinációja, vagy súlyozott átlaga egy olyan C kosár, amelyben minden jószágfajtából az A és B kosarak azonos fajtájú jószágainak ugyanazokkal a nem triviális (nem 1 és nem 0) súlyokkal vett átlaga található.

(P5) Az átlag preferálásának axiómája.

Két közömbös fogyasztói kosárnál bármely nem triviális konvex lineáris kombinációjuk (súlyozott átlaguk) preferáltabb.

Az axiómák alapján bevezethetők a közömbösségi görbék és közömbösségi térkép, amelyek jól jellemzik a fogyasztó szükségleteit, illetve ízlését, értékítéletét, aminek alapján döntéseit meghozza.

Persze ez tisztán matematikai megoldás, ami Callahan úrból méla undort vált ki csupán.

Mindenesetre ez is lényegesen több, mint arra építeni a fogyasztói döntéseket, hogy a dolgok azért és annyiban értékesek, mivel és amennyiben a fogyasztó annak tartja őket.

És mi a helyzet a munkaérték-elmélettel?

A Callahan úr interpretálta osztrák iskola nem csak az

objektív szükséglet fogalmától szabadult meg, de a *munka* fogalmától is. Az ő „hús-vér” emberei (real people) nem végeznek munkát, hanem *cselekszenek* (ezen a tényen mit sem változtat aztán az, hogy később Callahan úr a rá jellemző következetlenséggel többször is munkát emleget). Nézzük meg még egyszer, hogy mit ért Mises cselekvésen:

„Az emberi cselekvés célirányos viselkedés. Vagy így is mondhatjuk: a cselekvés működésbe hozott és tevékenységgé alakított akarat, célok megvalósítására való törekvés, az egyén értelmes válasza környezetének ingereire és körülményeire, a személy tudatos alkalmazkodása az életét meghatározó univerzum állapotára”

Hol kezdődik ez a cselekvés? Ha az erős fény miatt hunyorog az ember, az cselekvés? Nem, mert a hunyorgás ugyan „az egyén válasza környezetének ingereire és körülményeire”, de nem „értelmes”, abban az értelemben, hogy nem tudatos. Ha megpróbálja egy önmagának adott pofonnal agyoncsapni a füle mellett zümmögő szúnyogot, az már cselekvés? Nem hiszem, hogy e félig önkéntelen mozdulat sokban különbözne attól, amikor a ló a farkával elhessegeti magáról a legyeket. A ló persze cselekszik ez által, de ez még mindig nem „emberi cselekvés”. Bár célirányossága kétségtelen.

Ha azonban emberünk felkel, és előkeres egy flakon szúnyogirtót, majd azzal körbefújja magát – na ez már vitán felül emberi cselekvés. Ehhez azonban szüksége volt a szúnyogirtós flakonra. És itt nem a tárgy, mint tárgy a lényeges, hanem az, hogy ezt a flakont valaki(k) céltudatosan – sok kísérlettel és komoly apparátussal – a szúnyogok irtására állította (állították) elő. És ez a valaki nagy valószínűséggel nem a mi „cselekvő” emberünk volt. Tehát, ismét oda lyukadunk ki, hogy a többi ember, a *társadalom*

nélkül nem értelmezhető az emberi cselekvés.

Nézzük az általam felhozott példát a prémes állat bundájával kapcsolatban. Az ember, mint írtam, abban különbözik az állattól, hogy amikor hidegre fordul az idő, az állat úgy élheti ezt túl, ha időben vastag bundája nő neki. Az ember viszont az állatról lenyúzott és megfelelően kikészített bundát teríti magára, hogy meg ne fagyjon.

Ha alaposan végig gondoljuk ezt a példát, akkor belátható, hogy itt legkevesebb *két* cselekménysor zajlik le. Az elsőben – jó előre számítva a majd bekövetkező hidegre – elfogják az állatot, lenyúzzák és kikészítik a bundáját.

A másodikban – amikor a hideg ténylegesen bekövetkezik – előveszik a lenyúzott, kikészített bundát, és magukra terítik.

Nem kell sok ész ahhoz, hogy belássuk a két cselekménysor közötti különbséget. Az első egy általánosan, a társadalom jelentős többsége által hasznosnak ítélt cselekmény, amelyben a természet egy tárgyát, amely eredeti formájában nem alkalmas a célba vett emberi szükséglet kielégítésére, alkalmassá teszik arra. Hogy azután az átalakított tárgy – *a termék* – kinek a szükségletét fogja kielégíteni, az itt még nincs tisztázva. Ellenben a második cselekménynél világos – aki a bundát magára teríti, az egészen biztosan a *saját* szükségletét elégíti ki ezzel.

Természetesen *lehet* mind a két cselekményt „emberi cselekvésnek” nevezni, hiszen Mises kritériumainak mind a kettő eleget tesz, de ekkor állandó magyarázkodásra kényszerülünk a két cselekmény nyilvánvaló különbsége miatt. Már Spinoza megmondta: „omnis determinatio est negatio” („minden meghatározás tagadás”), azaz valamit azért illetünk saját névvel, mert meg akarjuk különböztetni a

hozzá hasonlólóktól. Tehát, mivel a két cselekmény között elvi különbség van, azért célszerű nem ugyanúgy nevezni őket.

Az arccsapkodás szúnyogirtás céljából lényegében nem különbözik a ló farokcsapkodásától – nem igazán emberi cselekvés. De a flakonos szúnyogirtás is csak a flakon miatt különbözik az arccsapkodástól – a flakonhoz viszont emberünknek csak annyi köze van, hogy *használja* azt. Aki *előállította* a flakont (főképpen annak tartalmát) az már valami egészen mást csinált, mint az állatok – az nem egyszerűen emberi cselekedetet hajtott végre, hanem *termelt*. De nem egyedül termelt – és most kivételesen nem csak a társadalomra gondolok, hanem a *természetre* is. A szúnyogirtó flakon előállítására egy sor természeti (fizikai, kémiai, biológiai) folyamatból tevődik össze. De ezeket a természeti folyamatokat az emberi akarat rendezte össze egy emberi cselekménysor – a *munka* – keretén belül. A termelés a természeti folyamatok és az emberi munkafolyamatok egységeként jelenik meg. Az irányító, döntő szerep a munkáé. A munkafolyamat – szemben sok sokkal egyszerűbb cselekménysorral – egy meglehetősen összetett folyamat. Bármely munkafolyamatban azonban jól elkülöníthetők a következő logikai alapmozzanatok:

- Minden munka a munka *céljának* kitűzésével, a cél elérését *akadályozó körülmények* felmérésével kezdődik. Ez a *tervezés* mozzanata, fázisa.
- A kitűzött cél elérése, a felismert akadályok leküzdése érdekében ki kell választani a körülöttünk levő (eredeti vagy átalakított) természeti tárgyak, folyamatok közül azokat, amelyek erre alkalmasak – meg kell választani a *munka eszközeit*. Ez a *szervezés* mozzanata.

- A megválasztott eszközök segítségével meg kell kísérelni, legyőzve az akadályokat, a cél megvalósítását. Ez a tényleges munkavégzés, az *átalakítás* fázisa.
- Az *átalakítás* eredményét egybe kell vetni a kitűzött céllal, azaz *ellenőrizni* kell.
- Amennyiben az ellenőrzés eltérést mutat (általában kisebb-nagyobb mértékben ez a helyzet), az addig végzett munka tapasztalatával gazdagabban meg kell ismételni az egész folyamatot az eltérés csökkentése, megszüntetése céljából, azaz *korrigálni, szabályozni* kell.

Callahan könyvében a fenti mozzanatok javarészt az általában vett emberi cselekvés jellemzőiként vannak feltüntetve – kivéve éppen azt, amely a munka legbelső lényege, az *átalakítás* mozzanatát. Persze ugyanezt csinálta a szükséglettel is. Az általa (illetve az osztrák iskola által) használt elégedetlenség *majdnem* ugyanaz, mint a mi szükségletünk. „Csupán” az objektív jelleg hiányzik belőle. Itt is a „cél tudatos emberi cselekvés” *majdnem* ugyanaz, mint a munka, „csupán” a termelő, természet-átalakító, *nota bene* szükséglet-kielégítő jelleg hiányzik belőle. S ha nincs munka, akkor sem munkás, sem munkaérték-elmélet sincsen. Íme, ismét egy nem szétvágott, hanem félretolt gordiuszi csomó!

Van ugyanis még egy fontos – ha nem a legfontosabb – eltérés a két „cselekvés” között. Az első, amit fentebb elemezve a (termelő) *munkával* azonosíthatunk, *áthárítható* bárkire. A második, amit szokásosan *fogyasztásnak* nevezünk, *nem hárítható át* senkire és eszünk ágában sincs áthárítani. A félreértések elkerülése végett a példámat tisztítsuk meg minden áthárítható elemtől: a bunda ráterítésének cselekményét is soroljuk át a munkához (amely

ezúttal nem terméket termel, hanem *szolgáltatást*) és fogyasztás alatt kizárólag a bunda hidegben való viselését értsük. Ha ezt is valamely szolgánkra bízánk, akkor joggal tartanak rólunk, hogy elmeháborodottak voltunk – amíg halálra nem fagyunk.

Ismert vándor-anekdota:

Két jobbágy, egy kicsit megállva a robotban, beszélgetni kezd:

Te koma! Azon töröm a fejem, hogy jólesik-e a tekintetes úrnak a tekintetes asszonnyal hálni?

Nyugodj bele, egészen biztosan jól esik!

Miért vagy ebben annyira biztos?

Mert ha nem így lenne, azt is velünk csináltatná!

A munkafolyamat elválasztása a fogyasztás folyamatától a *munkamegosztás* társadalmi szempontból legfontosabb mozzanata. Szavunkat ne feledjük, ide még visszatérünk, amikor Callahan úr elkezdi tárgyalni az osztrák iskola értékelméletét.

Miért érdemes a gazdaságot tanulmányoznunk?

[...]³

Hogyan kell a gazdaságot tanulmányoznunk

Callahan úr teljes összhangban szubjektivista megközelítésével a tudomány objektivitását is tagadja. Pontosabban az úgynevezett „természettudományok” (fizika, kémia, biológia) esetében nem, de a „módszertani” tudományok (logika, geometria – valójában a matematika,

---

³ Ez a bekezdés annyira érdektelen, hogy nem foglalkozom vele.

hiszen a geometria annak egy része, megközelítési módja csupán) és mindennek előtt a közgazdaságtan esetében igen.

„A geometriát és a logikát sem a természettudományok módszerével tanulmányozzuk. Ha igazolni szeretnénk, hogy a háromszög szögeinek összege 180 fok, nem mérjük meg ezrével a különböző háromszögeket. A mértanban használt háromszög tulajdonképpen egy idealizált forma, mely a valóságban meg sem található.” (27. oldal)

Talán nem is az a lényeg, hogy a „természettudományokban” sincs ez másképpen, hiszen például a valóságban sehol sem található a termodinamika Boyle-Mariotte törvényeiben szereplő tökéletes gáz, vagy a szabadesés törvényét vizsgálhatóvá tevő tökéletes vaakum, stb. stb. Sokkal érdekesebb az, hogy igenis ezrével mérte le az emberiség a háromszög-szerű alakzatok szögeinek összegét és ebből az indukciós folyamatból hozta létre a végső absztrakció, a háromszög idealizált formáját. Maga az „idealizált” szó rejti magába a tényt, hogy a háromszög és a hozzá hasonló formák nem úgy pattantak ki valamely emberek fejéből, mint Pallas Athéné Zeuszéból, hanem sok-sok gyakorlati megfigyelésből „idealizálták” azokat. És ha a háromszögek esetében ezt nehezebb elképzelni, akkor vegyük helyette a kört, gömböt és hengert. Az nagyon is jól elképzelhető, hogy amikor őseink valamilyen nagy és súlyos tárgyat (sziklát, leölt mamutot, stb.) próbáltak arrébb mozdítani, akkor sok-sok megfigyeléssel és kísérletezéssel jöttek arra rá, hogy ha aláhelyeznek kisebb, sajátos alakú tárgyakat – például kidőlt-kidöntött fák törzsét – akkor azokon görgetve könnyebben fog menni. Sok sikeres és sikertelen próbálkozás vezette őket arra, hogy összefüggést találjanak a siker és az aláhelyezett tárgyak alakja között. Arra is felfigyeltek, hogy a célnak legjobban megfelelő dolgok bizonyos szemszögből feltűnően

hasonlíttanak az égbolton látható két legnagyobb „valami”, a Nap és a Hold alakjához. Ezek az évezredek megfigyelései és tapasztalatok vezették el az emberiséget a kör és a körszerű testek „idealizált” formájához, majd azok precíz definíciójához – olyan alakzatok, amelyek a síkban illetve a térben egy központi ponttól vagy tengely-egyenesről egyenlő távolságra elhelyezkedő pontokból épülnek fel. E fogalmak segítségével azután a korábbiánál sokkal hatékonyabb szállító eszközöket tudtak alkotni, hiszen nem véletlenül korrigálták a nem igazán jó görgető eszközök alakját, hanem a geometria szabályait kihasználva eleve minél tökéletesebb kör, gömb és henger alakot próbáltak kialakítani.

Egyébként, amit Callahan úr itt el akart mondani, azt lényegében megtalálhatta volna „A tőke” első kiadásának Marx által írt szerzői előszavában:

„Az értékforma, amelynek kész alakja a pénzforma, igen tartalmatlan és egyszerű. Az emberi szellem mégis több mint kétezer esztendő óta hiába próbált a mélyére hatolni, holott másfelől sokkal tartalmasabb és bonyolultabb formák elemzése legalább megközelítő módon sikerült. Miért? Mert a kialakult test könnyebben tanulmányozható, mint a test sejtje. Azon kívül a gazdasági formák elemzésénél sem mikroszkópot, sem vegyi kémlelőszereket nem vehetünk igénybe. Az elvonatkoztató-képességnek kell mindkettőt pótolni. A polgári társadalomra nézve pedig a munkatermék áruformája, illetve az áru értékformája a gazdasági sejtforma. A beavatatlannak úgy tűnhet, hogy az értékforma elemzése nem egyéb merő szőrszálhasogatásnál. Valóban szőrszálhasogatásról van szó, de csak úgy, ahogy a mikrológikus anatómiában erről van szó.” (MEM 23. kötet 5-6. oldalak)

2. fejezet Megint egyedül. Az elszigetelt egyén gazdasági körülményei (30-40. oldalak)

Mivel Gene Callahan és az osztrák iskola sincs meg a maga robinzonádjá nélkül, ebben a fejezetben az amerikai-osztrák Robinson Crusoe kalandjaival ismerkedhetünk meg, akit itt egy, a mai életre oly jellemző „túlélő show” lakatlan szigeten felejtett győztese, bizonyos Rich fog megszemélyesíteni.

Mint már írtam, nagyon nem szeretem az „életszerű” illusztrációkat. Ez az ellenszenvem arra a példára vezethető vissza, amit a magát marxista politikai gazdaságtannak nevező szakközépiskolai és felsőoktatási tantárgy jónéhány tankönyve átvett. A marxi pénzelmélet ismertetésekor nem találták elég életszerűnek Marx illusztratív példáját, amivel az egyszerű, egyes, véletlen értékformát bemutatta:

egy kabát = 10 rőf vászon.

Úgy vélték, hogy mivel ez a forma az ősi társadalmakra jellemző (ami egyébként így nem is igaz), azért ez a példa nem ad a dolognak megfelelő hangulatot, nagyon *anakronisztikus*. És kijavították egy jobbra:

három kőbalta = egy kecske.

Stílusosan azt lehet erre mondani: eltalálták a szarva között a tőgyét! Amíg Marx példája jól érthető volt a korabeli egyszerű emberek számára, és Marxnak esze ágában sem volt historizálni a példáját, addig a tankönyvi variáns *valóban* égbekiáltó anakronizmustól volt terhes. Ugyanis a kőkorszak és az állattenyésztő korszak között sok ezer év a történelmi távolság. Ha azt írták volna, hogy

egy darab Stevenson-féle gőzmozdony = egy darab IBM számítógép,

lényegesen kisebbet tévedtek volna.

Robinson Crusoe annak a kornak volt gyermeke, amikor a tőkés termelési mód még csak a szárnyait bontogatta, és a társadalom nagy része többé-kevésbé elzárt közösségekben élte le életét. A hajósokra ez sokszorosan igaz volt. Így Robinson a lakatlan szigeten koránt sem került olyan elviselhetetlenül szokatlan körülmények közé, mint Rich, aki a valóságban néhány nap alatt nagyon is rájött volna, mi a különbség a legmagasabb technikai színvonalon szervezett „túlélési show”, és a valódi túlélési helyzet között. E felismerése – azt hiszem –nem nagyon tette volna őt boldoggá. Akit ma kiragadnak a civilizált életkörülményei közül, annak sokkal kisebb a túlélési esélye, mint Robinson Crusoenak volt a maga idején. Nem olyan régen játszottak a tévében egy filmet, az volt a címe „Egy indián Párizsban”. Ez arról szólt, hogy egy párizsi férfinak szüksége van az évekkel korábban az Amazonas őserdeibe, az indiánok közé szökött felesége beleegyezésére a válásba. Amikor érte megy, kiderül, hogy a felesége állapotosan szökött meg tőle, és most van egy indián neveltetésű kislánya. Nem mesélem el az egész filmet, csupán azt emelem ki belőle, hogy a férfi, aki természetesen megszereti „indián” kisfiát, egy mobil telefont ajándékoz neki. Aztán persze ő maga jelenik meg az indián táborban, hogy csatlakozzon családjához, de amíg ezt nem tudjuk, addig törhetjük a fejünket, hogy szegény kisfiú mit fog kezdeni a mobil telefont ott, ahol *sem térorő, sem* az akku feltöltéséhez szükséges *konnektor* nem áll rendelkezésre. Ennyit a túlélésről.

Gondolatkísérletek

Callahan úr még mindig azon elmélkedik – bár, minden

valószínűség szerint, nem olvasván „A tőkét” *nem tudja ezt, csak teszi* –, amit fentebb idéztem Marxtól, hogy tudniillik a közgazdaságtanban sem kémcsövet, sem mikroszkópot nem lehet használni, ezt is, azt is az absztrakciónak, gondolatkísérleteknek kell helyettesíteni. Azt is felismeri, hogy a kísérlet egyik fő akadályja az, hogy a kísérlet ténye megzavarja magát a megfigyelendő objektumot. Nem nevezi néven, de a Heisenberg féle határozatlansági reláció elvére utal, amely azonban szerinte a közgazdaságtanban nem játszik szerepet.

„Az empirikus alapú megközelítés első akadályja az, hogy az emberek másképp viselkednek, ha tudják, hogy figyelik őket. Sokan tisztában vannak a „megfigyelő” szerepével a kvantummechanikában, ahol úgy tűnik, hogy a szubatomi részecskék szintjén a fizika tárgyát képező energia másképp viselkedik, ha „megfigyelik”. (E „megfigyelés” mibenléte heves vita tárgyát képezi a kvantummechanikában, és túlmutat e könyv keretein.) Nem ugyanezzel a problémával szembesül a közgazdaságtan is?

A szubatomi részecskék viselkedése viszont kiszámítható, matematikailag leírható módon változik attól függően, hogy megfigyelik-e őket. A fény hullámként viselkedik, ha nem próbálunk részecskéket találni, és részecskeként, ha próbálunk, de mindig ezt teszi. Nem döntheti el, hogy nem törődik a „megfigyelővel”, nem is tanulhat semmit a kísérletből és nem módosíthatja viselkedését ennek megfelelően. Ez azonban nem érvényes az emberekre!” (31-32. oldalak)

Nem tudom, milyen képzettsége van Callahan úrnak a szubatomi részecskéket illetően. Azt viszont tudom, hogy amikor én ifjú koromban rádió és tv műszerésznek tanultam egy szakközépiskolában, ott nem csak a diákoknak, de az elektrotechnikát (valójában elektronikát) tanító, eredetileg

matematika-fizika szakos tanárnőknek is nehézséget okozott megérteni az elektroncsövek, és még inkább a félvezető eszközök működését. Azt tudniillik, hogy a „szabad” elektronok teljesen véletlenszerűen lépnek ki a felizzított katódából, illetve lépnek át a kétféle szennyezetségű félvezetőréteg határán. A tápfeszültséggel és a vezérlő jellel gerjesztett elektromos erőtér csupán a kilépés/átlépés *valószínűségét* változtatja meg. Csakis az érintett részecskék hihetetlenül nagy száma, és a „nagy számok törvénye” miatt működnek ezek az eszközök úgy, ahogy elvárjuk tőlük. Arra akarok ezzel utalni, hogy nekünk a leghalványabb sejtelmünk sincs arról, hogy a fény részecskéi mit „tudnak” és mit nem. Soha egyetlen fizikus sem végzett kísérleteket *egyetlen* darab szubatomi részecskével.

A társadalmi kísérletekkel éppen az a probléma, hogy az emberiség teljes létszáma, az emberek által előállított javak összes mennyisége *több nagyságrenddel* kisebb számokkal jellemezhető, mint a termodinamika híres Avogadro száma (az egy mol súlyú kémiai anyagban levő molekulák száma, amely azt mutatja meg, hogy például 1 gramm súlyú hidrogénben mennyi hidrogén atom van), így a Heisenberg féle határozatlansági reláció a társadalmi térben éppen hogy nagyon is működik. Egy óriási külső szemlélő, akinek az egész emberiség kevesebbet jelentene, mint nekünk egy milliomod gramm hidrogéngáz, az valószínűleg ugyanilyen mélyenszántó kijelentéseket tenne az egyes emberi egyedek döntési képességéről, mint amilyeneket Callahan úr tesz a fény részecskéjéről.

Az elektroncső katódjában levő valamely szabad elektron kiszámíthatatlanul „dönt” arról, hogy bent marad-e a katódfémbe, vagy kilép az elektroncső légtüres terébe. Ha

kilépett ismét „dönt” arról, hogy visszalép a katódba, vagy elindul, és esetleg megérkezik az anódhoz. Ennek vizsgálatával nem véletlenül nem foglalkozik senki. Az elektroncsőnek ugyanis csak és kizárólag azért van értelme, mert az egyes elektronok kiszámíthatatlan „szándékától” függetlenül a katód felizzításával, az anód illetve a vezérlőrácok megfelelő feszültség alá helyezésével befolyásolható e véletlenszerű elektron-mozgások irányának és intenzitásának a valószínűsége. És e valószínűségek a nagy számok törvénye alapján kiszámítható és célszerűen felhasználható folyamatokban realizálódnak. Miközben nem tudjuk, hogy az egyes elektronok miért és hogyan „döntenek”, aközben a TV képcsővének felénk forduló felületén megjelenik a megjeleníteni szándékozott kép, és pedig jó TV esetén élesen, zavarmentesen. Úgy „látszik” az elektronok „gondolkodásban” mégiscsak van valami közös, előre kiszámítható, de ezt a „trendet” csak a tömeges megfigyelésekkel tudjuk hasznosítani. Teljesen értelmetlen és felesleges lenne a Robinson-elektronok viselkedésén meditálni.

Abban azonban egészen biztosak lehetünk, hogy a társadalomból kiszakított egyén viselkedése nem csak azért különbözik a társadalom tagjaként élőkétől, mert „megfigyelik”.

A közgazdaságtant angol-francia nyelvterületeken eredetileg *politikai gazdaságtannak* hívták, német nyelvterületen inkább *nemzetgazdaságtannak*. A magyar „közgazdaságtan” szó igen leleményes fordítása mindkét kifejezésnek. Ugyanis a mai behallásokkal szemben a „politikai gazdaságtanban” a „politikai” jelző nem a tudomány (kétség kívül meglévő) ideológiai jelentőségére utal, a „nemzetgazdaságtan”

„nemzet” tagja pedig nem a világgazdasággal szembeni nacionalista vonásokra. Ellenkezőleg, a piacgazdaság, a kapitalizmus dominánssá válása előtt a kisszámú gazdasági jellegű szöveg a háztartás, az uradalom, a céh kisközösségeinek gazdálkodásával foglalkoztak és a görög „polis” szóból eredeztethető „politikai”, illetve a „nemzeti” jelzők az ehhez képest kitáguló társadalmi méretű gazdálkodás jellemzésére szolgált. Kautz Gyula zseniális érzékkel alkotta meg a két kifejezés közös értelmét kifejező magyar „közgazdaságtan” szót. Ennek a magyar szónak így nem sok köze van az angol „economics” szóhoz aminek fordítására jobb híján használjuk csupán.

Nos, az a tudomány, amelyet Callahan úr (az osztrák iskola nevében) ajánl nekünk, az legfeljebb „robinsonológia” illetve „richológia” lehetne, de semmiképpen nem közgazdaságtan a szó eredeti értelmében.

Az a feltételezés ugyanis, hogy a cselekvő ember célja lehet más is, mint a túlélés, meglehetősen elvont, életidegen feltételezés.

Egynémely embernek természetesen lehet más célja, de ha ez társadalmi mértékben is így lenne, akkor nem lenne most miről tárgyalnunk. Az emberiség már régen kihalt volna. Ez a fajta individualizmus az *álkonkrétság* tipikus esete. Egészen életszerűtlen eseteket tárgyalni, és azután azokból mélyreható következtetéseket levonni – nos ez a tudományos gondolkodás igen érdekes módja. Nagy Lajos a „Képtelen természetrajz” egyik karcolatában ír egy tudósról, aki hosszan figyelt egy hangyát, mert meg akarta állapítani, hogy meddig él. Több éves megfigyelés után megállapította, hogy a hangya már akkor döglött volt, amikor a megfigyelést elkezdte. Callahan úr (és az osztrák iskola) módszere mintha kicsit

emlékeztetne e tudós oly konkrét megfigyelésére. Callahan úr közgazdaságtana nem foglalkozik azzal, hogy mi az a cél, aminek a megvalósításáért az ember – az adott esetben Rich-Robinson – cselekvésbe kezd. Szerinte teljesen az egyénen múlik, hogy melyik célt tartja megvalósításra méltónak. Bár én is vallom, hogy *a közgazdaságtan nem erkölcsstan*, azért élek a gyanúperrel, hogy ez nem lehet így, legfeljebb egy lakatlan szigeten – bár szerintem ott sem.

Az érték születése

„Mivel a preferencia a konkrét célok elérésére alkalmas konkrét eszközök közötti konkrét választáshoz kapcsolódik, a gazdasági döntések nem absztrakciókról szólnak. Rich nem a „munka” és a „pihenés” közül választ, hanem egy bizonyos fajta munka adott mennyisége és bizonyos mennyiségű pihenés között, figyelembe véve a konkrét körülményeket.

Ez a felismerés megoldja az érték paradoxonát, amellyel a klasszikus közgazdászok szembesültek. „Miért van az - gondolkodtak - hogy bár a víz sokkal értékesebb, mint a gyémánt, az emberek mégis olyan sokat fizetnek egy gyémántért, míg a vízért alig, vagy egyáltalán nem?” E hiányosság megszüntetésére dolgozták ki a katasztrofálisnak bizonyult munkaérték-elméletet, amely valamely termék értékét az előállításába fektetett munka értékével akarta egyenlővé tenni. Karl Marx közgazdaságtani elméletének nagy részét a munka alapú értékelméletre alapozta. Ezen elmélet hibáit a kommunizmus által később rabszolgaságba taszított milliók tanúsíthatják.” (37. oldal)

Callahan úr bemutatja a konkrétság és a tudományosság osztrák mintáját, amikor például a munkaérték-elméletet, és a marxizmust bírálja.

Nehogy azt higgye az olvasó, hogy Callahan úr könyvéből a

legcsekélyebb tény is ki fog derülni, amely a munkaérték-elmélet katasztrófálisnak bizonyulását alátámasztaná. Úgy tűnik, hogy Callahan úr szerint minden egyes lezuhant repülőgép az aerodinamika katasztrófálisnak bizonyulását igazolja – ráadásul mintha ezt a következtetést egy-két szakszerűtlenül megépített amatőr gép katasztrófájából vonná le.

Mivel a munkaérték-elméletre és a marxizmusra vonatkozó állításait Callahan úr könyve egész folyamában *sehol* sem próbálja igazolni (mint említettem, a felhasznált irodalom jegyzékében nincs egyetlen mű sem, amely legalább hozzávetőlegesen autentikusan tárgyalná Karl Marx közgazdasági tanait) Callahan úr ezen kitételei, és a továbbiakban még előforduló hasonlóak, kimerítik a *tudományos inkorrekttség* és a *rágalmazás* tényállásait.

Az nem lehet érv, hogy Callahan úrnak *nem célja* a marxizmus rendszerszerű bírálata. Az általa alkalmazott bírálat itt olyan, mint amikor egy biztonságtechnikai ügynök azzal próbálja rábeszélni a kuncsaftot a riasztó felszerelésére, hogy azt állítja, mivel most nincs riasztó, *a szomszéd éppen mindenét ellopkodja*. Ha a szomszéd ezután rágalmazásért feljelenti a vigécet, akkor az maga sem fog ezen csodálkozni. És nem fog arra hivatkozni, hogy neki a riasztó eladása volt a célja, és nem a szomszéd bűnösségének a bizonyítása.

Én – követve Callahan úr példáját - nyugodt szívvel kijelenthetném, hogy *Karl Marx közgazdaságtani elméletének nagy részét (egészét) nem a munkalapú értékelméletre, hanem éppenséggel annak bírálatára alapozta*, a kudarcot vallott úgynevezett „létező szocializmus” semmilyen vonatkozásban nem azonosítható Marx fentebb a „Német ideológiából” idézett kommunizmus-képével, és ez a nem-kommunizmus

sem volt az első társadalmi formáció (sajnos valószínűleg az utolsó sem), amelyik milliókat taszított rabszolgasorba.

Callahan úr szellemében ezeket a kijelentéseimet *nem lennék köteles* bizonyítani, és a kedves olvasó szabadon dönthetne – nem zavartatva magát holmi tényekkel és érvekkel – hogy melyikünknek hisz. Mindamellet én mégis bizonyítanám legalább a téma szempontjából különösen fontos első, kiemelt állításomat. Erre majd vissza fogok térni.

Közben azonban ismét előkerült a gyémánt és a víz már kissé unalmasnak tűnő, ám a marxizmust rágalmazó sztereotípiáknál mégiscsak izgalmasabb esete.

„Ha egy tiszta hegyi forrás közelében élő embernek ajánlunk fel egy hordó vizet, akkor az illető lehet, hogy egyáltalán nem értékeli azt. A forrás maga több vizet biztosít a számára, mint amennyit valaha is fel tudna használni, így e további vízmennyiség számára semmit nem jelent. (Sőt, lehet, hogy még gondot is okozna, hiszen a hordó útban lenne.) Viszont elképzelhető, hogy nincs egyetlen gyémántja sem, így egy gyémánt megszerzésének a lehetősége csábító lehet a számára. Egyértelmű, hogy a gyémántot többre értékelné, mint a vizet.”(37. oldal)

Figyeljünk csak! Milyen átkozottul „konkrét” itt Callahan úr példája! Persze nem csak az képzelhető el, hogy emberének, amely dúskál a vízben, nincs egyetlen gyémántja sem, hanem például az is, hogy nincs egyetlen toll sem a fenekében, egyetlen tyúkszem sem a lábán. És ha a gyémánt hiánya csábítóvá teszi számára a megszerzése lehetőségét, ami felszórólja a vízhez képest a gyémánt értékességét, akkor ugyanennek kell lennie a helyzetnek a feneket díszítő toll, illetve a tyúkszem esetében is. Ám mindannyian jól tudjuk, hogy ez távolról sincs így.

Vajon miért? Erre mit tud válaszolni Callahan úr?

Én úgy gondolom, hogy azért, mert az ülepdíszre és a tyúkszemre az embereknek általában nincs szükségük, a gyémántra meg valamilyen okból van. Ismét arra kell kilyukadnom, hogy *emberünk azért tartja nagyon értékesnek a gyémántot, mert azt az egész társadalom* (de legalább is az ékszerészek, akiknek el lehet adni) *értékesnek tartja*. Ha nem így lenne, akkor teljesen értelmetlen lenne Callahan úr azon megjegyzése, miszerint a Szahara forróságában, „ha (emberünk – N.A.) zsugori, akkor természetesen elképzelhető, hogy a követ még a halál torkában is többre értékeli a víznél.” Mivel a zsugori nem feltétlenül hülye, azért ilyen viselkedés mélyebb társadalmi ok nélkül általában nem képzelhető el. A zsugoriság azt jelenti, hogy az illető szomjhalála pillanatáig hisz abban, hogy a gyémánt – értékénél fogva – még a szomjhaláltól is képes őt megmenteni. Ez a jelenség, amit Marx *fetiszmusnak* nevezett, semmiképpen nem vezethető le egy amúgy épelméjű egyén személyes képzeteiből. Csak egy határozott módon szervezett társadalomban válhat ilyen zsugorivá az ember, amely társadalom beleszugerálta emberünkbe a gyémánt kimagasló értékességének tudatát.

Callahan úr azért ragaszkodik a robinzonádhoz, mert abból vezeti le a *határhaszon* fogalmát és az *csökkenő határhaszon „törvényét”* (ez utóbbit Jevons tiszteletre méltó szerzői tisztességgel *Gossen első törvényének* nevezte el, mert elolvasva a már-már feledés homályába vesző német szerző művét, megállapította, hogy az adott összefüggés tekintetében őt – Gossent – illeti meg az elsőbbség).

„A javak értéke szubjektív: ugyanazt a hordó vizet és gyémántot más emberek - sőt eltérő időpontokban akár

ugyanaz a személy is - különbözőképpen értékelhetik. Hogy Mengertől idézzünk:

Az érték tehát nem a javakhoz kötött valami. Nem a dolgok jellemzője, hanem csupán az a fontosság, melyet nekik tulajdonítunk szükségleteink kielégítése szempontjából..., és amelyet ennek következtében rávetítünk a gazdasági javakra is, mint... a szükségleteink kielégítésének eszközeire.

Sok eszközt egynél több cél megvalósításának a szolgálatába is állíthatunk. Rich sokféleképpen használhatja fel a vizet. A többféleképpen alkalmazható eszközöket először az általa legfontosabbnak tartott módon fogja munkára. Ezt nem megfigyelések alapján állítjuk, ez logikai szükségszerűség. Pontosan azért mondhatjuk, hogy az első felhasználási terület volt a legfontosabb Rich számára, mert az eszköz ily módon való alkalmazása mellett döntött.

... Mivel minden további vödör vizet egyre kevésbé fontos cél érdekében használ fel, Rich számára minden további vödör víz egyre kevesebbet ér, mint a korábbiak. Az összegyűjtött víz mennyiségének növekedésével minden újabb vödörnyi víz hasznossága egyre alacsonyabb Rich szemszögéből. Döntési helyzetben mindig a következőkben megszerezhető vagy feladandó dolog a fontos. A közgazdászok azt mondják, hogy ezek a *határegységek*, és ezt a jelenséget a *csökkenő határhasznosság törvénye* nével illetik.” (38. oldal)

Nos itt valóban érdekes logikával van dolgunk. A legfontosabb felhasználás az, amit a felhasználó elsőként választ, függetlenül attól, hogy e választásnak mi az oka. A másodiknak, stb. választott felhasználás egyre kevésbé fontos, hiszen azért választotta a felhasználó másodiknak, stb. Ha a választásnak lenne valamilyen objektív oka, akkor felmerülhetne, hogy ez a logika ott hibádzik, ahol kizárja a közömbös választás lehetőségét. Objektív kritériumok alapján ugyanis előfordulhatna, hogy a fogyasztó két egyébként

számára egyformán fontos felhasználási lehetőség közül véletlenül választja az egyiket elsőnek és a másodikat másodikként. Ebben az esetben a rendezés sorrendje nem tükrözné a hasznosság sorrendjét. Persze, ha az abszolút szubjektív értékelés álláspontjára helyezkedünk, akkor a logikában nincs hiba. Csupán a következtetés lesz kissé üres. És nem fog egybevágni a tapasztalattal. Még a megrögzött marginalista tankönyvek is meg szokták jegyezni, hogy a Gossen-törvény nem minden jószág esetében igaz. Példaként a szenvedélybetegeket szokták felhozni, akik számára szenvedélyük tárgya nem követi ezt a „törvényt”. Nekünk azonban más problémánk is van ezzel a „törvénnyel”.

Itt kell egy kitérőt tennünk.

Mivel ennek az írásnak a bevallott célja, hogy kimutassa Callahan úr osztrák iskola interpretációjának elméleti vitathatóságát, természetesen nem tudunk foglalkozni azzal, hogy részletkérdésekben, főleg módszertani szempontból, figyelemreméltó (bár több esetben nem éppen eredeti) megállapításokkal is találkozhatunk könyvében. Elvileg elképzelhető, hogy egy, a társadalomtól teljesen elszigetelt egyén számára a fogyasztás és a munka cselekményei nem válnak szét egymástól – hiszen nincs kire áthárítani a munkát – és így ez az egyén pontosan úgy viselkedik, ahogy azt Callahan úr leírta.

Azonban igen nagy számú tapasztalat azt mutatja, hogy ha egy emberi egyedet kiszakítanak társadalmi közegéből, akkor az mihelyt elveszti *reményét*, hogy oda visszakerüljön, igen gyorsan elveszti emberi vonásait is. Ezt nem csak a Robison Crusoe helyzetébe jutott emberek sorsa tanúsítja (feltehetően Verne Gyula regény-trilógiájának „Grant kapitány gyermekei” című kötetében a lakatlan szigetre kitett, majd a

„Rejtelmes sziget” című kötetben elvadult ember-állat formájában megtalált matróz tipikusabban mutatja be ezt a sorsot, mint Defoe romantikus hőse), de a náci koncentrációs táborok foglyaié is, akik már néhány hetes szörnyű fogság után a reménnyel együtt elvesztették korábbi énjük nagy részét. Vagy a tengeren hánykódó hajótöröttek, akik között nem ritkán fordul elő kannibalizmus (ami egyébként a lágerekben is előfordult).

Ez a tapasztalat egyébként jó összhangban van Marx egyik Feuerbach-tézisével:

„... az emberi lényeg nem valami az egyes egyénben benne lakó elvontság. Az emberi lényeg a maga valóságában a társadalmi viszonyok összessége.” (MEM 3. 9. oldal)

3. fejezet Az idő múlása. Az idő szerepe az emberi cselekvésben (41-48. oldalak)

A megtakarítás kezdetei

Callahan úr többször is utal arra, hogy embere, Rich sok egyéb mellett leginkább az időnek van szűkében. Ezt a fejezetet ennek szentelte.

„Miközben Rich az általa kívánt körülmények megteremtésén fáradozik, rájöhethet, hogy az élelem és a víz megszerzésére való képességei fokozhatók. ... Így nekiáll a szükséges eszközök elkészítésének.

Ehhez azonban fel kell áldoznia valamit. Mivel az idő nem áll rendelkezésére korlátlanul, az eszközök elkészítésének *költsége* van: az az érték, mellyel Rich felruházza a csapdák és a hordók készítésére fordított idő egyéb felhasználási lehetőségeit. Ez még akkor is igaz, ha csak a pihenőidejéből venne el. A határhasznosság megértésével láthatjuk, hogy

bármilyen tevékenységet is ad fel Rich a csapda- és hordóépítés érdekében, az az a tevékenység lesz, amelynek következő egysége számára a legkisebb határhasznossággal bír. (Az ismétlés kedvéért jegyezzük meg, hogy a „hasznosságot” nem valamilyen mérhető dologként képzeljük el. A „legkisebb határhasznosság” csupán egyszerűsített formája a „Rich számára legkisebb örömmel járó” kifejezésnek.) És az adott tevékenységnek csak addig mond le további egységeiről, amíg azok értéke alacsonyabb a következő csapda vagy hordó elkészítésének értékénél.” (41. oldal)

Itt Callahan úr kökeményen beleütközik abba a problémába, ami a korai „naív” marginalista elmélet kettéhasadásához vezetett. A hasznosság *mérhetőségének*, *számszerűsíthetőségének* problémájáról van szó. A mérhető hasznosság, a *kardinális hasznosság* fogalmához ragaszkodó osztrák iskola összeütközésbe került a Callahan úr által neoklasszikusnak nevezett iskolával, amely kialakítva az *ordinális hasznosság* fogalmát (melynek axiómáit fentebb megmutattam) módszertanilag vetette el a kardinális hasznosságot, mindenek előtt magát a *határhaszon* fogalmát. Az ordinális hasznossági elmélet első korrekt összefoglalásában J. R. Hicks a következőt írja:

„A hasznosság kvantitatív fogalma nem elengedhetetlen a piaci jelenségek magyarázatához. Ezért Occam borotvájának elve alapján helyesebb, ha nem használjuk fel ezt a feltevést ...

5. Ehhez az elvhez tartva magunkat, meg kell vizsgálnunk, hogy vajon fel lehet-e építeni a preferenciaskála feltételezésére a fogyasztói kereslet teljes elméletét, amely legalább annyira kidolgozott, mint Marshallé. Egy ilyen elmélet kidolgozásakor természetesen el kell vetnünk minden olyan fogalmat, amely valamilyen módon függ a kvantitatív hasznosságtól, ha csak nem vezethető le magából

a közömbösségi térképből. Egyedül a közömbösségi térképből indulunk ki, semmi mást nem használhatunk fel.

...

6. Első dolgunk tehát, hogy megtisztítsuk az elméletet minden olyan fogalomtól, amely a kvantitatív hasznossággal kapcsolatos és helyettesítsük őket – amikor szükséges – olyan fogalmakkal, amelyek semmi ilyenre nem utalnak.

Az első áldozat nyilvánvalóan maga a „határhaszon” lesz.” (J. R. Hicks Érték és Tőke KJK 1978. 60. old.)

Teljesen világos, hogy Hicks ezen elv alapján a munkaérték elméletét is elveti, de legalább következetesen. Callahan úr azonban érzi a lelke mélyén, hogy Hicks megközelítése korrektebb az osztrák iskoláénál, ezért belebonyolódik a kérdésbe, és végül egy nagyon félresikerült érvelést sikerült összehoznia – „az ismétlés kedvéért”. Nem veszi észre, hogy megjegyzése

„A „legkisebb határhasznosság” csupán egyszerűsített formája a „Rich számára legkisebb örömmel járó” kifejezésnek”

semmilyen hicksi értelmezésű egyszerűsítést nem tartalmaz. A „legkisebb örömmel járó” éppen úgy kardinális rendezést feltételez, mint a „legkisebb határhasznosság”. Minden további érvelése erre az eltitkolt számszerűsítésre épül, és mi joggal kérhetjük számon – *milyen alapon?*

Itt ugyanis a következő „csúsztatással” van dolgunk. Az előző fejezetben Callahan úr a határhaszon fogalmát egy jószág (példáiban a víz) különböző mennyiségeire vezette be. Ez esetben a tételes számszerűsítés valóban elkerülhető.

Legyen ugyanis $U(x)$ az x mennyiségű víz hasznossága. Ha az x mennyiség $x+1$ -re nő, akkor a $\Delta U(x)$ az utolsó (+1) egység határhaszna. Ha azt mondjuk, hogy $\Delta U(x)$ csökken,

amikor x nő (ez a Gossen-törvény), akkor nem kell megmondanunk, hogy számszerűen mennyivel csökken.

Most azonban azt állítja

„... az adott tevékenységnek csak addig mond le további egységeiről, amíg azok értéke alacsonyabb a következő csapda vagy hordó elkészítésének értékénél.”

Tehát ha $U(x)$ most az x mennyiségű „csapda vagy hordó elkészítésének” hasznossága, akkor $\Delta U(x)$ e tevékenység határhaszna. Legyen $W(y)$ az y mennyiségű „adott tevékenység” haszna és értelemszerűen $\Delta W(y)$ ennek határhaszna. Az „adott tevékenység” további egységeiről tehát Rich csak addig mond le, amíg $\Delta U(x) > \Delta W(y)$. Ezt az egyenlőtlenséget viszont csak akkor tudjuk értelmezni, ha U és W azonos neműek, azaz összemérhetőek és mértékük számszerűsíthető.

Próbáljuk meg e nélkül!

1 hordó határhasznossága nagyobb, mint 2 hordóé

2 hordó határhasznossága nagyobb, mint 3 hordóé

3 hordó határhasznossága nagyobb, mint 4 hordóé

stb.

Ez teljesen értelmes annak ellenére, hogy nem tudjuk a „nagyobb” számszerűen mekkorát jelent. És ugyanígy ez is értelmes:

1 óra pihenés határhasznossága nagyobb, mint 2 óra pihenésé

2 óra pihenés határhasznossága nagyobb, mint 3 óra pihenésé

3 óra pihenés határhasznossága nagyobb, mint 4 óra pihenésé

stb.

Tehát a csökkenő határhaszon törvénye gyönyörűen

működik.

Akkor most mondjuk meg, mennyi óra pihenésért mennyi hordó elkészítését áldozza fel Rich?! Aki a feladatot meg tudja oldani, jelentkezzen nálam a főnyereményért! Mindenesetre kezd érthető lenni Callahan úr irtózása a matematikától.

Persze a feladat megoldható (ilyen feladatokkal vannak tele a kardinális elméletet Hicks eredményei ellenére feladni nem akaró tankönyvek), ha az U és W függvényeket, azaz a szubjektív hasznosságot számszerűsítjük. De éppen ez az, ami ellen Callahan úr – joggal – oly elkeseredetten tiltakozik. Ha ugyanis lennének ilyen számszerűsíthető függvények, akkor azok nem lehetnének szubjektívek. Mert ha nem adnánk objektív magyarázatot arra, hogy miért úgy számszerűsítette a felhasználó a hasznossági függvényét, ahogyan tette és miért nem másképpen, akkor logikátlan lenne magát a számszerűsítést feltételezni. Hiszen akkor bármikor, minden ok nélkül, meg is változtathatná értékelését – ebben Callahan úrnak tökéletesen igaza van.

Vajon van-e megoldás? Szubjektív alapon nincs.

Elérkezett az ideje, hogy visszatérjünk a termelőmunka és a fogyasztás, mint két különböző cselekvés, tevékenység megkülönböztetéséhez. Ott hagytuk abba, hogy sajátos munkamegosztásként ugyanazt a jószágot nem kell feltétlenül annak az embernek megtermelnie, amelyik elfogyasztja. A munka, mint tevékenység átruházható egy másik emberre. A fogyasztás viszont nem. Egyelőre azonban Richnek nincs módjában a munka átruházása. Tehát hamis Callahan úr megjegyzése, miszerint „... ez még akkor is igaz, ha csak a pihenőidejéből venne el.” Ezzel ugyanis úgy állítja be, mintha

hordókészítés idejének a pihenőidő ugyanolyan alternatívája lenne, mint bármely más tevékenység ideje. Ez persze nem igaz.

Abból indulunk ki, hogy az emberi létet az objektív szükségletek motiválják⁴. *Munkaidőnek* azt az időt fogjuk nevezni, ami arra fordítódik, hogy a természet szükséglet-kielégítésre alkalmatlan tárgyait szükséglet-kielégítésre alkalmassá változtassák (a szükségletekbe beleértve a munka alkalmas eszközökkel való ellátását is). A *szabad idő* (aminek csupán egy része a pihenésre szánt idő) az elsődleges (tehát nem a munka szerszámokkal, eszközökkel való ellátásával kapcsolatos) szükségletek kielégítésének, a „végső” fogyasztásnak az ideje. Nyilván a kettő összege többé-kevésbé determináltan véges. Napi viszonylatban abszolút módon:

$$\text{munkaidő} + \text{szabadidő} = 24 \text{ óra.}$$

Az emberi egyed viszonylatában viszonylagosan:

$$\text{munkaidő} + \text{szabadidő} = \text{az emberi egyed élettartama.}$$

Ezért alapvetően a mi Robinson-Richünk valójában a következő dilemmával áll szemben. Ha túl sok szükséglet-kielégítésre alkalmas jószágot akar létrehozni, akkor a munkaideje annyira lecsökkenti a szabadidejét, hogy a javakat nem lesz ideje elfogyasztani. Ez első közelítésben azt jelenti, hogy bizonyos javakat feleslegesen állított elő, mert valójában nincs rá szüksége, másrészt radikálisabb megközelítésben, ha a szabadidő egy bizonyos pont alá

---

⁴ Mivel Callahan úr (és az általa képviselt osztrák iskola) nem ezen az állásponton van, azért egyelőre az olvasó adósai vagyunk ennek a szinte evidens ténynek a filozófiai alátámasztásával. Ezt az adósságunkat majd igyekszünk törleszteni, most azonban legyen az olvasó hitelezőnk és fogadja el ezt a hipotézist!

csökken, akkor az emberi egyed nem képes életben maradni. Ha túl sok szabadidőt akar biztosítani magának, akkor viszont az okozhatja a pusztulását, hogy a szabadidejét nem tudja „tartalmasan” eltölteni, mivel nem lesz mivel kielégítenie a szükségleteit. Tehát optimalizálnia kell a munkaidő/szabadidő arányt.

Az állatok ezt az optimalizálást jól-rosszul ösztönösen oldják meg (emlékeztetnék rá, hogy Callahan úr az ösztönös cselekedeteket – ismét úgy vélem, joggal – egyértelműen kizárta a közgazdaságtan vizsgálódásának köréből). Ez az evolúció lényege. Az a faj marad fenn és szaporodik el, amelynek ösztönei a legjobban segítik az ön- és fajfenntartást. Az ember társadalmi szükséglet-kielégítési módjának, a termelésnek a kialakulása óriási evolúciós előnyt biztosított számára. Ennek az volt az ára (erre fentebb már utaltam), hogy a társadalomból kiszakadt, kiszakított egyedek csupán ösztöneikre támaszkodva az evolúciós versenyben igen rossz helyezést tudnak elérni. Hogy Robinson-Richünk milyen sikerrel közelíti meg a munkaidő/szabadidő optimális arányát, azon belül milyen sikerrel optimalizálja a különböző munkák „portfólióját”, nagymértékben függ a társadalomból magával hozott és megőrizni tudott tapasztalataitól, képességeitől, tudásától. Esetleges téves döntésének kegyetlen ára van: büntetése halál. S bár Callahan úr szerint a döntések szubjektivitása maga is fontos érték, őt is megbünteti Rich téves döntése. Ugyanis Rich halála véget vet Callahan úr robinzonádjának és ezzel együtt közgazdaságtanának is. Ha csak úgy nem akarja folytatni, mint Nagy Lajos hangyaélet-kutatója. Vagyis Callahan úr minden spekulációját sutba lehet dobni, ami arra irányul, hogy a közgazdaságtan szerint az egyén célja nem feltétlenül az életben maradás. Ezek pusztán szavak. Végül is Callahan úr

egész elméleti fejtegetését arra a hallgatólagos tényre építi, hogy a cél igenis az életben maradás. Szerintem persze ez is kevés, mert valójában a közgazdaságtannak (vagy gazdaságelméletnek) csak akkor van igazán értelme, ha az önfenntartás mellett a fajfenntartást is elengedhetetlen célként kezeli. Ez utóbbi tény azonban a robinzonád szükségszerűen negligálja, ezért elégedjünk meg azzal, hogy Callahan úr miközben a gazdasági döntések teljesen szubjektív voltát hirdeti (ilyen vizet prédikál), aközben titokban olyan elméletet fabrikál, amely az életben maradás célját szolgáló, ezért nagymértékben objektív szükségleteken alapul (ezt issza borként).

Az optimalizálásra jól használhatóak a marginalista közgazdaságtan módszerei, mindössze a hasznosságot úgy kell definiálni, mint a költség ellentétét (mint láttuk, végül is Callahan úr is ezt teszi), azaz az a döntés a hasznosabb, amelynek alacsonyabb a költsége. Valójában azonban nem is a költségről van szó, hanem a *hatékonyságról*. A hatékonyság a tevékenység eredményének viszonya a ráfordításaihoz. Most ne mélyedjünk el a ráfordítás és a költség fogalmi különbségeiben – egyszerűen vegyük azonosnak őket. Ez a költség nem lehet más, mint a *munkaidő*. Ugyanis *ez az egyetlen valóban abszolút korlátos erőforrás*. Ha megfelelő mennyiségű munkaidővel rendelkezne Rich-Robinson, akkor bármilyen elképzelését meg tudná valósítani, bármilyen erőforrást meg tudna szerezni. A megvalósíthatatlan elképzelésekhez például éppenséggel végtelen sok munkaidőre lenne szüksége.

Egyezzünk meg még egy eléggé evidensnek tűnő dologban. *Adott mennyiségű jószág elfogyasztása több szabadidőben kellemesebb, mint kevesebben.* Elfogadva ezt,

megállapíthatjuk a következőket.

Richnek legalább annyi jószágot kell előállítania, amennyi minimálisan elég az életben maradásához. Ha ezek elfogyasztásához nem marad elég szabadideje, akkor sorsa és ezzel az ő személyére szabott „közgazdaságtan” sorsa meg van pecsételve. Pusztulása elkerülhetetlen. És vele együtt be kellene fejeznünk az osztrák iskolával való ígéretesnek indult ismerkedést is.

Marxnak van egy talányosnak tűnő, ám valójában nagyon lényegbe vágó megjegyzése:

„Az ember anatómiája a kulcs a majom anatómiájához. A magasabb rendűre utaló jelzéseket az alacsonyabb rendű állatfajoknál viszont csak akkor érhetjük meg, ha magát a magasabb rendűt már ismerjük.” (MEM 46/I. 31. oldal)

Ez a megjegyzés a látszattal szemben nem biológiai, hanem módszertani. Arról szól, hogy a dolgokat csak visszamenőlegesen, a végkifejletükből lehet megérteni.

A mi esetünkben, mivel Callahan úr felépíthette az egész elméletet, ebből következtethetünk arra, hogy Rich képes volt előállítani az életben maradáshoz minimálisan szükséges jószágot, és meg is tette.

Tehát nyugodtan tovább léphetünk.

Ha a körülmények lehetővé teszik Rich életbenmaradását, akkor ezzel lehetővé válik az is, hogy az idejével megpróbáljon gazdálkodni. Olyan optimalizációs feladatot célszerű neki megvalósítani, amelyben úgy osztja szét az idejét, hogy a lehető legkevesebb munkaidővel elég sok jószágot állítson elő. Ha egy jószág helyettesíteni tud egy másikat a „létminimum” csomagjában, és kevesebb munkaidőt foglal le, akkor Richnek megéri megvalósítani ezt

a helyettesítést. És innentől kezdve Callahan úr okfejtései a megtakarítással kapcsolatban minden további nélkül elfogadhatóak. Semmi mással nem egészítettük ki, csupán a körülíratlan „költségek” helyébe a munkaidő-ráfordítást helyeztük. Ehhez viszont a munkaidő és a szabadidő fogalmi elhatárolására volt szükségünk. Mindez éppen elég arra, hogy Callahan úr szubjektív határhaszon-elméletével hatékony alternatívaként állítsunk szembe valamiféle objektívnek tűnő munkaérték-elméletet.

Ez az elmélet természetesen még mindig sántít, és pedig ugyanabból az okból kifolyólag, mint Callahan úr eredeti elmélete. A társadalmi kapcsolatokból teljesen kiszakadt Rich-Robinsonnak igazándiból semmi módszere nincs a különböző munkák összemérésére, Társadalmi tapasztalatok nélkül igen nagy a tévedés esélye, amit – mint már említettem – a lét súlyosan büntet: esetleg akár halállal is, jobb esetben csak súlyos kényelmetlenségekkel. Ezt valahol a lelke mélyén Callahan úr is érzékeli, ezért áttér a II. részre, a piac, a csere tárgyalására. Belátja, hogy *egyszemélyes* közgazdaságtana kimerítette (elég gyorsan) a saját kereteit.

Vagyis, miután suba alatt becsempészte az elméletébe a (munkaidő) költséget, most ugyanígy a társadalmiságot is becsempészi.

II. rész A piaci folyamat

4. fejezet Maradjunk együtt! A cserekereskedelem és a társadalmi rend (50-65. oldalak)

Az együttműködés törvénye

A fejezetben Callahan úr folytatja a *hús-vér* emberek

szerepeltetését.

Rich-Robinson szigetén feltűnik – no nem Péntek, hanem – Helena Bonham-Carter hollywoodi színésznő!

Itt kivételesen nem csupán arról van szó, hogy Péntek szerepét a csinos színésznőre bízta Callahan úr („hát nem fiú? Azt hittem, hogy fiú – én is azt hittem, mondja Róbert Gida”⁵), hanem itt arról van szó, hogy Defoe regényében Pénteknek egészen más a szerepe, mint amit itt Callahan úr be akar mutatni. Péntek ugyanis – hm, ne szépítsünk a dolgon – szóval Péntek Robinson Crusoe *rabszolgája*. Robinson Crusoe sok éves magány után összetalálkozik Péntekkel és *nem piaci* viszonyra lép vele!

Ez sehogyan sem illik Callahan úr eszmefuttatásába. Szerinte Richnek csupán néhány választási lehetőség van:

„Mihez kezd Rich magánya megszűntével? Általánosabban fogalmazva: milyen tényezők hatására választ az ember az elszigetelt és a társasági élet között?

Az egyik lehetőség, hogy Rich úgy reagál, mint egy medve, amikor egy másik medve hatol be a területére. Erőszakkal fenyegetőzve vagy azt alkalmazva megpróbálhatja elűzni a behatolót. Azonban erkölcsi megfontolásokból vagy jószívúségből eltekinthet ettől. Van ugyanakkor még egy oka, hogy ne üldözze el Helénát: amíg elegendő kihasználatlan erőforrás található a szigeten, mindkettejüknek hasznosabb, ha harc helyett inkább együttműködnek. Megkezdhetik a munkamegosztás és az önkéntes csere rendkívül gazdagító folyamatait.”

Az idézet első bekezdésében feltett „általánosabban fogalmazott” kérdés abszurdítására már nem fecsérlek több

---

⁵ A.A. Milne Micimackó

szót, hiszen az a korábbiakból következik. Nézzük a kérdésre adott választ! Callahan úr szerint a magányos Rich-Robinson és a színésznő találkozása három reakciót válthat ki:

1) Területvédelem. Tipikus állati reakció, Callahan úr is úgy gondolja, hiszen a területvédő medve példájára hivatkozik.

2) Erkölcsi, altruista segítőkészség. Aki olvasta Defoe regényét, az tudja, hogy Robinson és Péntek viszonya is ezzel kezdődött – csakhogy ott volt egy kis különbség! Pénteket éppen meg akarta enni egy, az ő törzsével ellenséges bennszülött törzs. Ez már megint olyan társadalmi mozzanatot vitt a dologba, amihez hasonlóakat Callahan úr kínosan kerül. Hiszen nála nem a társadalmi egyén válik magányossá, hanem az eleve magányos (individualista) egyén *választhatja (szabad elhatározásból)* a társasági életet. Ha akarja...

(Callahan úr frivol szerep-kiosztása – ahogyan arra egy helyen utal is – lehetővé tesz Rich és a színésznő között olyan intim kapcsolatot is, amelyről az adott viszonyok közepette nehéz eldönteni, hogy az 1)-ben jelzett állati reakcióhoz, vagy az e pontban szereplő erkölcsi kapcsolathoz áll-e közelebb. Ezt tekintjük a két lehetőség valamilyen keverékének, és ne kezeljük, mint önálló lehetőséget.)

3) Önkéntes cserével egybekötött munkamegosztás – azaz a piaci kapcsolat.

Ez az a pillanat, amikor Callahan úr felcsatlakozik azon közgazdászok hosszú sorába, akik *a piacgazdaságot minden világok legjobbjának tartják*, és a kapitalizmus előtti időket „elfuserált” társadalomnak gondolják – az meg egészen természetes, hogy aki túl akar lépni a piacgazdaságon, az

ismét „el akarja fuserálni” a társadalmat.

Az a megkerülhetetlen tény, hogy a működő kapitalizmus történelmi terjedelme semmiképpen nem haladja meg a négy-hatszáz évet, ezzel szemben az emberiség egésze hozzávetőlegesen fél-egymillió évet élt le számottevő piaci viszonyok nélkül, és még ma is élnek szép számmal olyan népcsoportok, amelyek jól-rosszul, de megvannak ezen áldásos viszonyok mellőzésével, egyáltalán nem zavarja őt. Illetve egy kicsit mégis – ezért cserélte le Péntek, a *rabszolga* szerepét a szép hollywoodi hölgy, a *piaci partner* szerepével. Ez persze koránt sem eredeti ötlet. Mint Marx idézett lábjegyzete mutatja, már Ricardo is valami hasonlót cselekedett a maga robinzonádjában.

A dolgokat persze (akárcsak Bonham-Carter kisasszonyt) meg is lehet erőszakolni. Ha kijelentjük, hogy Pénteknek többet ért az élete, mint a szabadsága, akkor a Robinson-Péntek üzletet is piaci alapokra lehet helyezni. Marad a halk kérdés: miért nem Robinson lett Péntek rabszolgája? Az ilyen kínos kérdéseket Callahan úr a szokásos „gordiuszi” módszerrel intézi el: *ez* nem tárgya a közgazdaságtannak. Így persze könnyű!

Ezek után tehát Callahan úr számára evidens, hogy a szigetet eddig egyedül lakó, és így egyedül birtokló Rich a frissen partra vetődő színésznővel azonnal munkamegosztásba és piaci cserébe kezd.

Iskolásan felsorol három okot, amiért érdemes a munkát megosztani. Ezzel ismét jelzi, hogy az alatt a párszázezer év alatt, amíg az emberiség az ő általa felvázolt piaci munkamegosztással *nem élt*, addig csupán a tudatlanság sötét erdejében tévelygett. Azután egyszer csak megvilágosodott

nekik, a homlokukra csaptak és felkiáltottak: micsoda bolondok vagyunk! Hát meg kell a munkát osztani!.

Azért talán ez *mégsem* így történt.

Először is Callahan úr elfeledkezett arról, hogy ő már kidobta a szemébe a munka fogalmát és helyébe a munkát-fogyasztást összemosó emberi cselekvést állította. Márpedig ha nincs munka, akkor azt nem is lehet megosztani.

Mi viszont abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy szétválasztva a munka cselekményét és a fogyasztás cselekményét egyúttal szétválasztottuk az emberi lét idejét is munkaidőre és szabadidőre. Ezen kívül felvázoltuk a munka legfontosabb mozzanatait, a tervezést, a szervezést, az átalakítást (közvetlen munkavégzést), az ellenőrzést és a szabályozást. Azonnal feltűnő, hogy a legrimitívebben felszerelt társadalomban is az öt mozzanat közül az első és utolsó kettő lényegében *szellemi tevékenység* és csupán a középső, az átalakítás történik *fizikai* erőfeszítéssel. A munkamegosztás elvi lehetősége éppen ebben a megkülönböztetésben és a munka-tevékenység átruházhatóságában rejlik. Ahhoz, hogy a munkamozzanatok szétválaszthatóak legyenek, azoknak maguknak kell szétválniuk. Ez nem szándék kérdése, hanem a történelmi fejlődés terméke. A tényleges munkamegosztás kialakulása bonyolult történelmi folyamat, amelynek logikailag elkülöníthető szintjei bár tükröznek bizonyos történetiséget, mégis napjainkban egyszerre és egymásba fonódva vannak jelen.

1. A legegyszerűbb és ezért minden bizonnyal történelmileg a legrégebbi az emberek tisztán fizikai, biológiai, tehát természetes különbözőségein alapuló

természetes munkamegosztás, amely bizonyos mértékig hasonló az állatvilágban tapasztalható funkcionális különbségek rendszeréhez, például a méhkaptár „munkamegosztásához”. Az emberek esetében azonban nem a feladathoz hasonul a testi felépítés (mint a méhkirálynő, a dolgozó illetve, a harcos méhek esetében) hanem inkább fordítva, „testre szabva” történik a munkamegosztás – a nehezebb köveket az erősebbek cipelik, a döntéseket az idősebb, tapasztaltabb vének hozzák meg, a várandós és szoptató nőket megkímélik stb. Ebből azután következik, hogy bár a természetes munkamegosztás a méhkaptárhoz hasonlóan hierarchikus (alá-főlé rendeltségi) viszonyokat hoz létre, ezek a hierarchiák, magához a munkamegosztáshoz hasonlóan rövid életűek, esetlegesek (szemben a kaptár megbonthatatlan szilárdságú hierarchiájával). Az erősek, ha megbetegsznek, legyengülnek, a fiatalok megvényülnek, a kisdedek felcseperednek s anyáik ismét teljes erőbedobással vehetik ki részüket bármely munkából.

2. A természetes munkamegosztás hátránya, hogy éppen az esetlegessége miatt ez a munkamegosztási forma nem alkalmas nagy művek létrehozására (bizonyos feladatok ellátására például egyszerűen nincs megfelelő ember). Az esetlegességet nagy mértékben csökkenti a megfelelő szerszámok feltalálása (a nehéz kő mozgatása már nem erő, hanem gép kérdése – tehát nem az erős emberek fogják a nehéz köveket mozgatni, hanem az alkalmas gépet működtetni tudók). Ezzel új, a természetes munkamegosztást bizonyos mértékig tagadó munkamegosztási forma válik lehetővé, amely

nem az emberek, hanem *a feladatok és a megoldásukra létrehozott szerszámok, eszközök közötti különbségeken alapul*. Ez a *technikai munkamegosztás*. Ez a forma egyenlőségi, mellérendeltségi viszonyokat alakít ki, hiszen a társadalom számára bármely feladat ellátása egyformán nélkülözhetetlen.

3. A technikai munkamegosztás mellérendeltségi viszonyai a munkavégzők egyenlőségét jelentik, de nem a munkákét. Sajnos a műszaki fejlettség bizonyos (ma is meglévő) szintjén a munkák nagyon is különböznek. Vannak könnyű, tiszta, kellemes és érdekes munkák - és vannak nehéz, piszkos, undorító és unalmas munkák. Természetes, hogy mindenki szívesebben végzi az előbbieket és kevésbé az utóbbiakat. Bár vannak jelei a kiegyenlítődésnek, valószínűleg még nagyon sokáig fennmaradnak ezek az eltérések. Tehát amíg a természetes munkamegosztás körülményei között sokszor egy meghatározott típusú munka elvégzésének az az akadálya, hogy *nincs aki képes lenne rá*, addig a technikai munkamegosztás esetében egyes munkákat *senki nem hajlandó* elvégezni. Így ennek a munkamegosztási formának sem kielégítő a hatékonysága. Rá kell valahogy venni a társadalom tagjait, hogy a nemszeretem munkákat is végezzék el. Ez csak az egyenlőség megbontásával, hierarchikus viszonyok megteremtésével lehet megoldani. Nehéz (és felesleges) lenne eldönteni, hogy mekkora része volt a *társadalmi munkamegosztás* létrehozásában a kialakuló hierarchikus viszonyoknak és mekkora része volt a társadalmi munkamegosztásnak magában a hierarchikus viszonyok kialakításában. Mindenesetre

az megállapítható, hogy *a társadalmi munkamegosztás megint az emberek különbözőségein alapul, de immár nem a természetes, hanem a társadalmi különbségeken.* Ezek a különbségek okai és okozatai is egyben a meglehetősen szilárd társadalmi hierarchiának.

A kialakult társadalmi munkamegosztásból fakadó hierarchiában az emberek természetes törekvése, hogy a jelenlegi helyzetüknél jobb, magasabb helyzetet foglalhassanak el, de legalább is megőrizhessék jelenlegi helyzetüket. Ez a szükségletekből vezethető le, hiszen joggal feltételezhető, hogy a társadalmi ranglétrán feljebb kerülve jobban kielégíthetők a szükségletek. Mégis a fejlettebb gazdaságokban ez az újfajta késztetés háttérbe szorítja a szükségleteket, mint a termelés motivációit és maga lép a helyükbe.

Azt a motivációt, hogy az emberek szeretnék a társadalmi ranglétrán minél előbbre jutni, minél kedvezőbb helyzetet elfoglalni, de legalább is megőrizni jelenlegi helyzetüket, az ő érdeküknek nevezzük. A mai gazdaságot tehát a szükségletek az érdeken keresztül motiválják.

Az emberek tehát két okból vesznek részt a társadalmi munkamegosztásban, vagy azért, mert *erőszakkal kényszerítik őket,* vagy mert *érdekeik ezt diktálják.* Ha a két motiváció egyszerre jelentkezik, akkor beszélünk *gazdasági kényszerről.* A Callahan úr által iskolásan felsorolt motivációk e gazdasági kényszer meglehetősen önkényesen kiragadott elemei, tucatnyi másikat is meg lehetett volna említeni.

Ekkor Callahan úr váratlanul faképpen hagyja a szigetet újdonsült lakóival együtt, és átviharzik Chicagóba, ahol ismét

hús-vér emberek viselkedését tanulmányoztatja velünk. Nem mást akar segítségükkel elmagyarázni nekünk, mint Adam Smith és David Ricardo tanítását a (kül)kereskedelem okairól. Smith a termelők közötti *abszolút előnyökből*, Ricardo pedig a *komparatív előnyökből* vezeti le a (kül)kereskedelem okát. Callahan urat egy cseppet sem feszélyezi, hogy e két kiváló angol mindezt a „a katasztrofálisnak bizonyult munkaérték-elméletet” talpazatán teszi. És valljuk be – ezúttal igaza van. A komparatív előnyök más alapokon is értelmezhetőek. De nem úgy, ahogyan azt Callahan úr teszi!

Felkeresteti velünk Michael Jordant – aki Bonham-Carter kisasszonyhoz hasonlóan igazi hús-vér ember, a híres chicagói kosárlabda csapat csillaga – és Joe-t a szobafestőt (ő valamivel kevésbé hús-vér – gyaníthatóan Callahan úr fantáziájának terméke csupán)..Kiderül, hogy Jordan Joe-t 20 dolláros órabérrel tudja felfogadni lakása kifestésére, míg ő maga egy lakás kifestéséért akár 40 dollárt is elkérhetne – annnyival jobb szobafestő Joe-nál. De kosarasként a taksája 10000 dollár óránként, míg Joe aligha kapna többet 1 dollárnál. Ricardó ismert gondolatmenete szerint ha Jordan kosarazik, Joe pedig szobát fest, akkor mindketten jobban járnak, mintha Jordan is, Joe is fele-fele időben kosarazna és szobát festene.

A példa színvonala a kőbalta-kecske példához méltó. Az még érthető, hogy Jordannak miért jut egy pillanatra eszébe, hogy ideje egy részét ne kosarazással töltse, hanem a szobáját fesse ki, na de mit keres itt Joe? Ugyanis sem arról nem értesültünk, hogy Joe kosarazására valaki is kíváncsi lenne, sem arról, hogy Joe lakását is ki kellene festeni, nem csak Jordanét. Callahan úr megint belebonyolódott a munkaidő-

szabadidő problémába. És persze a termelés társadalmi mivoltába. Jordan azért kap a kosarazásért 10000 dollárt óránként, mert sokan kíváncsiak a játékára (hogy e sokaság között ott van-e, vagy nincs ott Joe, annak semmi jelentősége sincs). Számára tehát a kosarazás munka – méghozzá jól megfizetett munka. Ha helyette egy lakást festene ki, azt 40 dollárért tenné (lényegtelen, hogy ez a lakás az övé vagy másé – Jordannak, a szobafestőnek ez a tarifája), és ez szintén munka lenne. Igaz, hogy Joe Jordanhoz képest gyatra szobafestő, de kosarasként még annál is rosszabb. Olyannyira, hogy Callahan úr azt találta ki, ő csupán 1 dollárt kapna óránként hivatásos játékosként. Ilyen persze nincs. Ha Jordan játéka 10000 dollárt ér óránként, akkor az, akinek a játéka nem ér legalább 1000 dollár/órát, annak a játékára senki sem kíváncsi, tehát 1 dollárt sem kaphat óránként. Ezt az – elismerem – szörszálhasogatást azért írtam le, mert rá akartam világítani milyen életszerű – „hús-vér” Callahan úr példája. Ezen kívül azonban van más baja is a példának. Callahan úr belekeverte a *pénzt*, anélkül, hogy tisztázta volna, mi is az valójában. Ezt majd később próbálja csak megtenni. Így viszont megsértette mentora, Carl Menger általa korábban idézett útmutatását:

„A következőkben megpróbálom leegyszerűsíteni az emberek gazdasági tevékenységének összetett részleteit azokra a legegyszerűbb elemekre, amelyeket még pontos megfigyelésnek vethetünk alá ... és így megvizsgálni, hogy az összetett jelenségek meghatározott elvek alapján miként állnak elő az alapelemekből.” (30. oldal)

A pénz nyilván az az összetett jelenség, amit a Rich-Robinson magányos gazdálkodásából és a Jordan-Joe kettős komparatív cseréjéből, mint alapelemekből kellene „előállítani” (a megfelelő fejezetben ez meg is történik). Ám

Callahan úrnak jó oka volt az útmutatás megsértésére. Példájában a pénz a jól ismert „elszámoló pénz” szerepet játsza, azaz arra való csupán, hogy számszerűsítse a hasznosságot. De ezzel ismét ugyanabba a zűrzavarba gabalyodik. Ki határozta meg, hogy Jordan kosárlabda zsonglörködése óránként 10000, szobafestő tevékenysége óránként 40 dollárt ér? Ki határozta meg, hogy Joe esetében ugyanezek a szolgáltatások 1 illetve 20 dollárt érnek óránként? Ők ketten szubjektíve semmiképpen.

Ismét és ismét oda lyukadunk ki, hogy az érték – teljes összhangban Marx nézeteivel – *társadalmi termelési viszony*, és ennyiben *objektív kategória*. Ugyanannyira objektív, mint amennyire a TV képcsövében a katódból véletlenszerűen („szubjektíven”) kilépő elektronok tömege összességében a közvetíteni kívánt („objektív”) képet rajzolja a képernyő homlokzatára.

Még egy fontos momentum! Az a tény, hogy Callahan úr egyik pillanatról a másikra otthagya Rich és Bonham-Carter kisasszony szigetét és Chicagóban termet Jordan és Joe üzleti kapcsolatánál, azaz hogy a komparatív előnyök elméletét *nem* a szigetlakók példáján mutatta be – ez freudi beismerésnek is tekinthető: *a robinzonád-közgazdaságtannak semmi kapcsolata nincs a komparatív előnyök (az együttműködés törvénye) közgazdaságtanával!*

A cserekereskedelem

Callahan úr a chicagói kitérő után visszatér a szigetre. Itt azonnal elfelejti kis bűnbeesését a pénzzel.

„Térjünk vissza a tengerpartra, Rich és Heléna sorsdöntő találkozásához. Mindketten felismerik, hogy ha ki tudnak alakítani egy kölcsönös együttműködésen alapuló rendszert,

akkor megnövelhetik esélyüket a túlélésre. Ahelyett, hogy általános igényeket akarnának kielégíteni, megegyeznek a munkák valamilyen felosztásában. A csere általános elvei persze alkalmazhatók az esetükre. Carl Menger utasítását követve, miszerint „redukáljuk az emberek gazdasági tevékenységének összetett jelenségeit azok legegyszerűbb elemeire”, a cserét először egyszerű körülmények között, kis szigeti gazdaságunkban próbáljuk megérteni.” (54. oldal)

Arra azért nagyon kíváncsiak lennénk, hogy az igazi Robinson Crusoeval szemben Rich-Robinson miért nem teszi rabszolgájává Bonham-Carter-Pénteket, hanem e helyett miért és hogyan „ismeri fel” a kölcsönös együttműködés hasznosságát? Ez azért nagyon különös, mert a szigetet *eddig* Rich egyedül birtokolta, és semmi oka nincs, hogy ezt a birtokát akárkivel is megossza. Feltételezem, hogy a kis színésznővel szemben nem okozna problémát e tulajdonjog megvédése, ugyanakkor egy ilyen (magán)tulajdon olyan monopolista előnyt jelentene Richnek, ami teljesen felborítaná Callahan úr elméletét.

Persze Robinson és Péntek is együttműködött – igaz nem piaci alapokon. Kérdésünkre azonban nem fogunk választ kapni. Pontosabban a válasz az, hogy Robinson és Péntek rosszul csinálták ugyanazt, amit Rich és a színésznő jól csináltak. Legyen elég ennyi!

„Ugyan eldöntötték, hogy együtt fognak működni, de most arról is határozniuk kell, hogy ezt *miként* teszik. Megegyeznek, hogy Rich, aki kettejük közül az ügyesebb, csapdákat fog készíteni, míg Heléna, a ravaszabbik, vadászni fog. Mennyi időt szánjanak azonban az egyes tevékenységekre? Hogyan lehetnek mindketten biztosak, hogy egyformán jól járnak-e?” (55. oldal)

Ez is roppant életszagú! A piac résztvevői eldöntötték, hogy együtt fognak működni, és most arról fognak határozni, hogy

ezt miként teszik. Mindenféle *tapasztalat nélkül tudják*, hogy Rich ügyesebb, Helena viszont ravaszabb. Nem is értem, hogy a népek sok százezer évig miért nem jutottak ilyen nyilvánvaló döntésekre – sőt még ma is vannak népek, amelyek életéből a piac kimaradt.

Ezekután Callahan úr tesz egy kitérőt egy kis antikommunista propagandára – természetesen a kommunizmust továbbra is a „Rövid Tanfolyam”-tól kölcsönzött színvonalon értelmezve. Össze-vissza fecseg a Szovjetunióban „kitenyészteni” (sic!) akart Új Szocialista Ember lehetetlenségéről, miközben nemcsak a szovjet tervgazdaság valódi (államigazgatási tulajdonon alapuló államkapitalista) természetéről nem ad semmilyen érdemleges elemzést (nem ez a könyve célja? – akkor minek keverte bele?), de arról az új típusú termelési együttműködésről sem, amely például a nyílt forráskódú programozás területén az Internet-közösség tagjai között kialakult, amelyet E.S. Raymond „bazárnak” nevezett, és amely nyilvánvaló monopólium-mentes piaci vonások mellett igenis a *jóakaraton* alapszik, és meglepően sikeresnek, sőt hatékonynak bizonyult.

A felesleges antikommunista kitérő után Callahan úr ismét visszatér a túlélő bajnok és a színésznő kialakuló üzleti kapcsolatához.

„Ha Rich és Heléna biztosítani akarja, hogy mindketten hasznosak [legyenek] a másik számára, fel kell ismerniük, hogy a másinak joga van azokhoz a javakhoz, amelyekhez a saját erőfeszítései árán jutott hozzá. E felismerés következménye, hogy a közöttük folyó cserének *önkéntes* alapon kell történnie. Rich *beleegyezik*, hogy a Heléna által elfogott ennyi és ennyi patkányért annyi és annyi csapdát ad neki. Ha Heléna egy bunkós-bottal kényszerítené Richet a patkányfogásra, sejthetjük, hogy csak egyikük számára

előnyös a tranzakció.” (55. oldal)

Honnan ez a nagy megértés? Miért akarná Rich és Heléna biztosítani, hogy mindketten hasznosak legyenek *a másik számára*? Mivel Callahan úr szerint „a jóakaratra nem érdemes alapozni”, logikusnak kellene lennie, hogy mindketten azt akarják biztosítani, hogy *a másik legyen hasznos* mindkettőjüknek külön-külön *a maga számára*. Ennek a felismerésnek természetesen merőben más lenne a következménye. Vajon miért zavarná Helénát, hogy a tranzakció csak az egyikőjük számára előnyös, ha ez az „egyikőjük” történetesen éppen ő maga? Nem éppen ilyen felismerés miatt tette Robinson a *rabszolgájává* Pénteket – persze jó adag álszent ideológiával elleplezve előle ezt a tényt? Nem éppen ezeken az elveken alapult a „fejlett Nyugat” előnyét megalapozó újkori gyarmatosítás, és az az egész sok-sok szörnyűséggel tarkított folyamat, amit Marx „A tőke” híres 24-ik fejezetében az „úgynevezett eredeti felhalmozásról” oly érzékletesen leírt?

Megjegyzem a (tudatosan) frivol helyzetben az a lehetőség sincs kizárva – sőt ha valóban hús-vér emberekről lenne szó, ez lenne a legvalószínűbb -, hogy Rich látványosan Heléna tudtára adja, hogy ő férfi, Heléna meg nő, és miután Heléna előbb vagy utóbb ebbe belenyugodna, kapcsolatuk *családivá* válna (Heléna még boldog is lehet, hiszen a körülmények kizárják, hogy Rich megcsalja őt). Egy ilyen közösségben (több százezer évekig éltek ilyen típusú, általában „ösközösségnek” nevezett közösségekben az emberek) egészen nyilvánvalóan semmi másra nem alapoznak, csak és kizárólag a jóakaratra.

Ám legyen! Menjünk bele Callahan úr kétes fikciójába, hogy a sziget régi és új lakója nem alkotnak családot (néhány

oldallal később – a 60. oldalon – egyértelmű utalás van arra, hogy mégis. De Callahan úr ott is következetes, mert Rich és Richné Heléna utódai ismét piaci kapcsolatba lépnek egymással, félretéve családi kötelekeiket), nem igazza le egyikük a másikat, hanem egyenlő félként piaci alkuba bocsátkoznak. Lássuk tehát a kétszemélyes piacot!

„Az általuk kialakított *cserearányt* a csökkenő határhasznosság törvénye magyarázza. Rich addig fog csapdákat adni a patkányokért, amíg saját megítélése szerint a következő csapda előállításának költségét meghaladja a Heléna által cserébe neki adott patkányok értéke. A másik oldalon Heléna addig ad neki patkányokat, amíg a következő patkány szubjektív költsége nem lesz nagyobb az újabb csapdától remélt haszonnál. Mindig az éppen eladott csapda illetve patkány jelenti a határegységet. Ezen egységeknek a két fél által megítélt haszna és költsége határozza meg a cserearányt.” (55-56. oldalak)

Fentebb megmutattam, hogy ez a hasznosság számszerűsítése nélkül nem fog menni. Callahan úr ezt az egyszemélyes piacon sem volt képes felfogni, miért fogná fel most? Helyette egy egész sor *feltételezésbe* bonyolódik. A feltételezést az különbözteti meg a ténymegállapítástól, hogy amíg a tények makacs dolgok, és nem illik őket önkényesen megváltoztatni, addig az egyik feltételezés mindig felcserélhető egy másikkal. Hús-vér tények vannak, hús-vér feltételezések – nos azok aligha.

„*Tegyük fel*, hogy Rich három patkányért már hajlandó odaadni az első csapdáját, Heléna pedig akár ötöt is adna érte. *Mondjuk*, hogy a középutat választják, és a csapda négy patkányért cserél gazdát.” (56. oldal – kiemelések tőlem N.A.)

Kérdezem én: miért?! Miért választanák a középutat?

Ha Richnek nagyon kell az a három patkány⁶, mert például az éhhalál szélén van, akkor ő szól elsőnek, és azonnal bemondja a hármat. Ekkor Heléna bolond lenne többet adni.

Ha Rich jobb alkupozícióban van, akkor nem szólal meg elsőnek, hanem kivár. Ekkor Helénán a sor. A túl konkretizált példa miatt nehéz elképzelnünk, hogy Heléna miért lenne égetően rászorulva, hogy akár öt patkányért is, de szerezzen egy csapdát. Ha mégis van rá oka, akkor megszólal és bemondja az ötöt. Ekkor vajon miféle lovagiasság venné rá Richet, hogy megelégedjen négygel (hiszen „a jóakaratra nem érdemes alapozni”)? Tehát a középút választásának nincs semmi realitása.

Még rosszabb a helyzet, ha egyikük sincs rászorulva a küszöb-ár beismerésére. Egyrészt ekkor felvetődik a kérdés, hogy honnan a csodából szedték a küszöbáraikat? Ám Callahán úr már többször kifejtette, hogy ezen nem szabad fennakadni. Viszont másrészt mindketten azon kezdenek gondolkodni, hogy mit mondjanak? Mivel értékeléseiknek semmi objektív alapot nem feltételezhetünk, még megbecsülni sem tudják a másik fél küszöbárát. Így bármit is mondanának, azt kockáztatják, hogy túl keveset kérnek, illetve túl sokat kínálnak – a másik fél beérte volna kevesebbrel is, illetve adott volna többet is. Tehát hallgatnak, és várnak – a kulcsot a másik féltől megszerezhető információban vélik megtalálni.

De a másik fél is hallgat, és vár ...

---

⁶ A fene essen Callahan úr – vagy a fordító – gusztusába! Választhattak volna gusztusosabb példát is – talán attól féltek, az nem lesz eléggé hús-vér?

Azután minden valószínűség szerint a szigeten egyszer partra szálló matrózok két csontvázat találnak, egy férfi és egy nő csontvázat, akik furcsa pózban egymással szemben ülnek-fekszenek. A matrózok nem is sejtik, hogy ezek a megboldogult Rich és Heléna csontvázai, akik a szubjektív értékelmélet szabályai szerint alkudoznak, azaz hallgatnak, és várnak – most már az örökkévalóságig.

Sajnos megkerülhetetlen, hogy az értékelésnek információ tartalma legyen, viszont tiszta szubjektív információ nem lehetséges. Az információ természeténél fogva objektív.

Egészen más a helyzet, ha például az értékelés alapja mégis az a *munkaidő* lenne, amit a másik fél jószágának előállítására nekem kellene fordítani, ha azt magamnak kellene előállítanom. Ezt figyelembe véve – és feltételezve, hogy hosszú hetekig mindenki maga készítette a csapdákat, és azokkal maga vadászott patkányokra, közben félszemmel oda-oda pislantva, hogy a másik mit csinál – Rich például így gondolkodna:

„*Tapasztalataim szerint* én három patkányt két napig hajkurásznék, viszont egy csapdát ennél valamivel rövidebb idő alatt is elkészítenék. Nekem *ezért* egy csapdáért *legalább* három patkány kell, mert akkor már jól járok. De nem leszek bolond ezt bevallani. Ez az ügyes kiscsaj két nap alatt legalább négy patkányt összeszed. Talán többet is. De hetet már aligha. Azt hiszem, hogy elsőre kérek tőle hatot. Az valószínűleg sok lesz neki, de ha nem, és megadja – nos, az remek lesz. Ha még sem, akkor lehet, hogy ötöt kínál, és akkor én miért kérnék tőle négyet? Szóval legyen egyenlőre *hat*, és azután majd meglátjuk!”

Ha Heléna is a saját, illetve a Rich munkaidejéről

rendelkezésre álló, ugyan ingatag, de mégis csak *megragadható* információkból indulna ki, akkor egy fentiekhez hasonló gondolatmenet eredményeként esetleg *hármát* mondana. Mindketten tudnák, hogy tudatosan túlértékelték saját portékájukat, és joggal feltételeznék, hogy a másik is így tett. Ezért nem ijednének meg a javaslataik egybe nem esésétől, nem hagynák abba a tárgyalást, hanem kis lépésekben óvatosan el kezdenének engedni. És *így* valóban nagy valószínűséggel a „négy patkány = egy csapda” árban egyeznének meg. Ez azonban már egyáltalán nem az osztrák iskola szubjektív értékelmélete. Ez egy kezdetleges munkaérték-elmélet. Ami itt az osztrák iskolából megmarad, az a ricardoi komparatív előnyök elméletének általánosítása. Hogy tudniillik a komparatív előnyök nem csak a nemzetközi kereskedelem magyarázatául szolgálhatnak, hanem bármilyen csere esetében is alkalmazhatóak. Azonban ezeknek az előnyöknek számszerűsíthetőeknek kell lenniük, és a szubjektív hasznosság nem számszerűsíthető.

Ezúttal egy másik oldalról is megerősítést nyert, hogy Callahan úr egyáltalán nem véletlenül rohant el Chicagóba példát találni a komparatív előnyök elméletére. Az ugyanis nem csak a robinzonádokkal nem egyeztethető össze, de a szubjektív értékelmélettel sem. Callahan úr valószínűleg úgy gondolta, hogy Michael Jordan csillagászati gázsija elfedi e kínos tényt.

Valami hiányzik

„Mondhatjuk, hogy Rich előnyben részesített nyolc patkányt két csapdával szemben, de nem tudunk választ adni arra a kérdésre, hogy „Mennyivel tartotta előnyösebbnek a patkányokat?”, csupán érezte, hogy azokkal jobban jár. Nem áll rendelkezésünkre olyan mérőón, melyet leereszthetnénk

az elméjébe és megállapíthatnánk az érzése „nagyságát”. Természetesen bizonyos dolgokat kívánatosabbnak tarthat másoknál. Amint azonban rámutattunk, csupán egy beszédfordulat az a kijelentés, hogy „az a csapda kétszer jobb, mint a másik”. Ha valaki ezt szó szerint akarná venni, feltehetjük Rothbard kérdését: „Miben jobb kétszer?”

Annak sincs értelme, ha patkányokban és csapdákból számolunk. Nem értelmezhető számtanilag az, hogy „nyolc patkány mínusz két csapda”, vagy hogy „egy csapda plusz három patkány.” (58-59. oldalak)

Callahan úr tehát ragaszkodik ahhoz, hogy a piaci cserébe bonyolódott párocska nem számszerűsíti – nem számszerűsítheti – döntését. Mi pedig az előbb megmutattuk, hogy ebben az esetben a csere vagy nem jön létre, vagy nem úgy, ahogyan azt Callahan úr leírta.

„Az sem vezetne eredményre, ha a munkát akarnánk az érték alapegységének tekinteni, mint Marx és a brit klasszikus közgazdászok. Rich munkájának költsége megegyezik azzal a szubjektív értékkel, melyet ő a feladat elvégzése érdekében feláldozott egyéb dolgokhoz társít. A munka pedig annyit ér Helénának, amennyire ő annak gyümölcsseit szubjektíven értékeli. Teljesen félreértenénk a történetek gazdasági jelentőségét, ha a hasznot vagy a veszteséget az óráutések száma vagy az energiafelhasználás alapján akarnánk kiszámolni, Rich azzal az erőfeszítéssel, amellyel új csapdákat készít, a már meglévőket is porrá zúzhatná, de Heléna az utóbbiért bizonyára nem fizetne neki! Csak a cserében résztvevőktől függ és fizikai mérésekkel nem állapítható meg az a tény, hogy a csapdák készítése értékes, megsemmisítésük viszont nem az. Könnyen elképzelhető olyan helyzet, amelyben ezeknek a tevékenységeknek éppen fordítva alakul az értékelésük. Ha számkivetett hőseink körülményei úgy változnának meg, hogy az összes patkányt levadászták és a sziget tele van haszontalan csapdákkal, akkor újabbak készítésének nem

lenne semmi értéke, míg megsemmisítésüknek a rend érdekében *igen*.” (59. oldal)

Callahan úr valószínűleg soha nem fogja megtudni, hogy Marx és a brit klasszikus közgazdászok nagyon eltérő módon „tekintették a munkát az érték alapegységének” – addig biztosan nem, amíg a „Rövid tanfolyam”, és a hozzá hasonló marxizmus-pótlékok alapján ismeri csak Marx elméletét.

Gondolatmenetéből következik, hogy nem ismeri, vagy nem akarja ismerni az angol klasszikusok által használt „használati érték-érték” fogalompárt, amit Marx tovább fejlesztett a „használati érték-csereérték-érték” trióvá.

Az angol klasszikusok (Adam Smithtől David Ricardoig) világosan megkülönböztették egy áruként termelt jószág *használati értékét*, azaz mindazon szükségletek körét, amelyek kielégítésére e jószág alkalmas – figyelembe véve a kielégítés mértékét és minőségét, valamint azt a tény, hogy egyszerre egy jószág csak egyféle – legfeljebb néhány egymással szorosan összefüggő – szükségletet elégíthet ki. Ez utóbbi tény egyoldalú kiragadása egyébként az osztrák iskola, és általában a marginalista iskolák elméleti alapja. A „klasszikusok” ezzel a használati értékkel állították szembe az áru *értékét*, az áru azon tulajdonságát, hogy elcserélhető más árura, amelynek értelemszerűen más a használati értéke, mint ennek az árunak. Miután a munkaérték-elmélet az értékek egyenlőségén alapul és nem a használati értékek egyenlőségén, azért az egész Callahan-féle érvelés értelmetlen, beleértve azt az egészen abszurdit is, amit Callahan úr Carl Mengernek tulajdonít.

„Amint Carl Menger kimutatta, mindenféle abszurditásra jutnánk, ha abból indulnánk ki, hogy a csere egyenlő értékelés esetén történik meg. *Ha két ember akkor cserélne*

el valamit, amikor mindketten ugyanolyan értékesnek tartják azt, amit kapnak, mint azt, amit eladnak, semmi sem akadályozná meg, hogy a következő pillanatban a csere fordítva is megtörténjen. Ha valaki eladja a házát 200 000 dollárért, azt azért teszi, mert a 200 000 dollár a számára többet ért, mint maga a ház. A vevő viszont éppen fordítva, a házat értékeli többre, mint a 200 000 dollárt. Másképp (ha eltekintünk a tranzakció költségeitől) semmi akadálya nem lenne annak, hogy az eladó vissza ne vegye a házát, és vissza ne adja a pénzt. Tulajdonképpen, ha a csere egyenlő értékelés esetén történt volna, az eladó és a vevő akár vég nélkül oda-vissza adogathatná a házat. Ha azonban a cserét az emberi cselekvés szempontjából nézzük, láthatjuk, hogy az emberek nem egyszerűen az adásvétel örömeért kereskednek. A cserék nem a „kereskedésre való hajlam” miatt történnek. Egy csere létrejöttéhez mindkét félnek úgy kell éreznie, hogy a cserével jobban jár. Ez minden cselekedet feltétele: a cselekvőnek úgy kell éreznie, hogy a cselekedet javítani fogja az elégedettségét ahhoz az esethez képest, ha nem tett volna semmit. Az adott állapotból egy kívánt állapotba akar eljutni.” (57-58. oldalak – kiemelés tőlem)

Természetesen azzal, ami a kiemelésünk után következik, azzal egyetértünk. Csak éppen az nem következik az egyenértékű csere lehetetlenségéből, és főképpen nem az általunk kiemelt abszurd érvelésből. A használati érték és az érték szétválasztása – különösen annak marxi formájában – éppen azt a *dialektikus* folyamatot teszi érthetővé, amelyben *különböző* használati értékeket, mint *egyenlő* értékeket cserélnek ki egymással. Pontosan azért, mert egy adott állapotból egy kívánt állapotba akarnak eljutni.

Négy ember már mini- piac

A négy szereplős piac leírása is egy sorozat indokolatlan „tegyük fel ...” számérték megadásával kezdődik, ami itt is

azért problémás, akár csak a kétszereplős esetben, mert más számokat „feltéve” egészen más következtetésekre is juthatnák – például a kétszereplős piachoz hasonlóan akár az alku lehetetlenségéhez is. A Callahan úr által „katasztrófálisnak” nevezett munkaérték-elméleti megközelítés – különösen annak a Ricardoétól erősen eltérő marxi megfogalmazásban – sokkal meggyőzőbb.

Itt az ideje, hogy szemügyre vegyük a marxi megközelítést. Igyekszem Callahan úr népszerű stílusához hasonlóan fogalmazni, mert őszintén be kell vallani, „A tőke” erről szóló első fejezetei nem éppen a legkönnyebb olvasmányok.

Nézzünk egy nagyon egyszerű esetet.

Egy embernek, mondjuk Vargának, van egy pár csizmája, amit nem tud, vagy nem akar használni rendeltetésszerűen. Inkább elcserélné egy kabátra. Sokáig nem talál partnert, de egyszer csak jön egy másik ember – nevezzük Szabónak - aki azt mondja:

- Mutassa azt a csizmát! Esetleg adok érte egy kabátot.

Itt megállunk és elemezzük a kialakult helyzetet.

Először is kiderül, hogy egy terméknek nincs a priori értéke. Ez az a kevés pont, amiben egyetértünk Callahan úrral, és az általa képviselt osztrák iskolával. Ha senkinek nem kell a csizma, akkor azt Varga kénytelen lesz a szemébe dobni. Ennek semmi nincs köze a csizma minőségéhez – akár azt is feltehetjük, hogy a csizma vadonatúj és első osztályú. Csak akkor lesz értékes, ha kell valakinek. Ha a Vargának kellene, akkor lenne használati értéke, de nem lenne (csere)értéke. A csereértékhez tehát az is kell, hogy ne a tulajdonosának legyen a használati értékére szüksége, hanem valaki másnak. Ha az, akinek a Vargán kívül szüksége van a csizmára,

cserébe egy rézbillikomot kínál, akkor megint baj van, mert a Vargának kifejezetten kabát kell.

Ebben a pillanatban a két jószág mintegy „éltre kel” (fetisizmus!). A csizma semmi másra nem hajlandó elcserélődni, csak egy kabátra, azaz *az értékét kabátban fejezi ki*. Ez azért lehetséges, mert *ez* a kabát *egyenértékese ennek* a csizmának. A csizmát nem biztos, hogy kabátra lehet cserélni, de a kabátot *biztosan* el lehet cserélni csizmára. Azt mondják, hogy ebben a viszonyban a kabát *a közvetlen kicserélhetőség állapotában* van. A csizma viszont csak *viszonylagos értékformájú*, hiszen értéke csak akkor van, ha kabátra cserélhető.

Ez a leírt folyamat a csere legegyszerűbb formája, az egyszeri, véletlen és egyszerű érték formája. *Egyszeri*, mert ha be is következik, nem következik belőle, hogy valaha is meg fog ismétlődni. *Véletlen*, mert véletlenek egész sorára épül – véletlenül válik a csizma a tulajdonosa számára feleslegessé (használati értékét tekintve), véletlenül találkozik egy hasonlóan véletlenül feleslegessé vált (persze szintén csak használati értékét tekintve) kabáttal, véletlenül van a kabát tulajdonosának éppen csizmára szüksége stb. És ez a csere a *legegyszerűbb* is, hiszen egy termékpárt cserél el egymás között két személy. Ennél egyszerűbbet elképzelni is nehéz. A robinzonok nem cserélnek!

Ebből azonban még nem lesz se piac, se pénz, se tőke.

Térjünk tehát vissza a Vargához, aki a sikeres „csizmáért kabát” csere után ismét készít egy pár csizmát, és ezt most 100 tojásra próbálja cserélni. Semmi bizonyossága nincs, mert nem tudhatja, hogy az Udvaros ad neki a csizmáért tojásokat, vagy sem.

Ám ezúttal a csizma értéke nem a kabátban fejeződik ki, hanem 100 tojásban. Most ez a csizma *egyenértékese*. A tojásokat *nem biztos*, hogy odaadják a csizmáért, de a csizmát *biztosan* odaadják a tojásokért, ezért most a tojások vannak a *közvetlen kicserélhetőség* állapotában.

Ha ez az akció is sikerrel jár, akkor Varga egészen vérszemet kap, és minden más tevékenységgel felhagyva most már csak csizmákat fog gyártani. Persze még ezt a döntését sem tisztán saját akaratából, szubjektíven hozza meg. A munkamegosztás történelmi-logikai formáinak ismertetésekor láttuk, hogy az emberek fizikai-biológiai különbözőségei esetlegesek, ezért esetleges lesz az erre épülő természetes munkamegosztás is. Ahhoz, hogy tartósabb munkamegosztási struktúrák jöjjenek létre, *szakszerszámokat* kellett az emberiségnek kifejleszteni, és ezek meghatározó jelenléte (a marxisták úgy mondják: *a termelő erők fejlettsége*) sokkal inkább megalapozza a *mesterségbeli elkülönüléseket*, mint az emberek fizikai-biológiai sajátosságai. A tartós munkamegosztásnak szükségszerűen *technikai* munkamegosztásnak kell lennie. Így tehát a mi Vargánk a varga-ár és a kaptafa virtuózává válva hozza meg döntését – valójában egy igen hosszú történelmi folyamat keretében. Callahan úr minden ilyesmit nagy ívben elkerült, ezért azután nem tudott okosabbat mondani, mint azt, hogy „tegyük fel”.

Egyúttal Varga összeállít magában egy "árjegyzéket":

- 1 pár csizma = 1 kabát
- 1 pár csizma = 100 tojás
- 1 pár csizma = 20 kg kenyér
- 1 pár csizma = fél disznó
- stb. stb.

és mellelleg

1 pár csizma = 3 gramm arany

Természetesen ezt egyelőre csak ő gondolja így (hogy örül most a Callahan úr osztrák lelke!), de ha beválik, akkor Varga új helyzete állandósulni fog. Varga immár nem csak nevében lesz Varga (amit mi találtunk ki és az egész történethez semmi köze sincs), de mesterségét tekintve is *varga* lesz, aki csizmák gyártásából és más javakra cseréléséből akar megélni.

Ha Szabó is átáll kabátvarrásra felcsapva *szabónak*, Udvaros baromfiudvar fenntartására szakosodik, Pékből kizárólag kenyérsütéssel foglalkozó *pék* lesz, Kondás *kondásként* disznótenyésztéssel fog foglalkozni - vagyis, ha a társadalom tagjai a technikai munkamegosztást a *szakosodásig* mélyítik, akkor mindannyiuknak lesz egy-egy ilyen „árlistája”. Ezek az árlisták azonban nem szükségszerűen lesznek „kompatibilisek” egymással. Ami például azt jelentheti, hogy a Pék nevű pék „árlistájában” lehetséges, hogy

20 kg kenyér = 150 tojás.

Ha azonban Pék ezt érvényesíteni is tudja, akkor előbb-utóbb Varga is módosítja az árlistáját. A pék tapasztalata alapján (aminek – társadalomban élve – így vagy úgy, előbb vagy utóbb, de ő is birtokába jut) végig gondolja, hogy ha 2 pár csizmát elcserél 40 kiló kenyérré, és abból 20-at megtart magának, 20-ért ő is kaphat 150 tojást, ezért úgy gondolja, hogy akkor ő rögtön kérhet az 1 pár csizmaért 150 tojást, és e szerint módosítja a listáját. A listák ezért – a társadalmilag megosztott tapasztalatok alapján – szépen összezsizsolódnak, és ekkor már a *kifejlett értékformáról* beszélhetünk, hiszen a „kompatibilissé” csizsolódott listák már jól mutatják, hogy az

1 pár csizmában, a 100 (vagy 150?) tojásban, a 20 kiló kenyérben, a fél disznóban, stb. stb. a 3 gramm aranyban van valami közös. Eközben – és ez nagyon fontos! – *az egyébként szubjektív listák objektivizálódtak.*

Miből adódik ez a közös valami?

A termékek belső tulajdonságaiból?

Egyáltalán nem. Az emberek által alkalmazott technikából és az emberek egymáshoz való társadalmi viszonyából. Egyrészt az éppen aktuális technikai színvonalon az emberek jól-rosszul meg tudják becsülni, hogy az alatt az idő alatt, amíg 1 pár csizmát el tudnak készíteni, hány kabátot, tojást, disznót stb. tudnának elkészíteni. Ennek technikáját már a Rich és Heléna közötti alku munkaérték alapú átfogalmazásánál megmutattam.

E megítélések egyfelől nem lehetnek nagyon különbözőek, mert azokat *behatárolja a technika színvonala*, másrészt viszont mégis csak különböznek, mert *az emberek nem egyformák*. Mint láttuk már nem az esetleges fizikai-biológia eltéréseik lesznek a meghatározóak, hanem a szerszámokhoz kialakított viszonyaik, a *mesterségbeli tudásban* megnyilvánuló különbségek. E különbségekből adódnak a Ricardo által először leírt *komparatív előnyök*, amelyek – mint megmutattam – nem egyeztethetők össze a nem számszerűsített szubjektív értékelésekkel, de jól összeegyeztethetők a munkaidő alapján számszerűsítettekkel. Végül is éppen e különbségek miatt érzi úgy a vargáskodó Varga is, és a szabáskodó Szabó is, hogy mindketten jól járnak, ha Varga csizmát készít, Szabó kabátot varr, és cserélnek. Ha fordítva osztanák meg a munkát, mindketten rosszabbul járnának.

Nos ez a kifejtés első ránézésre ugyanolyan naivnak tűnhet, mint Callahan úr meséje, de van egy döntő különbség köztük. Callahan úr meséje durván és tudatosan ki van szakítva a társadalmi létből, a mienk éppen a társadalmiságot feltételezve válik hihetőből igazzá.

A nyertesek, a vesztesek és a piac

Callahan úr ebben a pontban egy kis kitérőt tesz, ezúttal a nyílt apológia irányába.

„Ha a piac jellemzésére túlzottan szó szerint vesszük a játékok vagy a háború metaforáit, akkor félreértjük annak természetét. A piaci verseny jelentősen különbözik egy játéktól vagy egy háborútól. Nem azért létezik, hogy kiválassza a „nyerteseket” és a „veszteseket”, hanem azért, hogy mindenki megtalálhassa a helyét a termelésben, ahol a legjobban szolgálhatja a vásárlók érdekeit.

Ugyanolyan helytelen a nemzetközi piacot a nemzetek ellenségeskedéseként értelmezni, mint a hazai piacra az alkalmazottak és a munkáltatók vagy a gyártók és a fogyasztók szembenállásaként tekinteni. Egy piactudományban - legyen az országos vagy nemzetközi - mindenkinek egyszerre nőhet az életszínvonala. Amerika nem veszít, ha Japán vagy Kína gazdagabbá válik nála. Ha bárhol nő az életszínvonal, az minden olyan ember számára előnyös, aki gazdaságilag integrált az adott területtel.

Az együttműködés törvényének felfedezése a klasszikus közgazdászok nagy érdeme. Jelzi az utat a társadalmi harmónia felé, és megmutatja, hogy a gazdagok és a szegények a kizsákmányolás helyett más utat is választhatnak a jobb együttélés érdekében. Mivel a piac természetesen önkéntes cserék hálózatából áll, minden résztvevőnek úgy kell éreznie, hogy egy csere előnyös a számára, különben nem megy bele.” (65. oldal)

Callahan úr szerint két eset lehetséges tehát. Vagy az a világ, amely ugyan nem öröktől fogva, de legalább is három-négyszáz éve többé-kevésbé a piac szabályai szerint működik, és történelme mégis tele van véres háborúkkal és osztályharcokkal, az még nem érett meg a tiszta piac csodálatos világának élvezetére – még mindig „el van fuserálva”, vagy e minden világok legjobbját aljas emberek folyamatos összeesküvése „fuserálja el” egyfolytában. Nem is értem, hogy a gazdagok és a szegények a kizsákmányolás helyett mégis miért *nem* választanak más utat a jobb együttélés érdekében, amikor az osztrák iskola ezt olyan szépen megmutatta nekik. Főleg a szegényeket nem értem – hogy nekik miért jobb a kizsákmányolás a más út helyett? Fel nem foghatom.

Persze az is lehet, hogy Callahan úr naivitása halad meg minden határt. Az is lehet.

Hát a munkaerő „önkéntes” cseréjére még mindenképpen visszatérünk. Azt hiszem, hogy az amerikai gyapot-ültetvények rabszolgái, India robotoló kiskorú gyermekei, Buchenwald és Kolima rab munkásai tudnának erről egyet-mást mesélni.

5. fejezet A pénz mindent megváltoztat. A közvetett csere és a gazdasági kalkuláció (66-76. oldalak)

A közvetett csere

A szigeten – amit immár az alapító atya után Richlandnak nevez Callahan úr – már sokféle népség él, annak köszönhetően, hogy annak idején Rich és Heléna némi száraz piaci kapcsolat után rájöttek, hogy bensőségebb viszonyt is kialakíthatnak (rejtély, hogy erre miért nem azonnal jöttek rá?

És hogy később mégis hogy jutottak el ehhez?). Ez a sok ember mindenfélét csinál és egyeseknek (például egy bizonyos Marcónak) olyan gondjai támadnak, amiket közgazdaságinak is nevezhetnénk. Például könyvelnie kellene, de valamiért nem tud – a tranzakciók Callahan úr szerint még mindig nem számszerűsíthetőek, illetve nincs közös mértékük. Emlékezve Marx korábban idézett „A tőke”-beli lábjegyzetére, Marco kellemetlenebb helyzetben van, mint Ricardo őshalászai és ősvadászai, mert neki nem állnak a rendelkezésére a londoni tőzsde 1817-es törlesztési táblázatai. De a problémát azért csak megoldja.

„Az emberek azonban találékonyak, ha javítani akarnak helyzetükön. A cserepiacon az egyik figyelmes kereskedő észreveheti, hogy egyes javak piacképesebbek, mint mások. Képzeljük el azt, hogy Richland bővében van a jó legelőknék, és a legtöbb polgár egy kis nyáját tart. Marco sok horgászhorogot gyárt, és kukoricát szeretne venni. Bár nem lel olyan farmert, akinek a horgok kellenének, de találkozik egy halással, aki elad neki kecskéket a horgokért. A kecskék birtokában már talál olyan kukoricatermelőt, aki boldogan vesz meg néhány állatot. Marco ezzel kihasznál egy olyan, számára hasznot hozó lehetőséget, amely nem állt rendelkezésére közvetlen csere útján. A közvetett csere alkalmazásával szert tett olyasmire, ami piacképesebb, mint az az áru, amivel eredetileg rendelkezett, és ezzel meg tudta vásárolni azt, amire valójában szüksége volt.

Sejthetjük, hogy ez a módszer csak fokozatosan fog elterjedni. Először csak a legokosabb kereskedők fogják alkalmazni. A többiek azonban, látva az eljárás sikerét, előbb-utóbb szintén átveszik. Idővel a legpiacképesebb árucikk válik a csere eszközévé, és szinte minden tranzakcióban elfogadják majd fizetőeszközként. Így alakul ki a *pénz*, az előző fejezetben említett hiányzó valami.” (67. oldal)

Micsoda szerencse, hogy vannak ilyen figyelmes kereskedők (tényleg – honnan kerültek elő a kereskedők?) – akik észreveszik! Mit is? „Hogy egyes javak piacképesebbek, mint mások”. Mit jelent az, hogy piacképesebb? Ennek kifejtésével Callahan úr az adósunk maradt. Amúgy ami ebben a fejezetben le van írva, az egy Marxot primitíven interpretáló pg-tankönyv vonatkozó fejezete még primitívebb kivonatolásának tetszik. Érezzük, hogy a kulcs a „legpiacképesebb” jelző, de sajnos semmi bővebbet nem olvashatunk róla. Egy dolog figyelemre méltó. Marco a horgászhoz egy halásznak adja el – kecskéért! Ez egy olyan társadalom, amely még nem jutott el a szakosodásig (milyen halász az, aki kecskét tart – csere céljából?). De akkor a társadalom tagjainak még nincs, nem lehet „árlistája” – amit egyébként Marx *kifejlett értékformának* nevez. Kecskenyáját például szinte mindenki tart – talán az egy Marcót kivéve? Mert ha ő is tartana, akkor nem fogadta volna el a horgokért cserébe a kecskét. Ám még ha nem is tart, akkor sem igazán érthető, hogy miért fogadta el a kecskét. Pontosabban az nem érthető, hogy honnan talált olyan kukorica-termelőt, aki elfogadta tőle a halász kecskéjét – már ha egyszer „elképzeltük”, hogy „a legtöbb polgár egy kis nyáját tart”. Stillszerűen szólva marha nagy szerencséje volt.

Marxnál a kifejlett értékforma éppen az önellátó gazdaságok felbomlásához, a szakosodáshoz kötődik. Abból a pénz logikusan levezethető. A „piacképeség” kategóriája helyett nála a jól körülírt „egyenértékes” fogalma áll, és a „legpiacképesebb” helyett az „általános egyenértékes” szintén jól körülírt fogalmát használja.

Előző „marxista” történetkénket ott hagytuk abba, hogy a szakosodott polgárok termékükkel, mint viszonylagos

értékkel az összes többi – számukra fontos – terméket egyenértékesként állították szembe. Az „árlisták” a társadalmi gyakorlat következtében összehajszolódtak, objektivizálódtak. Ám ez az összehajszolódás nem tökéletes – ahogy Marx mondja, a jószágoknak „nincs a homlokukra írva az értékük”. De a folyamat mintegy melléktermékeként egyes termékek csereértéke „átlátszóbb” lesz, mint másoké. Ez meglehetősen hasonlít arra, amit Callahan úr a Marcó által a halásztól elfogadott kecskéről írt. Azzal a lényeges különbséggel, hogy azt a terméket, amit rövidebb-hosszabb ideig az is elfogad, akinek fogyasztásra nem kell, és csak csereeszközként kívánja felhasználni, azt éppen hogy egy nagyon szakosodott szakma állítja elő, különben nem lehetne benne biztos az elfogadója, hogy tőle is el fogják fogadni. Vagyis az *általános egyenértékes* kiválasztódása a piacon csak *erős szakosodás mellett* mehet végbe.

Azok a kritériumok, amiket Callahan úr felsorol a 67-68. oldalakon nagyjából elfogadhatóak. Csupán az elsővel van probléma, az „igen piacképes”-sel. Nem akarok tovább lovagolni azon a tényen, hogy Callahan úr nem tisztázta, mit is ért a „piacképesség” alatt – intuitíve nyilvánvaló, hogy nagyon keresett, alapvető szükségletet kielégítő jószágról van szó. Ám ezt elfogadva is gondban vagyunk. A nagyon keresett, nagyon fontos szükségletkielégítő jószágot nem azért keresik, mert csereeszközként kívánják felhasználni. Ha *ideiglenesen* fel is használják csereeszközként – e célt nagyon bizonytalanul szolgálná egy ilyen „nagyon piacképes” jószág, hiszen a legkritikusabb pillanatban egy „rendeltetésszerű” fogyasztó kivonhatja a forgalomból. A 3. kritérium – viszonylag ritka – miatt ez szinte biztos, hogy előbb-utóbb bekövetkezik. Ezért általános egyenértékesként csak „nagyon nem piacképes”, lényegében felesleges jószág tud szerepelni.

Ezt az ellentmondást a történelemből kihalított, társadalomként nem jellemzett Callahan-féle Richland nem tudja feloldani. Csak a társadalom történelmi fejlődése adhat rá megoldást.

Az emberi termelés igen fontos feltételei az *eszközök*. Az eszközöket különböző szerkezeti anyagokból, kőből, háncsból, bőrből, fából stb. állították elő az ősi időkben. A jó szerkezeti anyag igen nagy kincs volt, „nagyon piacképes” Callahan úr kifejezésével élve. A kő kemény és súlyos, de törékeny, nehezen formálható és súlya esetleg éppen nem előny, hanem hátrány is lehet – szerkezeti anyagként. A bőr, a háncs jól hajlítható, tekerhető, kötözhető, de nincs tartása, nem szilárd. A fa csak adott irányokban alakítható, nem elég kemény, nem elég szilárd. És így tovább, és így tovább. Minden szerkezeti anyagok között a legjobbak a fémek. De a fémekeket csak nagyon speciális technológiákkal lehet előállítani. Kivételt csak az arany képez, amely természetes, fémes formában fordul elő a természetben. Ezért az emberiség minden valószínűség szerint elsőnek az aranyat ismerte meg, mint a fémet. Ezért az arany – amellet, hogy nagyon ritka jószág – mint a fém, azaz a legjobb szerkezeti anyag tett szert népszerűsége. Az arany birtoklása így már akkor hatalmat és gazdagságot jelentett, amikor még nem funkcionált pénzként. Ám hamarosan ez a hatalom és gazdagság öncélúvá válhatott, mert sorban fedezték fel a fémekeket (bronz, réz, vas) amelyek – a megfelelő technológia kifejlesztése után – könnyebben, nagyobb mennyiségben voltak előállíthatóak, mint az arany és ráadásul a puha és nagyon nehéz aragnál sokkal jobb szerkezeti anyagok is voltak. Így az arany, amely hagyományként megőrizte a hatalom és a gazdagság szimbolikus kifejezésének a jogát, lényegében teljesen felszabadult a fogyasztói szükségletek

alól, és akadálytalanul betölthette a *térben és időben tartósan elismert általános egyenértékes* – a *pénz* – szerepét. Ahogy Marx találóan megjegyezte

„Az arany és ezüst nem pénz természettől fogva, de a pénz természettől fogva arany és ezüst.” (MEM 13 119. oldal, illetve MEM 23 90. oldal)

Hogy Callahan úr ennek a folyamatnak a történelmi-társadalmi jellegéből semmit nem ért, azt jól megvilágítja a következő megjegyzése:

„Az arany pénzként való választásában semmi rejtélyes nincs. Egyszerűen ez az, ami a felsorolt feltételeket leginkább kielégíti. A jövőben valami más, például a platina még alkalmasabbá válhat.” (69. oldal)

A platínát sok száz, sőt néhány ezer évvel az után találták meg Dél-Amerika ezüstműveiben, hogy az arany fent leírt funkció-váltása bekövetkezett. Ráadásul kezdetben a platínának nem is volt sok becsülete (neve spanyolul „ezüstöcskét” jelent, ami arra utal, hogy sokáig csak az ezüstöt szennyező másodosztályú fémet láttak benne). Tehát a platina *nem* válhat alkalmasabb pénzzé, mint az arany – nem is vált.

„Az arany és más fizetőeszközök fenti tárgyalása esetleg furcsának tűnhet, hiszen a pénz manapság papírdarabokat jelent. E papírdarabok értéke nyilvánvalóan nem abból származik, hogy ezek papírdarabok. A kormány rendelte el, hogy ez a pénz. E rendelkezésnek az a tény ad érvényt, hogy a kormány az adót a „saját” pénzében követeli. Az ilyen pénzt *papírpénznek* nevezzük. A papírpénz értéke korábról származik, amikor még valódi pénz volt (pl. az amerikai dollárt valaha adott mennyiségű aranyra lehetett váltani). Ha a kormány megszünteti a valódi és a papírpénz kapcsolatát, az emberek továbbra is e korábbi kapcsolat alapján értékelik a papírpénzt. (A papírpénzről részletesebben a 9. fejezetben

szólunk majd.)” (69. oldal)

Callahan úr abbéli igyekezetében, hogy a közgazdaságtant teljesen történelem-mentessé tegye, itt és a továbbiakban a tényeknek homlokegyenest ellentmondó állítások sorába bonyolódik. Ebben az idézett részben például tökéletesen összekeveri az államkincstár által kibocsátott papírpénzt (kincstárjegyet) a bankrendszer által kibocsátott hitel-pénzzel (bankjeggyel). Amikor az állam beindítja a bankóprést, és nyakra-főre gyártja a papírpénzt, akkor nagyon is tisztában van azzal, hogy tulajdonképpen pénzt hamisít. Egy bizonyos pont felett már annyira nyilvánvaló ez, hogy az állam éppen hogy nem hajlandó saját hamispénzét adóként elfogadni, és adóbehajtás helyett természetben kezd el rekvirálni. A bankjegy az, amelynek stabilitását állami garanciaként fokozza a tény, hogy törvényes fizetőeszközzé nyilvánítják, amellyel adót is lehet fizetni.

Ez a téma meglehetősen fontos, ezért megszakítom a könyv pontról pontra való követését és átugrok a 9. fejezethez.

Kitérő

9. fejezet Ami felmegy, annak le is kell jönnie. A pénzmennyiség változásának hatásai (108-120. oldalak)

Pénzhelyettesek

Callahan úr ebben a fejezetben elszántan ellenáll minden kísértésnek, hogy a pénz formaváltozásait történelmi-gazdasági környezetbe helyezze.

„Láttuk, hogy a pénz azért jött létre, mert az emberek hajlandóak voltak egy kevésbé piacképes jószágot elcserélni egy inkább piacképesre, még ha az nem is az a jószág volt, amit igazán szerettek volna. Fokozatosan egy árucikk -

gyakran az arany - vált a legpiacképesebb áruvá. Amint a gazdasági szereplők egyre inkább felismerték ezt a tényt, a szóban forgó árucikkből lett a csere általános eszköze: *a pénz*.

Az aranynek vannak azonban bizonyos hátrányai. Bár más cikkekkel összehasonlítva adott súlyú aranynek magas az értéke (ami az egyik oka annak, hogy pénzeszközzé vált), a súlya mégsem elhanyagolható. A másik hátránya az, hogy ugyan könnyen osztható, ezt pontosan megtenni egy tranzakció kellős közepén nem egyszerű. És az ember zsebében csilingelő aranyérmék felkeltik a potenciális tolvajok figyelmét is.

E hátrányok miatt kezdték el használni a *pénzbizonylatokat*. Az emberek elvihették az aranyukat egy bankba, ... A bank az aranyat egy biztonságos létesítményben tárolta, és a betétesnek egy darab papírt adott cserébe. Ez a papírdarab a *bankjegy*, és bemutatásával a betétes bármikor visszakérheti az aranyát a banktól. A papír könnyebb az aragnál, így egyszerűbb hordozni. Egy uncia aranyért a bank kiadhatott akár négy negyed uncia aranyat érő bankjegyet is, aminek köszönhetően a visszaadás egyszerűbbé vált, az árakat pedig pontosabban meghatározhatták. Az aragnál kisebb értékű fémekből (pl. ezüstből, nikkelből vagy rézből) vert zsetonok ugyanezt a célt szolgálhatják, amellett, hogy fémtartalmuk miatt valami kevés értéket hordoznak önmagukban is.

Amíg az emberek megbíznak abban, hogy a bank elismeri jegyeit és érméit, elfogadják azokat a tényleges pénz helyett. A pénzhelyettesek csökkentik a tranzakciók költségét.” (108-109. oldalak)

Mint említettem, Callahan úr nem tesz különbséget *papírpénz* és *hitelpénz* között. Itt látjuk, hogy a *bankbetétet* és a *banki letétet* is összekeveri.

Amit itt leírt, az a banki letét. Az érte kapott bizonylat a *letéti jegy* – egyike azon értékpapíroknak, amelyek a legkevésbé

forognak pénzként. A letétnek ugyanis éppen az az értelme, hogy bármikor megszűnhet, a letétes bármikor visszakövetelheti a pénzét.

Egészen más a helyzet a betéttel. A betétet nem megőrzésre, hanem a kamatoztatás miatt bízza tulajdonosa a bankra. A betét ismét a termelés társadalmi jellegének a terméke. Egyik oldalról a háztartásoknál kisebb-nagyobb megtakarítások halmozódnak fel, amelyek otthon tartva holt tőkeként hevernek. Másoknak viszont egy-egy vállalkozáshoz szabad tőkére lenne szükségük. Ha a holt tőkék tulajdonosai mind maguk próbálnák meg felkutatni azokat, akiknek tőkére van szükségük, akkor ez valóban hatalmas tranzakciós költségekkel járna. Éppen ezért bízza a dolgot a társadalom a bankokra – ez is a társadalmi munkamegosztás része. A bankok összegyűjtik a heverő tőkéket és azt ígérik, hogy kamatot fognak utánuk fizetni. Az összegyűjtött tőkét azután sokkal kisebb tranzakciós költségekkel kihitelezik az azt igénylő vállalkozóknak.

Nem minden tőkemegtakarító bízza a pénzét a bankokra. Szép számmal vannak, akik maguk keresnek partnert a vállalkozók között. Ezért a bankok a hitelnyújtás piacán csupán egyikei a hitelt kínálóknak, és a hitelt keresőknek édes mindegy, hogy egy magánmegtakarítótól vagy egy banktól veszik fel a kölcsönt. Így a bank az általa nyújtott hitelért nem kérhet magasabb kamatot, mint bárki más. Az így kialakuló átlagos kamat viszonyát a hitelezett tőkéhez nevezik *piaci kamatlábnak*. Viszont a bankok a betéteseknek jószolgálatot tesznek azzal, hogy csökkentik a hitelezés tranzakciós költségeit. Ezért a betétesek belenyugszanak abba, hogy a betétükre fizetett kamat aránya, a *betéti kamatláb* kisebb, mint a piaci kamatláb. A kettő közötti

különbözet, a *kamatrés* vagy *marzs* eredetileg a bankok fő jövedelemforrása volt. Azok az okok, ami miatt ez ma már nem egészen igaz, egyelőre nem ide tartoznak.

Az állam a pénzügyekbe általában, mint pénzhamisító avatkozott bele. Az uralkodók igen gyorsan magukhoz ragadták az aranyérme (a pénz) verésének monopolisztikus jogát. Az aranytermelők kénytelenek voltak a nyers aranyat a kincstárnak eladni és cserébe vert aranyat kaptak. Az aranyérme verésének tényleges költségeit a kincstár megtette azzal, hogy a kiszolgáltatót érmékben valójában a rájuk vert névértéknél kevesebb arany volt. A beadott és kiszolgáltatót arany közötti különbség – levonva belőle a pénzverés valódi költségét – az úgynevezett „*kamara haszna*”. Ez, ellentétben a bankok marzs-bevételével, semmilyen szolgáltatást nem tartalmaz, tisztán az állam monopolhelyzetének realizálása, pénzzé tétele.

Meg kell jegyezni, hogy az osztrák iskola logikája szerint ez nem lenne igaz, mert ugyebár ha az állam be tudja szedni a kamara hasznát, akkor azt az emberek hajlandóak kifizetni, tehát számukra a vert arany éppen annyit ér, amennyiért az állam adja – különben nem vennék meg. Csakhogy az osztrák iskola (és vele együtt természetesen Callahan úr) úgy utálják az államot, hogy vele kapcsolatban készségesen elismerik a monopólium áreltérítő hatását.

Az aranypénz állami meghamisításának sikere arra buzdítja az államot, hogy keményebb pénzhamisítással is megpróbálkozzon. Ebben az is a kezére játszik, hogy az aprópénz (amit váltópénznek is neveznek) esetében az arany értéktelen jellel való helyettesítése technikai követelmény, ugyanis a gyorsan forgó aprópénz egyrészt valóban nagyon apró lenne, ha a nagyértékű és súlyos aranyból készülne,

másrészt a gyors forgásból adódó gyors fizikai kopás nagyon drágává tenné a pénzt, mint eszközt. De ha a kisértékű pénzdarabok helyett jó az érték nélküli jel, akkor miért ne lehetne ezt a nagyobb értékűek esetében is kipróbálni? E megfontolások eredménye az állam által – általában rendkívüli helyzetben – piacra dobott *papírpénz*, más néven *kincstárjegy*. Az utóbbi elnevezés már csak azért is jobb, mert a „papírpénz” egyáltalán nem biztos, hogy papírból készül⁷. Mint ahogy a papírból készült pénzhelyettesítők nagy része pedig nem „papírpénz”. A kincstárjegy és a Callahan úr által leírt letéti jegy (amit ő papírpénznek nevez) között az egyik legfontosabb különbség – túl azon, hogy az egyiket az állam, a másikat a bank bocsátja ki – éppen az, hogy a letéti jegy egy valóságos aranymennységről szól, amit a letéti jegy tulajdonosa a jegy benyújtásakor visszakap, ezzel szemben a kincstári jegyen megígért arany a valóságban nem létezik. Ahogy Karinthy Frigyes írta: „Az állam mindig megtartja, amit ígér. Ha pénzt ígér, azt is megtartja.”

Callahan úr alapvetően összekeveri a letéti jegyet a *bankjeggyel* is.

A bankjegy története nem a bankban kezdődik, hanem a termelésben. Éppen ott fordul elő, hogy egy vállalkozó valamely termék előállításához nyersanyagot, gépet stb. akar venni, de a szükséges pénzt éppen a megtermelendő termékkel akarja megkeresni.

Tipikusan ez a helyzet például a mezőgazdaságban. A szőlős gazdának kékgálicra, kistraktorra, kapagépre stb. lenne szüksége. A gazdaboltban jól ismerik, és ezért hajlandóak

---

⁷ A magyar történelem egyik leghíresebb „papírpénze” a II. Rákóczi Ferenc által forgalomba hozott rézgaras.

neki hitelezni – éppen azért, mert *hitele* van a szavának, amikor azt ígéri, hogy a szüret után fizetni fog. Mindenesetre – biztos, ami biztos – ezt a *fizetési ígérvényt* írásba is foglalják. Ez a *váltó*. A váltó fontos alaki kellékei a kiállítás és a lejárat dátuma, az adós neve, és a kifizetendő összeg, amely már magába foglalja a kölcsön után járó kamatot is⁸.

A váltó elfogadója azonban maga is termeléssel, vagy kereskedelemmel foglalkozik, így előfordulhat, hogy még a váltó lejárat előtt pénzre lesz szüksége. A váltó kibocsátójával kötött egy váltó-szerződést, amelynek értelmében tőle a váltó lejárat előtt csak rendkívüli és a váltó kibocsátójának felróható esetben követelhet pénzt. Joggal feltehetjük, hogy általában nem ez a helyzet. Ebben az esetben a váltó elfogadója maga is kénytelen lenne egy váltót kibocsátani, hogy cserébe neki is hitelezzenek. Ám van annak esélye, hogy az ő leendő hitelezője elég jól ismeri az adósát, és ugyanúgy megbízik benne, mint ő. Ekkor a hitel fejében felajánlhatja, hogy adósától a váltó lejártakor a hitelezője szedje be a követelést. Ha a leendő hitelező ezt elfogadja, akkor a váltó elfogadója *megfordítja* a váltót, és a hátoldalára ráírja, hogy az adósa ne neki, hanem a váltó bemutatójának fizessen. Keltezéssel látja el és aláírja. Ezt nevezik a váltó *forgatásának*. A kibocsátás és a lejárat dátuma közötti időt a forgatás dátuma elvágja. A két időszak arányában osztoznak a kamaton. Ennek számítási technikáját *diszkontálásnak* nevezik. Vannak azonban, akik nem tudják, vagy nem akarják elfogadni a megforgatott váltót. Ilyenek például a váltó elfogadójának alkalmazottai, munkásai. A magyar nyelv

---

⁸ Az, hogy a váltón nincs feltüntetve a kamat, hanem az bele van építve a váltó névértékébe a váltó középkori eredetére utal. A bigott középkori vallások (a katolicizmus ugyanúgy, mint az iszlám) a kamatszédést a fő bűnök közé sorolták.

tréfája ugyanis, hogy a váltót nem lehet felváltani. Hiába kapott a szőlős gazdától a gazdabolt tulajdonosa egy hat millió forintról szóló váltót, azzal nem tudja kifizetni az öt alkalmazottja évi egy-egy milliós bérét – havi bontásban pedig még kevésbé. Ilyen esetben fordul az ember a bankhoz. Benyújtja a váltót a banknak diszkontálás végett. A bank elvégezve a szükséges ellenőrzéseket, kiszámítja, hogy a benyújtás időpontjától mennyi kamat jár a váltóra a lejáratig. Ehhez az összeghez hozzá csapja a jutalékait (a régi szép világban a bankok a betétek esetében a marzsból, a váltó leszámítolásakor – így mondják magyarul a diszkontálást – a váltó behajtási értéke és a diszkontösszeg különbségéből éltek, a különböző jutalékok tömkelege viszonylag új jelenség) és mindezt levonva a váltó behajtási értékéből, ami marad, azt készpénzben kifizeti. Ezzel lényegében átvállalta a hitelt az eredeti hitelezőtől. Pontosabban ez így történt kezdetekben. Azután egy sor fontos változás ment végbe. Mivel a banknak, mint üzleti vállalkozásnak általában a többi üzleti vállalkozásnál jóval nagyobb a hitele, azért igen gyorsan kialakult az a gyakorlat, mely szerint a bank a váltó fejében nem aranyat (pénzt) ad, hanem a saját váltóját, mégpedig felváltható módon, azaz ha például valaki a váltója fejében kapott mondjuk tízmillió forintra szóló bank-váltót, azt a bank bármikor kicseréli például tíz darab egymillió forintra szóló bank-váltóra. Ekkor természetesen legfeljebb egy minimális költséget számol fel – tisztességes bank még azt sem. Innentől kezdve egy ideig a történet hasonlít arra, amit Callahan úr adott elő, csupán azt kell észben tartani, hogy nem letéti jegyekről, hanem váltókról van szó. A hasonlóság azonban nem tart sokáig. Az állam szerepe a történetben megint egészen más, mint amit Callahan úr tulajdonított neki. Először is az államnak nem tetszik, hogy ő

kimaradt ebből a folyamatból. Felügyelni akarja a folyamatot. Erre jó alkalmat ad az, hogy egyik-másik bank visszaélve a helyzetével valóban kibocsátott fedezetlen bank-váltókat. Az ilyen bank-váltók valóban olyan szerepet játszottak, mint a Callahan úr említette *bizalmon alapuló eszközök*, és a velük való visszaélés nem egyszer vezetett látványos bankcsödhöz⁹. Ezért az állam a bizalmon alapuló eszköz kibocsátásának jogát megvonja a bankoktól – *pénzhamisítássá* nyilvánítva azt. Az államra általában jellemző, hogy amit az állampolgárok esetében bűncselekménnyé nyilvánít, annak jogát – bizonyos mértékig korlátozott formában – fenntartja magának. Nincs ez másképpen a pénzhamisítás esetében sem. Az állam a papírpénzzel (az igazi papírpénzzel, és nem a papiros anyagú pénzzel) a legnagyobb pénzhamisításokat követte el. Az állam által kibocsátott papírpénz ráadásul már nem is bizalmon alapuló, hanem *kényszerforgalmú* eszköz. A kincstárjegy látványos inflációja azonban mértéktartásra inti az államot. Felismeri, hogy a bizalmon alapuló eszköz mégiscsak jobb, mint a kényszerforgalmú. Ezért az állam(kincstár) a maga pénzhamisítási jogát átruházza egy vagy legfeljebb néhány különösen tekintélyes bankra. Ezek

---

⁹ Itt jegyezném meg, hogy a Mary Poppins történetében kirobbant bankcsőd éppen nem ilyen volt. Ott ugyanis nem a bank fedezetlen papírjai, hanem egy rémhír („egyesek ki akarják venni a pénzüket”) okozta a pánikot – ebben az esetben ugyanis helyesebb bank-pánikról és nem bankcsödről beszélni. De hát, mint tudjuk, Callahan úrnak még a példái is „hús-vér” példák. Egyébként a Mary Poppins féle bank-pánik inkább Lenin tanítását igazolja a banktőke és az ipari tőke egymásba fonódásáról, a *fináncctőkéről*. A nagybankoknál vezetett folyószámlák a nagyvállalatok szigorúan titkos (valódi) főkönyveinek pontos másolatai, amelyek birtokában a nagybankok messzemenőkig bele tudnak szólni a nagyvállalatok ügyeibe, ám fordítva, a nagyvállalatok hatalmas számlaösszegei folyamatos zsarolásnak teszik ki a bankot, hiszen ha valamelyik nagyvállalat úgy dönt, hogy összes pénzét elviszi a banktól, akkor az – elképzelhetjük – kicsit sokkal komolyabb pánikot okozhat, mint a kisfiú visszakövetelt kétpennyse.

lesznek az *emissziós* (pénzkibocsátó) vagy *jegybankok*. A jegybanki felhatalmazás után már csak ennek (ezeknek) a bank(ok)nak a váltójára lehet becserélni a kereskedelmi váltókat. A bankok összegyűjtik a kereskedelmi váltókat leszámítolás végett, majd egy alkalmas összegben benyújtják a jegybanknak viszontleszámítolásra (rediszkontálásra). A folyamat, ha megfelelően zavartalanul zajlik, erősíti a jegybankba vetett bizalmat, megrendíthetlenné teszi annak hitelét. Ekkor a jegybank váltója sajátos átalakuláson megy keresztül. Eltűnik róla a kedvezményezett neve és a lejárat dátuma. Mint értékpapír látra és bemutatóra szólóvá változik, azaz bármikor és bárki által benyújthatóvá. Ezzel együtt a feltüntetett összeg kamattartalma is megszűnik. Azaz a jegybank kibocsátva ezeket a papírokat kamatmentes kölcsönhöz jut a társadalom részéről. Ez a kamara hasznának új formája. Nem véletlenül öröködik tehát az állam és bankja oly szigorúan a pénzkibocsátás monopóliuma felett. Mellesleg ez az új értékpapír a bankjegy, és nem a kereskedelmi bank-váltó, vagy pláne a letéti jegy, amivel Callahan úr olyan szépen összekeverte.

A jegybank létrejöttével kétszintűvé váló bankrendszer az egész váltó-rendszer jelentőségét csökkenti. Végül is a „váltó kibocsátója – váltó elfogadója – leszámítoló bank – viszontleszámítoló bank” lánc leegyszerűsíthető a banki hitellel. Ha a váltóforgalom abba torkollik, hogy a jegybank átvállalja az összes hitelezői funkciót, akkor sokkal egyszerűbb, ha maga a bank adja a hitelt. Az állam itt megint egy kicsit besegít. Egyfelől törvényileg kötelezi a vállalkozásokat, hogy nyissanak folyószámlát valamelyik kereskedelmi banknál, másfelől törvényileg szabályozza a kereskedelmi bankok jogát, hogy a náluk vezetett számlákon levő betéteket milyen mértékben hitelezhetik ki. Itt válik

nagyon lényegessé annak leszögezése, hogy Callahan úr hibásan származtatja a modern „belső értékkel” nem rendelkező (tehát nem áru) pénzt a letét kategóriájából. A letét ugyanis kiszámíthatatlan, bármikor jöhetnek, hogy kivegyék. A betét viszont a kamat miatt, és nem a biztonság vagy egyéb gazdaságon kívüli ok miatt lesz a banknál elhelyezve. Így elég nagy a valószínűsége, hogy nem fogják kivenni. Nagy, de nem száz százalékos. Ezért a bankok nem hitelezhetik ki az egész betétállományt, de némi tartalék elegendő a normális ügymenet mellett (amikor nem tör ki mesterségesen gerjesztett bank-pánik) a betétesek biztonságérzetének fenntartásához. Az immár több száz éves banki tapasztalat azt mutatja, hogy a banki betétállomány 1-2 százaléka bőségesen elegendő tartalék. Ám az állam, aki ezt a jogát átruházza a jegybankra, ennél jóval nagyobb *kötelező tartalék rátát* ír elő. Ezt azért teszi, hogy ez az eszköz rugalmasan kezelhető gazdaságsszabályozó eszközként funkcionálhasson.

A kötelező tartalékot egy, a jegybank által ellenőrzött, számlán kell elhelyezni. Mivel a bankjegy a jegybanknak nyújtott kamatmentes hitel, azért a bankjegy csak a bankok falain kívül pénz, mihelyt visszakerül e falak közé, megszűnik pénz lenni.

Mi történik, ha a jegybank hamisít egy adag pénzt, mondjuk ezermillió forintot?

Legyen a példa kedvéért a kötelező tartalékráta 10 százalék. A jegybank valamilyen technikával – váltó viszontleszámítolással, bankközi hitellel stb. – szétteríti ezt a bankjegy-tömeget a kereskedelmi bankoknál. Az ott úgy fog megjelenni, mint a jegybank betétje. Betét, tehát ki lehet hitelezni. Fel kell persze tennünk, hogy a pénz (pontosabban

a hitel) iránt van kereslet. Higgyük ezt el most Callahan úrnak (illetve tulajdonképpen J.B. Saynak), hogy valóban van.

A bankok tehát kihiteleznek 900 millió forintot és 100 milliót elhelyeznek a tartalékszámán, azaz gyakorlatilag kivonják a forgalomból. Akik igénybe vették a hiteleket, azok azt elköltik – hiszen azért vették fel a hiteleket. A pénz meg fog jelenni azon a cégek számláin, akiknél a hitelt elköltötték. Ám mint tudjuk, a pénznek nincs szaga, így hitelszaga sincs. Ezekon a számlákon a pénz, mint közönséges betét jelenik meg, amit a bankok, a tartalék elhelyezése után ismét kihitelezhetnek. A 900 millió 90 százalékát, azaz 810 milliót kihiteleznek, és a tartalékszámára elhelyeznek 90 milliót. Tehát a forgalomba lett dobva $900+810$ millió és ki lett vonva a forgalomból $100+90$ millió. Az új hitelek hamarosan mint új betétek jelennek meg a bankokban vezetett számlákon. Ezeket ismét kihitelezik (ezúttal 810 millió 90 százalékát, azaz 729 milliót) és 81 milliót a tartalékba helyeznek. Nos, aki tud számolni, vagy aki ismeri a matematika néhány tételét, az könnyen megbizonyosodhat, hogy már néhány tucat ilyen lépés eredményeként az összes – szigorúan hitellel és nem bankópréssel – forgalomba hozott pénztömeg megközelíti az eredetileg a jegybank által „hamisított” ezermillió tízszeresét, ami azért éppen ennyi, mert a kötelező tartalékráta (10% egyenlő 0,1 szorzó) reciproka éppen 10. Ha a kötelező tartalék csak 5 százalék lenne, akkor a jegybank „hamispénze” hússzorosára dagadva került volna forgalomba. Ezt nevezik *pénzmultiplikátornak*. Bizonyos értelemben még érdekesebb, hogy a tartalékszámán nagyjából éppen a jegybank által „hamisított” ezermillió halmozódik fel, és kerül ki a forgalomból. Mintha a jegybank az Okos Lány szerepét játszotta volna el az ismert Mátyás Király meséből.

Hozott is, meg nem is. Hamisított is, meg nem is. Ez az egyik legfőbb értelme annak, hogy az állam(kincstár) a jegybankra ruházta a pénzügyi jogosítványait.

Mindennek a fényében világos, hogy Callahan úr a 109-111 oldalakon össze-vissza beszél. Összekeveri a letétet a betéttel, a letéti jegyet a váltóval és a bankjeggyel, a bank-csődöt a bank-pánikkal, az államkincstárt a jegybankkal, és végül még a Federal Reservet (az USA jegybankját) F.D. Roosevelttel, illetve R. Nixonnal. Ugyanis a két elnöknek tulajdonított intézkedéseket természetesen nem ők, hanem a FED hozta meg (aki persze nagy valószínűséggel konzultált az elnökkel döntése meghozatala előtt, de nem biztos – a jegybank ugyanis akkor tud jól funkcionálni, ha bizonyos függetlenséget élvez).

Az infláció és a defláció

Az inflációról és deflációról szóló fejezet meglehetősen értelmezhetetlen. Egyrészt két definíciópárt is ad, mindkettőt kritizálja, de az osztrák iskola állítólag egyedül helyes definíciójára csupán hivatkozik, anélkül, hogy megadná azt.

„Az *infláció* szokásos definíciója a következő: „túl sok pénz túl kevés árura”, míg a *deflációé* így nézhet ki: „túl kevés pénz túl sok árura”. Ezek a meghatározások nem pontosak, mert az árak megfelelő idő alatt hozzáigazodnak a gazdaságban jelenlévő bármilyen pénzmennyiséghez.” (111. oldal)

illetve

„Az infláció és a defláció itt használt meghatározásai az osztrák iskola és nem a gazdaságtan fő irányzatainak definíciói. A legtöbb közgazdász, amikor az inflációról beszél, az *árszínvonal* (Fisher egyenletében a P változó) növekedésére, defláció esetén pedig annak csökkenésére

gondol.” (116. oldal)

Nos az első definíció pár nem lehet az osztrák iskoláé, hiszen azt írja róluk Callahan úr, hogy egyrészt ez a szokásos, márpedig a „szokásos” nem lehet a „main stream”-től különböző, másrészt kritizálja is („nem pontos”), pedig neki nem szokása az osztrák iskolát kritizálni.

Meg tudjuk mérni az árszínvonalat?

Az árszínvonal, mint az úgynevezett makroökonómia többi kategóriája is, aggregált kategóriai. Mérése így szinte feloldhatatlan nehézségekbe ütközik. A statisztika árszínvonal-számításai ezért, akárcsak a híres-hírhedt GDP-é, erős fenntartásokkal kezelendők. Ám Callahan úr nem az aggregáltság miatt nem tartja mérhetőnek az árszínvonalat, hanem a szubjektív érték miatt.

„A stabil pénz iránti vágy alapjául két általános tévedés szolgál. Az egyik az, hogy a pénz „az érték mérője”, a másik az, hogy a pénz „az érték hordozója.” (117. oldal)

Marx igen részletesen foglalkozik a pénz funkcióival. Kutatásai eredményeképpen kimutatja, hogy a pénz döntő funkciója az értékmérés, meghatározó funkciója a forgalom eszközeként való szereplés. A fenti idézetben Callahan úr az értékmérő funkciót kifejezetten tagadja, közkeletű tévedésnek tartja. Mivel indokolja ezt?

„Az érték szubjektív, és nem lehet megmérni. Ha két fél egy zsák hagymát 10 dollárért cserél el, az nem jelenti azt, hogy a zsák hagyma értékét 10 dollárnak „mértük” volna. Csupán arról van szó, hogy a hagymát megvásárló személy azt 10 dollárnál többre értékelte, míg az eladó 10 dollárnál kevesebbre. Semmilyen mérésről nincs szó. Nincs értelme a dollároknak és a hagymáknak „egyenlő” értéket tulajdonítani. Kinek a számára egyenlők az értékek? Az értékelés azt

jelenti, hogy valamit többre értékelünk mint mást, és sohasem azt, hogy a kettő között nincs különbség. Az árak nem mérőszámok, hanem történelmi tények, amelyek azt jelzik, hogy ezen és ezen a helyen, ebben és ebben az időpontban egy zsák hagyma 10 dollárért cserélt gazdát.” (ugyanott)

Az piac „nyelve” az alku, szavai az árak. Amikor Marx azt állítja, hogy az érték mérője a pénz, és az érték mérése a forgalomban történik, ahol

„Az emberek tehát nem azért vonatkoztatják egymásra munkatermékeiket, mint értékeket, mert ezek a dolgok szemükben pusztán dologi burkai egyenlő fajta emberi munkának. Fordítva. Azáltal, hogy különböző fajta termékeiket a cserében, mint értékeket egymással egyenlővé teszik, azáltal teszik egyenlővé különböző munkáikat mint emberi munkát. Nem tudják ezt, de csinálják.” (MEM 23. 76. oldal)

akkor lényegében az értéket, mint a piac nyelvének nyelvтанát határozza meg. Egy nyelv nyelvtanát maguk az adott nyelven beszélő emberek alakítják ki, de mindenki számára külön-külön ez a nyelvtan, mint objektív törvény, mint megtanulandó szabály, mint külső adottság jelenik meg. A gyermeklélektan jól ismeri azt a jelenséget, hogy a közösségen kívül együtt nevelt ikrek egymás között sajátos, maguk fabrikálta nyelven beszélnek, amit rajtuk kívül senki sem ért. A Callahan úr által kifejtett ármagyarázat erre az ikrek nyelvére emlékeztet, és teljesen érthetlenné teszi azt a mindennapos jelenséget, hogy az emberek miért hajlandóak például egy áruházban alku nélkül kifizetni azt az árat, ami az árcédulára van írva. Marx magyarázata viszont világos. A beszélt nyelv esetén is elmondhatjuk, hogy *az emberek nem azért nevezik néven a dolgokat, mert azoknak az a nevük, hanem éppen azáltal adnak a dolgoknak nevet, hogy*

tömegesen, mindig és mindenki ugyanazzal a névvel jelöli az adott dolgot – nem tudják ezt, de csinálják. Callahan úr tehát, amikor kétségbe vonja az érték létezését (és megmérhetőségét) akkor ugyanazzal az erővel az általa beszélt angol nyelvet is kétségbe vonja (jelzem, amerikai létére ezt meg is teheti, hiszen az amerikaiak és az angolok rokon népek, és csak a nyelvük választja el őket egymástól – mondotta volt állítólag Mark Twain). Egyszerűen arról van szó, hogy Callahan úr (és az osztrák iskola) nem hajlandó a gazdaságot *társadalmi jelenségként* kezelni, hanem sok-sok Robinson elszigetelt cselekedetei összességéként tárgyalja azt. És minden Robinson a maga iker-Robinsonával folytat csevegést a maguk mindenki más számára érthetetlen iker-nyelvén.

Tegyünk itt még egy kitérőt. Callahan úr – mint láttuk – Marxot következetesen egy kalap alá veszi a munkaérték-elmélet angol klasszikusaival, mindenek előtt D. Ricardoval, ennek az elméletnek a legkövetkezetesebb kifejtőjével. Újra meg újra emlékeztetnék rá, hogy Marx gazdasági jellegű „tanai” nem egy rendszeres politikai gazdaságtan kísérletének alkotó részei, hanem a *politikai gazdaságtan bírálatának*. Marx az utolsó közgazdasági jellegű írásában, a Wagner-széljegyzetekben a következőt írja:

„Wagner úr ... megtanulhatta volna, mi a különbség köztem és Ricardo között, aki a munkával valóban csak mint az értéknagyság mértékével foglalkozott és ezért nem talált semmiféle összefüggést értékelmélete és a pénz lényege között.“ (MEM19. 232. oldal)

Valóban, Ricardo axiómaként jelenti ki:

„... a termelt javak csereértéke arányos a rájuk fordított munkával; és pedig, nemcsak a közvetlenül termelésükre fordított munkával, hanem hozzáadva ahhoz még azt a

munkát is, melyet mindazon eszközökre és gépekre fordítottak, amelyek szükségesek az őket alkalmazó munka hatékonnyá tételéhez.“ (D. Ricardo A közgazdaság és az adózás alapelvei Bp. 1891 Pallas kiadó)

Marx már a fogalmi megragadás pillanatában lényeges pontosítást hajt végre Ricardo értékfogalmán:

„... az a közös valami, ami az áru csereviszonyában, illetve csereértékében kifejeződik, az áru értéke. A további vizsgálat majd visszavezet bennünket a csereértékhez mint az érték szükségszerű kifejezési módjához, illetve megjelenítési formájához, egyelőre azonban az értéket ettől a formától függetlenül kell szemügyre vennünk.“ (MEM 23. 44. oldal)

Marx az érték és a csereérték pontos megkülönböztetésével tette lehetővé a pénz lényegének kifejtését, amely pénzben a korai közgazdászok csupán furfangos csereeszközt láttak. E megkülönböztetés után első megközelítésként Marx átvette Ricardo érték meghatározását:

„Egy használati értéknek vagy jószágnak tehát csak azért van értéke, mert elvont emberi munka tárgyiasul azaz materializálódik benne. Hogyan mérhető mármost értékének nagysága?“ (ugyanott)

A kérdés itt még nem Marxé, hanem Ricardoé. Marxot ténylegesen az érdekli, hogy miért? Miért van a jószágnak „csak azért értéke“, mert munkatermék? És erre adott egészen újszerű választ a fentebb idézett módon „A tőke” árufétisről szóló fejezetében. Az árufétis fogalmának kidolgozása Marx egyik legjelentősebb tudományos teljesítménye:

„Az hogy egy társadalmi termelési viszony, mint egy, az egyéneken kívül meglévő tárgy mutatkozik, azok a meghatározott vonatkozások pedig, amelyekbe az egyének társadalmi életük termelési folyamatában belekerülnek, egy dolog különleges tulajdonságaiként mutatkoznak -

ez a ferdítés - mégpedig nem képzelt, hanem prózai módon valóságos megtévesztés - jellemzi a csereértéket létrehozó munkának valamennyi társadalmi formáját.“ (ugyanott)

Ha Marx megragadt volna Ricardo alapállásánál, s az értéket, mint a jószág immanens tulajdonságát fogadta volna el, ahol csupán az a kérdés, hogy hogyan mérhető, akkor nem is jutott volna messzebb, mint Ricardo. A marxi gondolat annyiban megegyezik az osztrák iskola gondolatával, hogy egyik sem fogadja el az értéket, mint az árutermék immanens (belső) tulajdonságát. Azonban az osztrák iskola ebből azt a sehová se vezető következtetést vonta le, hogy az érték mint olyan nem létezik, Marx ezzel szemben az értékben alapvető emberek közötti társadalmi viszonyt lát. És ez óriási különbség!

Most pedig visszaugrunk az elhagyott 6. fejezethez.

6. fejezet A hely ahol soha nem történik semmi. A képzeletbeli állapotok alkalmazása a közgazdaságtanban (77-80. oldalak)

Nyugalmi állapotok

Ebben a pontban Callahan úr a gazdaság egyensúlyi állapotának fogalmát járja körül – meglehetősen érdektelen kifejtésben. Unalmas kifejtésének egyetlen célja, hogy egy nagyot rúghasson a matematikai közgazdaságtan valóban létező „egyensúly”-imádatába. Aki erről a témáról akar valami épkezlábat olvasni, az forduljon Kornai János világhírű Antiequilibriumához.

Sokkal izgalmasabbnak tűnik a

7. fejezet A hentes a pék és a gyertyatartó-készítő. A

gazdasági szerepkörök és az elosztás elmélete (81-107. oldalak)

„A gazdasági elméletek vállalkozói, tőkései, földbirtokosai, dolgozói és fogyasztói nem olyan élő emberek, akikkel a való életben és a történelemben találkozhatunk.

Ők csupán a piaci folyamatokban jelentkező különféle funkciók megtestesítői.”

(Ludwig von Mises)

A társadalmi szerepkörök és a történelmi típusok

A nagyon „hús-vér” címből és alcímekből sejthető, hogy itt komoly pengeváltás lesz Marx Károllyal. És nem is tévedünk. Rögtön az első bekezdésekben Callahan úr megfújja harci harsonáját:

„Felépítettünk egy gazdaságot, amelyben a tőkének szerkezete van, történik személyek közötti csere, és létezik pénz, valamint megvizsgáltuk a nyugalmi állapotokat, melyek felé az emberi cselekvés irányul, így most feltehetjük a talán leggyakoribb gazdasági kérdést: „Ki kapja a pénzt?” (Bár lehet, hogy ez csak a „Hogyan juthatok még több pénzhez?” kérdés után következik a sorban.) Ha egy árucikket eladnak, kikhez kerül a bevétel? És ők milyen alapon részesednek belőle? Miként történik a gazdaságban megtermelt javak elosztása?

Karl Marx magyarázatot kínált az elosztás módjára: azt állította, hogy egy árucikk értéke a befektetett munkából származik. Marx szerint a kizsákmányolás miatt nem kapják meg az eladásból származó teljes bevételt a munkások. A tőkések és a földbirtokosok a politikai rendszer irányítása révén megdézsmálják a dolgozókat illető vagyont.” (81. oldal)

A mottóból kiderül, hogy az osztrák iskola (az adott esetben

az őt reprezentáló Mises) éppen ott, ahol a leginkább kellene hús-vér embereket megjelentetni, gyorsan átcsap abba, hogy itt éppenséggel nem emberekkel van dolgunk, hanem csupán különböző funkciók megtestesítőivel. Ezek után Callahan úr figyelmen kívül hagyva Marx korábban idézett megjegyzését (e könyv 5. oldalán) és Mises fenti gondolatát is, Marxnak tulajdonít olyasmit, amit Marx természetesen *soha, sehol nem állított*. Marx a kizsákmányolás fogalmát sohasem vezette le a politikai rendszerből – ellenkezőleg a politikai rendszert jellemezte a gazdasági alap felépítményeként. Mellesleg Marx és Mises között a különbség ismét az, hogy Mises kívül helyezi a gazdaságot a társadalmon, Marx pedig a gazdaságot, a termelést a társadalom alapjának fogja fel. Mises ennek megfelelően a vállalkozóban, földbirtokosban, tőkésben és dolgozóban piaci folyamatok funkcióinak megtestesüléseit, Marx a társadalmi-termelési viszonyokat megjelenítő társadalmi osztályok képviselőit látja.

A fogyasztó egy külön történet. Az osztrák iskola – mint láttuk – nem választja el cselekvéseken belül a munkát és a fogyasztást, a társadalmi időn belül a munkaidőt és a szabadidőt. Marxnál, aki ezeket az elválasztásokat megteszi, a *termelő* és a *fogyasztó* valóban funkciókat jelent, és valóban mindenki részt vesz a termelésben (a társadalmi munkamegosztásban kiszabott szerep szerint) illetve mindenki fogyaszt (igaz, ki többet, ki kevesebbet). Látni fogjuk, az osztrák iskola kiváló apologétája be fogja mutatni, hogy *mindenki* vállalkozó (ki jobb, ki rosszabb), *mindenki* (föld)birtokos (tágan értelve a földet, mint a birtok tárgyát), *mindenki* tőkés (ki az anyagi, ki a szellemi tőke felett uralkodva és főleg *mindenki* dolgozik (itt Callahan úr nem fél a nevetségessé válástól sem). Így ezen az alapon semmi különös nincs abban, ha e sorba bekerül a fogyasztó

is, ami szintén mindenkinek a szerepköre.

Hogy a kizsákmányolás Marxnál azt jelenti, miszerint „a kizsákmányolás miatt nem kapják meg az eladásból származó teljes bevételt a munkások”, az egy unalomig ismételt ostobaság.

Nincs olyan marxista, aki azt állítaná, hogy a szülők megtermelte jószágból ellenszolgáltatás nélkül részesülő gyermek kizsákmányolja a szüleit. Vagy, hogy a nyugdíjasok kizsákmányolják az aktívakat (ellenkezőleg, éppen a liberális közgazdasági szemlélet bizonygatja, hogy a nyugdíjjal az aktívák nem tartják el a nyugdíjasokat – és ebből vezetik le a nyugdíj-takarékosság és a nyugdíj-pénztárak szükségességét, azokét a pénztárakét, amelyek viszont a marxisták szerint kizsákmányolják a dolgozókat). A marxi megközelítés szerint ugyanis a kizsákmányolás idegen munka feletti uralmat, idegen munka leigázását jelenti. Ennek egyik, talán legfontosabb eszköze az ellenszolgáltatás nélküli elsajátított értéktöbblet, de nem az ellenszolgáltatás nélküli elsajátítás okán, hanem azért, mert ezt az értéktöbbletet *tőkeként felhalmozva* fokozzák egyre jobban az idegen munka feletti uralmat, a kizsákmányolást. Ezért demagógia megkülönböztetni a „rossz” tőkést a „jó” tőkéstől, ahol a „rossz” tőkés dúskál a javakban, hivalkodóan pazarol, míg a „jó” tőkés az elsajátított értéktöbbletet legalább visszaforgatja a termelésbe, hozzájárul a fejlődéshez, új munkahelyeket teremt stb. stb. Az 5. oldali Marx-szövegből kiderül, hogy Marx számára nincs „rossz” meg „jó” tőkés. A „rossz” legfeljebb bolond, a „jó” meg okos. Ugyanis az értéktöbbletet a termelésbe visszaforgató tőkés vagy hozzájárul a fejlődéshez, vagy nem (például a fegyvergyáros), vagy teremt új munkahelyet, vagy nem, de inkább nem (erre még

visszatérek), viszont egészen biztosan húz egyet a kizsákmányolás csavarján.

„Az emberek nem értékelik a munkát: azokat a dolgokat tartják értékesnek, amelyektől életük jobbítását remélik. Még Marx is felismerte, hogy a munkaórák vagy a leadott kalóriák összege nem feltétlenül képvisel értéket: nem valószínű, hogy a fogyasztók értékelnék a szerző által a nappalijában való ugrálással elégetett kalóriák nagy számát. Marx az értéknek a „társadalmilag hasznos” munkára való alapozásával próbálta feloldani ezt a problémát. Azt azonban, hogy milyen munkát tartanak az emberek hasznosnak, csak úgy mérhetjük fel, ha látjuk, mekkora összeget hajlandók fizetni azért a munkáért. Ez az összeg a *bér*. Marx szándékán kívül jó fényben tüntette fel a piacgazdaságot.

Marx elmélete nem kínál magyarázatot a dolgozók által használt gépekkel kapcsolatban. Elfelejtett kitérni arra, hogy a szocializmus bevezetéséig a piacon hogyan készítik el, ki birtokolja, és miként tartják fenn azokat¹⁰. Ezekhez a tevékenységekhez erőforrásokra van szükség, amit egy piacgazdaságban a *tőkések* biztosítanak. A kommunista országok vezetői, ahelyett, hogy a dolgozóknak adták volna a kapitalisták által „ellopott” béreket, egyszerűen maguk lopták el. Ráadásul a szocializmus rossz hatásfoka miatt tulajdonképpen *többet* kellett „ellopniuk”. (82. oldal)

---

¹⁰ Libertarius (<http://libertarius.extra.hu>) felhívta a figyelmemet, hogy itt félrefordították Callahan könyvét. Az eredetiben: „Marx’s theory further leaves unexplained all of the machines the workers are using. Forget how they were created and who owns them in the market before socialism is adopted — how will they be maintained?” (Economics for Real People An Introduction to the Austrian School 2nd Edition, 102 page)

Hogy Callahan úr miből következtette ki, hogy „Marx szándékán kívül jó fényben tüntette fel a piacgazdaságot”, az valószínűleg az ő titka marad.

Hogy Callahan úrnak halvány lila gőze sincs Marx munkásságáról, az egyre fényesebben világlik ki.

A ricardoi munkaérték-elmélet marxi bírálatáról, abban az érték társadalmi-termelési viszonyként való kezeléséről fentebb már írtam. Ezért arra a kitételre, miszerint „Marx az értéknek a „társadalmilag hasznos” munkára való alapozásával próbált” volna feloldani bármiféle problémát is, nem vesztegetünk több szót.

Viszont Marx és Engels, valamint az őket nem vulgarizáló követőik igen sokszor emelték ki, hogy a marxi bírálat egyik sarkalatos tétele annak kimutatása, miszerint *a munkások nem a munkájukat adják el, hanem a munkaerejüket*, azaz azt a képességüket, hogy fizikai és szellemi tevékenységükkel képesek a természet tárgyait célszerűen átalakítani, képesek munkát végezni saját vagy mások tulajdonában levő eszközök segítségével. Mint ahogy korábban azt is megmutattam, hogy a munka egy összetett folyamat, az emberi cselekvések egy sajátos céltudatos formája, s mint ilyenek nincs mértéke. A marxi értékfogalom nem is ebből, hanem az emberi idő munkaidőre (azaz munkára fordított időre) és szabadidőre (azaz a javak végső elfogyasztására fordított időre) való felbontásából, és a munkaidőnek költségként való kezeléséből indul ki. Hogy a valamilyen munkára fordított időt a társadalom elismeri-e értékalkotó munkának, annak semmi köze nincs a munka(erő) árához, a munkabérhez.

Aki saját eszközeivel maga termeli meg a piacra szánt

jószágot, az árut, az – amennyiben sikerül eladnia – nem munkabért kap, hanem az áruja árát. Ugyanez lesz a helyzet, ha valaki nem a saját munkájával termelt javakat valamilyen jogcímen elsajátít és kiviszi a piacra.

Munkabért az kap, akinek nincsenek saját eszközei, nincs hitele, hogy ilyen eszközöket beszerezzen, ezért a munkaerejét adja el annak, akinek van saját, vagy hitelbe megszerzett eszköze. Ezzel azt vállalja, hogy a munkaerejét az eszköz birtokosának utasításai szerint, az eszköz alkalmas működtetésére fogja fordítani. Tehát a munkabért nem a megtermelt jószágokat elfogyasztó emberek határozzák meg, hanem az eszközök birtokosai (Marx őket nevezte *tőkéseknek* – az ő idejében még nem volt jellegzetes különbség a *tőketulajdonos* és a *vállalkozó* között, e két szerepkör általában összefolyt). Vagyis amit Callahan úr írt, annak nem sok értelme van.

Marx igen nagy figyelmet fordított a gépek és a tőke kapcsolatára. Ha azt mondom, hogy az egész életművét éppen ennek a kérdésnek a rendkívül sokoldalú, a legelmélyültebb kutatásra támaszkodó kifejtése teszi még ellenfelei körében is elismerté, akkor azt Callahan úr talán elfogult túlzásnak tartaná. Ám tisztán formálisan is igaz a tény: „A tőke” első kötete magyar kiadásában a 346-ik oldaltól a 472-k oldalig összesen 126 oldalt foglal el a Tizenharmadik fejezet, amelynek címe (és tartalma) „*Gépi berendezés és nagyipar*”. Callahan úr egész könyvecskéje nem ekkora terjedelmű. Marx munkásságának negatív értelmű idézése ebben a gondolatkörben – bármilyen módon is történt – nem igazán szerencsés.

Ellenkezőleg, Marx lenyűgöző teljesítménye, hogy megmutatta, a tőkés kizsákmányolás nem lehetséges a gépi

nagyipar kifejlődése nélkül. Megmutatta, hogy Ricardo nem azért adott jobb, egyértelműbb, tudományosan megalapozottabb képet a tőkés társadalomról, mint Adam Smith, mert okosabb, lelkiismeretesebb, tisztességesebb volt nála. Hanem azért, mert Adam Smith a „Nemzetek gazdagságát” az ipari forradalom és a gőzgép *előtt*, a manufaktúrák korában írta, míg Ricardo a „Politikai gazdaságtan és az adózás alapelveit” a gőzgéppel meghajtott gépi nagyipar korában, az első ipari forradalom *után*.

Lenin legkiválóbb közgazdaságtani munkája, az „Imperializmus a kapitalizmus legfelső foka” a második ipari forradalom, az elektromosság forradalma tényeit gyűjtötte hangyaszorgalommal össze, és vezette le e tényekből a nagyipar és a nagybankok finánciókévé egyesülését, a monopóliumok (ma multiknak nevezik őket) egyeduralmát, a világ piacainak felosztását e monopóliumok között, és a világháborúba torkolló harcot e felosztott világ újrafelosztásáért.

Azt mondják egy pohár, amely a középvonaláig van vízzel feltöltve, egyeseknek félig tele van, másoknak félig üres. Marx és Lenin komolyabb elméleti ellenfelei (Callahan úr semmiképpen nem tartozik közéjük) is elismerik, hogy az elemzéseikből levont következtetések túlnyomórészt helyesnek bizonyultak. A tőkés rend szocialista meghaladása azonban még várat magára – a „pohár” félig van töltve ...

A továbbiakban Callahan úr megpróbálja kifejteni a Mises-mottót, és le akarja írni a Mises által funkcióknak jellemzett szerepköröket. Eközben elmegy a végsőig. Nehezen lehet valakit komolyan venni, aki ilyesmit le mer írni:

„A közgazdaságtan .... Ha a dolgozó szerepéről beszél, akkor a cselekvésnek az emberi munkát igénylő vonzatáról

szól. A gazdaságtudomány szemszögéből minden olyan ember a dolgozó szerepében van, akit nem teljes mértékben más tart el (mint pl. a gyerekeket). A gazdag földbirtokos dolgozóként cselekszik abban a pillanatban, amikor kibontja a bérleti díjról szóló csekket tartalmazó borítékot. Még fogyasztás közben is jelen van a dolgozó szerepe: a sör habjának eltávolításához is kell bizonyos munkát végezni.”(83. oldal)

Vegyünk magunkon erőt, és ennek a fenomenális ökörségnek az ellenére kövessük tovább Callahan urat.

Tehát.

1) A vállalkozó

„Történelmi típusként a vállalkozó olyan embert jelent, aki nagy vállalkozást indít és komoly pénzügyi kockázatot vállal. ... Ha azonban a közgazdaságtan alkalmazza a vállalkozás fogalmát, mint a cselekedetek egy kategóriáját, akkor a cselekvésnek arra a szempontjára utal, amikor a bizonytalan jövőt próbálja valaki kezelni. A vállalkozás olyan szerepkör, amely mindenkire jellemző: a jövő bizonytalansága miatt mindenkinek kell kockázatot vállalnia.

...

A vállalkozó az emberismeretére, „megérzéseire” hagyatkozik, amikor egy változás hatásainak megértése céljából elképzelem, hogy arra miként reagálnának mások. Ez a képesség – ahogy az összes többi sem – nem adatott meg mindenkinek egyformán. Akik rendelkeznek vele, képesek hasznot húzni belőle. Jobb emberismeretük révén a termelést gyorsabban alakítják az új igényekhez, mint versenytársaik. Felismerik, hogy a változás végül a piaci árakban fog jelentkezni, de a piac szereplőinek időbe telik, mire megemésztik a változás jelentőségét. Ameddig ez be nem következik, az árakban torzulás áll fenn. Vannak olyan termelési tényezők – dolgozók, föld, nyersanyagok, gépek,

stb. –, melyeket legjobban az új igények kielégítésére lehet felhasználni. A változás pillanatában azonban kevésbé fontos célokra alkalmazzák azokat, így az áruk túl alacsony, míg egyes más tényezők viszonylagos ára túl magas. Idővel viszont az előbbiek ára is emelkedni fog, így az tükrözni fogja az új igények kielégítésére való alkalmasságukat.” (83 és 87. oldalak)

2) A tőkések és a földbirtokosok

„A tőkések és a földbirtokosok biztosítják a termeléshez szükséges nem emberi erőforrásokat. A klasszikus közgazdászok nem ismerték fel az érték szubjektív voltát, ezért speciális elméleteket kellett kidolgozniuk a föld és a tőke értékének magyarázására. A szubjektív értékelmélet viszont egyesíti e tényezőket a termelési eszközök vagy magasabbrendű javak fogalma alatt. A termelési eszközök értékét az adja, hogy a segítségükkel előállított javak értékéhez becslésünk szerint mennyiben járulnak hozzá. Minden gazdasági érték abból ered, hogy az ember a saját életének javítása szempontjából milyen szerepet tulajdonít egy jószágnak’ vagy szolgáltatásnak.

Ezen a ponton azonban egy talány megoldása vár ránk. Ha az egyenletesen forgó gazdaságban összeadnánk egy fogyasztási cikk előállításában résztvevő összes tényező árát, akkor az eredmény valamivel kevesebb lenne, mint az az ár, amit a gyártó kap a termékéért. Honnan ered e „többletérték”?” (89. oldal)

3) A dolgozók

„Azok az emberek, akik saját munkájuk révén szeretnék elérni céljaikat a dolgozók szerepében vannak. Mindenki dolgozik, kivéve azok, akik teljesen mások támogatására szorulnak, mint a gyerekek vagy a rokkantak.

...

A dolgozók bevétele a fizetés. Egy fizetés lehet konkrét, amennyiben valaki elvállal egy munkát évi 50 000 dollárért

vagy óránként 12 dollárért. Másrészt a fizetés keveredhet más bevételekkel is. Ilyenkor bizonyos erőfeszítést igényel az, hogy az ember megállapíthassa a különféle tevékenységeinek hasznosságát. Gyakran ez a helyzet egy kisvállalkozó esetében.

...

A munka egyik tulajdonsága az, amit Mises a *munka haszontalanságának* nevezett. Ez a kifejezés arra a tényre utal, hogy világunkban az emberek jobban szeretik a pihenést a munkavégzésnél. Ahogy Mises mondja:

A céltudatos tevékenységgel járó szigorú önuralomnál mindenkinek jobban tetszik, ha energiáit teljes szabadságban, spontán, gondtalan és céltalan módon vezetheti le.

A munka haszontalansága nem a „rendszer” valamely tulajdonságából adódik. Ezt a tényt semmilyen társadalmi berendezkedés - kommunákban való élet, a munkásosztály diktatúrája vagy a céhes munkához való visszatérés - sem változtathatja meg. Egy évente 5 milliárd dollárt kereső cégvezető esetében ugyanúgy haszontalan a munka, mint az évi 10 000 dollárt kereső gyorséttermi alkalmazottnál.” (92-93. oldalak)

A legutolsó bekezdéshez hozzáilleszteném a fiatal Marx egy szenvedélyes gondolatát:

„a munka a munkás számára külsőleges, azaz nem tartozik a lényegéhez, tehát munkájában magát nem igenli, hanem tagadja, nem jól, hanem boldogtalannak érzi, nem fejt ki szabad fizikai és szellemi energiát, hanem fizikumát sanyargatja és szellemét tönkre teszi. Ezért a munkás csak a munkán kívül érzi magát magánál levőnek, a munkában pedig magán kívül levőnek. Otthon akkor van, amikor nem dolgozik, és amikor dolgozik, akkor nincs otthon. Munkája ennél fogva nem önkéntes, hanem kényszerű, kényszermunka. Ezért nem szükséglet kielégítése, hanem

csak eszköz rajta kívül levő szükségletek kielégítésére. A munka idegensége tisztán előtűnik abban, hogy mihelyt nem egzisztál fizikai vagy egyéb kényszer, úgy menekülnek előle, mint a dögvész elől.“ (MEM 42. 86.oldal)

Megjegyezendő, hogy Marx e sorokat kifejezetten a *bérmunkáról* írta. Érdekes módon a hobbiból végzett munkát senki nem találja a fenti értelemben haszontalannak. Hogy a munkát a tőke a dögvészhez tette hasonlónvá, az kétség kívül egyik, ha nem éppen a legfőbb bűne. Marx idézett szavait gyönyörűen ellenpontozza (nem megcáfolva, hanem optimista módon megerősítve) József Attila örökszép sorai:

Ne légy szeles.

Bár a munkádon más keres -
dolgozni csak pontosan, szépen,
ahogy a csillag megy az égen,
úgy érdemes..

Callahan úr szövege tele van vitára ingerlő kijelentésekkel, de most tekintsük át a dolgot egy kicsit általánosabban. Callahan úr – a polgári közgazdaságtan fő sodrához hasonlatosan – ebben a részben azt bizonygatja, hogy a felsorolt szerepköröket bárki eljátszhatja egyéni képességei függvényében. Azaz tökéletes az esélyegyenlőség. Megmutatjuk, hogy ez egyáltalán nem igaz.

A tényállás tehát a következő. Alapvetően három szereplővel van dolgunk (a tőke és a föld tulajdonosai között – Callahan úr szerint – nincs lényeges különbség).

A *vállalkozó* (általában hitelbe) átveszi a *tulajdonosoktól* a termelés tárgyi feltételeit és a *munkásoktól* (tőlük mindig hitelbe) a munkaerejüket. Az ő feladata ezután a feltételek megfelelő kombinálásával beindítani a termelést. Ha

sikeresen végződik a dolog, akkor a vállalkozó a tulajdonosoknak visszaadja a tulajdonukat (kifizetve a kopásból eredő kárt, az *amortizációt*) ezen felül a földbirtokosnak *földjárdékot*, a tőketulajdonosnak *kamatot* fizet. Végül a munkás is megkapja a kialakult *munkabérét*, amely fedezi a munkaereje újratermelésének költségeit. Ami a termék eladásból származó árbevételből marad, az a vállalkozó jogos *nyeresége* lesz, fáradozásainak és kockázatvállalásának jutalma.

Némi különbség máris látható. A tulajdonosok odaadták tulajdonukat, azt a ciklus végén visszakapták, és még megkapták a lemondásuk jutalmát is. A vállalkozó nem adott semmit, de azt nem is kapta vissza és így jövedelme kizárólag a kockázatvállalás jutalmaként jelenik meg. A munkás odaadta a munkaerejét és bért kapott érte, de nem világos, hogy ez a bér az elhasznált munkaerő pótlására való, vagy pedig ő is kap valamit az áldozatvállalásáért. Könnyen belátható, hogy *minél egyszerűbb és tömegesebb a munka, annál inkább a bér csak a munkaerő pótlására szolgál.*

Van azonban egy sokkal fontosabb különbség is.

A tulajdonosok odaadják a tulajdonukat a vállalkozónak, és ettől kezdve azt csinálnak, amit csak akarnak. Ha akarják, akkor egy üdülőhelyen lóbálják a lábukat a tengerbe. Ha akarják, tanulhatnak, lobbizhatnak, politizálhatnak stb.

A vállalkozó sincs sokkal rosszabb helyzetben. A vállalkozásával kapcsolatos teendőket szinte nullára redukálhatja, ha azokat kiadja szakembereknek (akik szintén munkások a szó közgazdaságtani értelmében) és utána követheti a tulajdonosok példáját.

Ezzel szemben a munkás (a dolgozó, ha Callahan úrnak, és

fordítójának úgy jobban tetszik) azt veszi észre, hogy *egyetlen eladható jószágát, a munkaerőt csak úgy adhatja bérebe, ha maga is vele megy a termelőfolyamatba*. Nincs láblóbálás, nincs tanulás, nincs lobbizás, nincs politizálás. Oda kell állni vagy ülni a gép, a munkapad, az íróasztal mellé, és a munkaidő végéig ott is kell maradni. Mással foglalkozni, mint a vállalkozó által kiadott munkafeladattal, nem szabad. Hiszen a tevékenysége már nem az övé, eladta azt.

Azzal, hogy a munkás csak úgy tudja realizálni „tulajdonát” – szemben a tulajdonosokkal és a vállalkozókkal –, ha lemond a szabadidejéről, olyan szinte behozhatatlan civilizációs és érdekérvényesítési hátrányba kerül, amely mellett enyhén szólva illuzórikus esélyegyenlőségről beszélni.

De ezzel sajátos helyzetbe kerül a vállalkozó is. Átvette a tulajdonosoktól a termelés tárgyi feltételeit és magukkal a személyekkel a járandóságuk kifizetéséig nincs több dolga. Nem így a dolgozókkal! Mivel azok a „tulajdonokkal” együtt bevonulnak az üzembe, ezért a vállalkozó kénytelen az ő létfeltételeiket legalább minimális szinten figyelembe venni, megteremteni. A helyiségeket télen fűteni, nyáron hűteni kell, gondoskodni kell a megfelelő világításról, a tisztaságról, a termelőfolyamatban keletkező veszélyes anyagok megfelelő semlegesítéséről, ivóvízről, WC-ről, étkezési helyről stb. stb. azaz csupa olyan dologról, amiről nem kéne gondoskodni, ha a munkaerő elválasztható lenne a „tulajdonosától”. Így viszont a dolgozó nem mint alkotó ember, nem mint a termelés lelke, hanem mint *puszta költség* jelenik meg a termelési folyamatban. Ha a robinzonádban szereplő magányos ember a *saját munkaidejével* részben azért takarékoskodik, mert az a szabadideje rovására megy,

részben pedig azért, hogy más alkotó munkára is maradjon ideje, addig a vállalkozó az általa megvásárolt bérmunkával, mint *tiszta költséggel* takarékoskodik. Tehát nem az a gondja, hogy a bérmunkásoknak (dolgozóknak!) több legyen a szabadidejük, illetve, hogy más alkotó munkára is maradjon idejük, hanem csakis kizárólag az, hogy neki kevesebbe kerüljenek. Máskülönben mindent elkövet azért, hogy a szabadidejükből minél nagyobb darabot lecsípve a lehetséges határig, sőt azon túl is meghosszabbítsa a munkanapot, azt pedig kifejezetten tiltja, hogy az általa megvett munkaidőben a dolgozók mással foglalkozzanak, mint az általa kiadott munkával. Nem, ő nem így akar takarékoskodik. *Ő lehetőség szerint minél kevesebb munkaerőt szeretne vásárolni.* Ezért szívesen alkalmaz *gépeket*. A gépek sokba kerülnek, de fokozzák az emberek termelő képességét, termelékenységét, azaz a gépekkel az emberek ugyanakkora erőfeszítéssel, ugyanannyi idő alatt több terméket tudnak előállítani. Ha teszem azt, egy vállalkozó tíz embert alkalmaz fejenként 100 ezer forint havi bérért (vagyis a havi bérköltsége 1 millió forint), és ezek az emberek havonta ezer darab terméket állítanak elő amit ő darabonként 1500 forintért, összesen másfél millióért tud eladni, akkor (az egyszerűség kedvéért az egyéb költségektől eltekintünk) félmillió haszonnal működik. De ha alkalmaz egy gépet, amelynek havi költségei (az amortizáció és a beszerzési ár havi kamata, vagy ami lényegében ugyanaz, a havi bérleti díj) négyszázezer forint, és ezzel a géppel a munkások kétszer annyi terméket tudnak előállítani, akkor a következő helyzet alakul ki. Vagy minden probléma nélkül a kétszer annyi terméket is eladja, és akkor a bevétele hárommillió, szemben az 1,4 milliós kiadásával, tehát ekkor a haszna fél millióról 1,6 millióra nő. Vagy tegyük fel, hogy a piac csak a korábbi ezer darabot hajlandó

átvenni, ekkor a vállalkozónk elküldi a munkások felét, egy feleakkora, ezért feltételezhetően feleannyiba is kerülő gépet vesz (valójában sok kis gépről van szó, ezért arányos a költség a mérettel) és így az eddigi másfélmillió bevételt a korábbi egy millió helyett mindössze 700 ezer forint költséggel szerzi meg, tehát a haszna fél millióról 800 ezerre nő. Nehogy azt higgyük, hogy az első eset sokkal jobb a másodiknál! Az első esetben az 1,6 milliós hasznot 1,4 milliós tőkelekötéssel érte el, tehát a haszonráta $1,6/1,4=8/7$. A második esetben a 0,8 milliós hasznot 0,7 milliós tőkelekötéssel érte el, vagyis a haszon aránya ugyanakkora. Mégis a második eset a valószínűbb. A piac törvényei szerint ugyanis a termék keresett mennyiségét a termék ára fogja befolyásolni és ha az nem változott, akkor miért változna a keresett mennyiség? Tehát a gépesítés miatt 5 ember munka (valójában *munkahely*) nélkül maradt. Ez a vállalkozónkat ugyanúgy nem érdekli, mint Callahan urat. Ugyanis Callahan úr könyvében, a tárgymutató tanúsága szerint összesen négy oldalon szerepel a „munkanélküliség” szó. Ebből három esetben egy-egy a gazdasági ciklusról szóló mondat mellékmondatában, mintegy mellékesen. Az utolsó említési helyen – szintén csak úgy mellékesen – a neoklasszikus iskola „klasszikus” vádja fogalmazódik meg: a munkanélküliség annak a következménye, hogy a szakszervezetek kiharcolják a minimálbér törvényi előírását. Mit érdekli Callahan urat és az általa szajkózott közgazdász urakat az a tény, hogy a Nagy Válság idején, amikor világszerte sok millióra nőtt a munkanélküliek serege, szó sem volt semmilyen törvényileg rögzített minimálberről?! Azt sem hiszem, hogy ma a minimálbér eltörlése egy csapásra megoldaná a munkanélküliség egyre súlyosabb problémáját.

A munkabér nagyságával kapcsolatban Callahan úr a határhaszon elmélet jól ismert formuláit ismételteti és arra az ismert következtetésre jut, miszerint

„A munkáltatók munkaerőért folyó versengése a bérek szintjét a *munka határtermelékenysége* felé szorítja. A munkáltató addig próbál felvenni embereket, amíg a legutoljára felvett munkaerőtől - a határegységtől - remélt többletbevétel még éppen meghaladja azt a bért, amire a dolgozó igényt tart. A munkáltatók állásajánlatai folyamatosan átrendezik a munkaerő-kínálatot, így hozva összhangba a dolgozók elhelyezkedését és az állások körét a fogyasztóknak a vállalkozók által becsült igényeivel.

Fel kell ismernünk azt, hogy ha egy munkáltató és egy alkalmazott megállapodást köt, akkor mindketten úgy érzik, hogy jobban jártak, mintha a megállapodás nem jött volna létre. A munkáltató nem tett szívességet az alkalmazottnak azzal, hogy felvette. Azért alkalmazta, mert ettől hasznot remél. Csak a bérek és a bevételek között remélt különbség miatt alkalmaznak valakit is! Ugyanakkor a dolgozó sincs kizsákmányolva a kialakított bér által: ha lett volna jobb lehetősége, biztos kihasználta volna azt.” (94. oldal)

Ismét érdekes logikai bukfenc. A munkás azért nincs kizsákmányolva, mert ha lett volna jobb lehetősége, akkor biztosan kihasználta volna azt. Mintha azt mondanánk valakiről – az illetőt tulajdonképpen nem inzultálták, hiszen csak egy pofont kapott, pedig kaphatott volna kettőt is.

Először is nyomatékosan meg kell ismételniünk, a marxi kizsákmányolás fogalma nem azt jelenti, hogy a munkásoktól ellenszolgáltatás nélkül elveszik termékük egy részét, hanem azt, hogy ennek az elvesztésnek a segítségével leigázzák a munkáját, lehetővé teszik a többlet nem véletlenszerű, hanem szabályszerű elsajátítását, magának az elsajátított többletnek a segítségével. Hogyan írja Callahan úr?

„Fel kell ismernünk azt, hogy ha egy munkáltató és egy alkalmazott megállapodást köt, akkor mindketten úgy érzik, hogy jobban jártak, mintha a megállapodás nem jött volna létre.”

Ezzel a mondattal Callahan úr, mint egy tollvonással, úgy törölte el több évszázad történelmét. Amikor a landlordok a Parlament eszközével lenyúlták az Angol Királyság földjeit, és annak újsütetű magántulajdonát azzal realizálták, hogy a bérlőket, akik addig a korábbi tulajdonos, a király védelmét élvezték, kikergették az országutakra, a hirtelen magántulajdonukká vált földjeiket bekerítették, birkalegelőket csináltak rajtuk és a gyapjút eladták a kereskedőknek. Ezek a kereskedők egy ideig e gyapjút Hollandiába adták tovább, majd maguk hozták létre gyapjűfeldolgozó manufaktúrákat. E manufaktúrákba a Tudorok (VIII. Henrik, IV. Edward, I. Erzsébet) véres törvényekkel kényszerítették be az országutakra kergetett volt bérlőket. Nyilván, amikor a munkáltató és az alkalmazott – ilyen körülmények között – megállapodást kötött, akkor mindketten úgy érezték, hogy „jobban jártak, mintha a megállapodás nem jött volna létre”. Ennek a nyilvánvalóan helyes megállapításnak a fényén mit sem koptat az a néhány apróság, hogy a landlordok ellopták a közös földeket, a kereskedők e lopás közvetett haszonélvezőiként (orgazdaság) óriási vagyonra tettek szert, s e vagyon hatalmánál fogva, az állam igen hathatós segítségével „képezték át” a bérlőket független földművesekből textilipari bérrabszolgákká. Az a párszázezer ember, aki ebbe belepusztult, sajnos nem olvashatta Callahan úr kitűnő könyvét, és így fogalma sem volt az osztrák közgazdaságtani iskola nagyszerűségéről. Ugyanúgy, mint az a néhány millió néger rabszolga, akiket Afrikából szállítottak az amerikai földrészre, és akik a

rabszolga-kereskedő és az ültetvényes munkáltatókkal együtt, mint ezek alkalmazottai teljes valószínűséggel úgy érezték, hogy „jobban jártak”, mintha hagyták volna őket Afrikában a majmok életétől alig különböző életnívón vegetálni. Nem beszélve a Rajna-vidéki fatolvajokról, akiket kemény büntetésben részesítettek azért, mert eleikhez hasonlóan hullott rőzsét gyűjtöttek az uradalmi és községi erdőkben, nem tájékozódva arról, hogy az állam ezt az ősi jogot egy tollvonással megszüntette. A szerencsétlenek dologházakban tölthették le a büntetésüket, ahol egészen biztos, hogy munkáltatóikkal együtt, mint azok alkalmazottaik úgy érezték, hogy „jobban jártak”, mintha a köztük levő jogviszony nem jött volna létre¹¹.

Mindezen példák – melyek csupán szűk töredékét jelzik annak a hatalmas tényanyagának, amit Marx összegyűjtött és „A tőke” 24. fejezetében („Az úgynevezett eredeti felhalmozás”) publikált – kiválóan „támasztják alá“ Callahan úr következő, elképesztően apologetikus sorait:

„A tőkés *valóban* hozzátesz valamit a fogyasztói javak termeléséhez: a tőkéjét. Az általa elérhetővé tett tőkejavak nélkül a dolgozók sokkal kevésbé lennének termelékenyek. Egy marxista erre azt mondaná, hogy csak a kizsákmányolás miatt tudja a tőkés birtokolni a tőkéjét. Ez az állítás azonban alaptalan. A tőke megtakarítás és befektetés révén keletkezik. A néhány előrelátó ember erőfeszítései nélkül az emberiség túlnyomó része még mindig kezdetleges eszközökkel harcolna a túlélésért.

Természetesen igaz az, hogy manapság sok ember rendelkezik olyan tőkével, amely valamilyen múltbeli

---

¹¹ Marx ezeknek a „falopási ügyeknek” az újságírói tanulmányozása révén tért át a filozófiáról a közgazdaságtanra, a polgári, forradalmi radikalizmusról a kommunizmusra.

rablásból ered. Kérdéses, hogy miként mehetnénk végig a történelmen és tehetnénk jóvá minden rosszat, hisz olyan sok volt belőlük. Mindenesre céljainkhoz elég megérteni, hogy a tőke igazi forrása a megtakarítás. A rablás a piactudomány megsértése, nem része annak, és a tőke megszerzéséhez nincs is szükség rá.”

A drága Callahan úr már megint tudja, hogy egy marxista erre mit mondana, és azt is tudja, hogy amit mondana, az alapvetően alaptalan.

Nézzük meg, hogy valójában mit mondana egy marxista!

A polgári jog legfontosabb alapelve, hogy *aki tulajdonosa az eszköznek, az tulajdonosa az eszköz segítségével megtermelt terméknek is*. Ez a magántulajdon (polgári) jogi kodifikációja.

Engedjünk meg magunknak egy egyszerűsítést. Fentebb megmutattuk, hogy a földbirtokos, a tőketulajdonos és a vállalkozó egy kulcsfontosságú vonatkozásban egymással azonosak és a munkással tökéletesen ellentétesek. Ez a vonatkozás pedig az, hogy az első három szereplőnek nem kötelező jelen lenni a termelési folyamatban, az utolsónak, a munkásnak viszont igen. Ez a momentum egyenes következménye annak a korábbi felismerésünknek, hogy az emberi cselekedetek, tevékenységek két osztályba sorolhatóak, a termelő (munka) folyamatok és a fogyasztási folyamatok osztályaiba. A fogyasztást mindenki maga végzi, a munkát át lehet másra ruházni. A földbirtokosok, a tőketulajdonosok és a vállalkozók együttesen a munkavégzés túlnyomó tömegét átruházzák a munkásokra. Ezért a marxista modellnek megfelelően egy olyan társadalmi modellt fogunk vizsgálni, ahol a társadalom csupán *két osztályra bomlik, tőkésre és munkásokra*. A tőkés ebben a modellben egyszerre földbirtokos, tőketulajdonos és vállalkozó. Mint

ilyen, tulajdonosként rendelkezik a termelés tárgyi feltételeivel és megvásárolja hozzá a munkabérért, a termelés személyi feltételét, azt a munkaerőt, munkavégző képességet, amelyre átruházza majd a munka-tevékenységet. A munkaerő (hitelbe történő!) megvásárlása után a tőkés a monopolista tulajdonosa a termelés valamennyi eszközeinek. Tehát a fenti jogelv szerint őt illeti az eszközök segítségével megtermelt termék is. Ebből a termékből azután a tőkés kifizeti a munkásnak az előre kialkudott, de eddig még ki nem fizetett bért. Vagyis a polgári jog szabályai szerint itt nincs semmi szabálytalan, semmilyen kizsákmányolás. A baj magával a jogelvvvel, vagyis a polgári joggal van. Ugyanis a fenti jogelvnek nincs semmilyen alapja. Ez a jogelv egy kicsit olyan, mintha azt mondanánk: mivel a gyermek a szülei ivarsejtjeiből jön létre, az anya saját testével táplálja azt, tehát a gyermek élete feletti teljes rendelkezés joga a szülőket, és főképpen az anyát illeti meg. Vagyis tagadnánk a gyermek önálló személyiségének létezését. Érdekes módon *ezt* a polgári jog valamiért nem ismeri el.

Marx az „ügynevezett eredeti felhalmozás”-ról szóló fejezetben megmutatta, hogy

„Ha a pénz, Augier szerint, „félorcáján természetes vérfoltokkal jön a világra” akkor a tőke tetőtől talpig, minden pórusából vért és szennyet izzadva.” (MEM 23. 710-711. oldalak).

Ezt azonban mindenképp előtt azért tette, hogy a mesét arról, miszerint „a tőke megtakarítás és befektetésként keletkezik” egyszer s mindenkorra semmivé foszlassa. Marx olykor-olykor valóban tévedett. Például ebben a hitében, hogy valóban semmivé tudja foszlatni ezt a mesét. Nem számolt Callahan úrral, és a hozzá hasonló nagy mesemondókkal.

Sokkal fontosabb és érdekesebb Marx elmélete a tőkefelhalmozásról (az „ügynevezett” és az „eredeti” jelzők nélkül). A fenti elemzés a tőkés és a munkás viszonyáról még nem válaszolt egy alapvető fontosságú kérdésre. Ha a tőkés az ügylet során kénytelen lenne odaadni a munkásnak a saját befektetése feletti teljes többletterméket, akkor számára az egész ügyletnek semmi értelme nem volna. Tehát – szigorúan a polgári jog keretén belül – a folyamatban a munkabér feletti többletnek is kell keletkeznie. Honnan?

Hogy ezt a kérdést megválaszoljuk, térjünk vissza mégegyszer a magántulajdon problémájához. A tőkés a munkás munkaerejét *hitelbe* veszi meg, azaz *előbb* elvégezteti vele a munkát és csak *azután* – az árbevételből – fizeti ki a bérét.

Miért teheti ezt meg? Mert a munkás saját magának nem tud termelni, kénytelen eladni a munkaerejét. És miért nem tud saját magának termelni? Mert nincsenek eszközei. Miért nem csinál magának eszközöket? Mert elsősorban a termelés helyszínétől, a *földtől* fosztották meg, vagyis nincs hol megtermelnie saját eszközeit.

A tőkés ugyanis – ellentétben Callahan úr állításával – nem hozzátesz a javak termeléséhez, hanem éppen ellenkezőleg, elvesz. „A magántulajdon – lopás” – állította Proudhon, és ebben sok igazság van. Marx jó érzékkel vette észre, hogy az „ügynevezett eredeti felhalmozás” legfontosabb mozzanata a föld magántulajdonná változtatása – az angliai „bekerítések”, a Rajna-vidéki „falopási ügyek”, amelyek lényege, hogy a rőzszedést lopássá minősítették, ami jogi kodifikációja volt csupán a korábbi (uradalmi és községi) közerdők magánerdökké nyilvánításának. Valóban, *minden magántulajdon alapja a föld magántulajdona*. Ha valakit

megfosztottak a termelés színterétől, azt magától a saját részre való termelés lehetőségétől fosztották meg.

A föld magántulajdona azonban másképpen, mint erőszakkal nem keletkezhetett. A föld-magántulajdon úgy keletkezett, hogy *valaki önkényesen körbekerítette a Földgolyó felszínének egy darabját, és kijelentette, hogy az az övé.* Aki pedig ezt kétségbevonta, az jól megkapta a magáét. Angliában ezt a landlordok a Parlamentben királyi áldással valósították meg. Amerikában a Vad-Nyugaton az indián népesség lemészárlásával, elkergetésével és a fenti eljárás szó szerinti megvalósításával oldották meg, ahol az állami erőszak támogatását a serif által kiadott birtoklevelek jelenítették meg. Az európai kontinensen a rablólovagok kezdték el a munkát, és a polgári forradalom fejezte be, hol jobban, hol rosszabbul - a „bolsevik” földosztások erőszakára általában ott került sor, ahol rosszabbul.

A polgári jog ezt a nyílt erőszakot csupán elrejtí, de nem szünteti meg. Ez a polgári jog helyettesíti a rabszolga láncát és a rabszolga-hajcsár korbácsát, a rablólovag fegyvereit stb.. „Jogállamban pénz a fegyver” (József Attila)

Tehát a munkaerőt a tőkés annyi jószágért (annyi jószág megvásárlásához elégséges pénzért) veszi meg, amennyi annak újratermeléséhez jól-rosszul elegendő. Ezt a jószágmennyiséget abból a jószágtömegeből fizeti ki – utólag – amit maga a munkaerő termelt meg. Most ne mélyedjünk el annak (az eddigiekből már eléggé nyilvánvaló) ténynek a vizsgálatában, hogy ez csak fejlett piacgazdaság, és valódi pénz megléte esetén valósítható meg. Fordítsuk figyelmünket inkább arra, hogy *az utólagos fizetés* ténye a legjobb bizonyítéka annak, hogy az érték valóban a munkaidő-költségből vezethető le. Amíg ugyanis a munkás nem

termelte meg az új értéket, addig nincs miből fizetni neki.

A tőkés (mint vállalkozó) kizárólag azért megy bele ebbe az ügyletbe, mert arra számít, hogy a munkás a neki kifizetett bérnél nagyobb értékű jószágot fog termelni, ami a polgári jog fenti alapelve szerint a tőkést illeti meg. Miután a munkás megteszi neki ezt a szívességet, a tőkés valódi gentlemanként kifizeti a kialkudott bért, és a maradék lesz a nála maradó *értéktöbblet*. A tőkés ezt hozzácsapja a tőkéjéhez.

És most nézzük meg, hogy mi is valójában ez a tőke!

A tőkés (föld- és tőketulajdonos, vállalkozó) természetesen szintén ember. A folyamatba eredetileg azért vágott bele, mert ki akarja elégíteni a szükségleteit. Ha a birtokában levő tőkét (ne firtassuk, honnan került oda) nem fektetné be, akkor igen rövid idő alatt kénytelen lenne azt felélni. Tegyük fel, hogy az egész tőke pénz formájában van a tőkésnél (ellenkező esetben a nem pénzben rendelkezésre álló részt a jobb likviditás miatt előbb pénzé tenné). Ha egy bankba rakná, akkor az ősidők óta kialakult gyakorlat szerint a kivétek mindig a legrégebben betett összegekből kerülnének kifizetésre. Egy idő után a betétje már tiszta felhalmozott kamat lenne. Nincs ez másképpen akkor sem, ha a bank helyett egy termelő vállalatba fekteti a pénzt. A személyes fogyasztására kivett összegek itt is a legrégebbi tőkéből, tehát kezdetben a bevitt tőkéből származnak, és így az (a bevitt tőke) előbb-utóbb elfogy. A megmaradó és bővülő tőke immár *színtiszta felhalmozott értéktöbblet* lesz. Ez nem csak elmélet. A rendszerváltáskor a rendszerváltó erők józanabb része világosan látta, hogy az államigazgatási tulajdonban levő államosított vállalatok reprivatizációja nem lehetséges, mivel azok a vállalatok már régen semmilyen vonatkozásban

nem voltak azonosak az eredetileg államosított vállalatokkal.

Tehát Callahan úr azon álláspontja, miszerint a tőke eredetileg nem rablásból, hanem megtakarításból származik nem csak nem igaz, de még csak nem is érdekes. A mindenkori tőke ugyanis szintiszta felhalmozott értéktöbblet, függetlenül az „úgynevezett eredeti felhalmozástól“.

Itt elég sokat írtam a tőke természetéről marxista szemszögből. A következő fejezetet Callahan úr a tőke természetének leírására fordítja az osztrák iskola szemszögéből.

8. fejezet. Új terv kell Stan! A tőke helye a gazdaságban

Mi a tőke?

„A közgazdaságtan története során rendkívül sokféle meghatározás született a tőke fogalmára. Tekintették úgy, mint egy absztrakt pénzalapot, amelyik állandó jövedelmet hoz. Hívták „befagyasztott várakozásnak" vagy „a termelés megtermelt eszközének", illetve jellemezték jövőbeli szolgáltatások forrásaként.

Gazdasági elméleteink alapjául mi az egyének döntéseit vesszük. A *Humán Actionben* Mises szerint: „(A tőke) a gondolkodás terméke, és a helye az emberi elmében van. Egy mód a cselekvés problémáinak szemlélésére, egy módszer azok értékelésére egy határozott terv szemszögéből." Israel Kirzner a tőkejavakat egy fogyasztói javak előállítására irányuló terv állomásaiként határozza meg. A tőkejavakat nem valamely fizikai jellemzőjük vagy a létrejöttüket kísérő speciális körülmény különbözteti meg, hanem az, hogy éppen szerepet játszanak valakinek a fogyasztói javak előállítását célzó tervében. Ezen felül a tőke könyvelési fogás, amelynek segítségével az ilyen javakat összegezni lehet a cég mérlegében, hogy a vállalat

állapotáról átfogó képet kaphassunk.“ (97. oldal)

Érdekes és jellemző módon *most* Callahan úr *nem* idézi Marxot! Ha idézné, kiderülne, hogy Marx, akárcsak az osztrák iskola, a tőkében nem absztrakt pénzt szülő pénzalapot, nem „befagyasztott várakozást“ (azaz nem a takarékoskodás erényének eredményét), de nem is megtermelt termelési eszközöket vagy éppen jövőbeli szolgáltatások forrását látja. De nem is az osztrák iskola individualista agyrémét (ezúttal szó szerint értve a dolgot - „(A tőke) a gondolkodás terméke, és a helye az emberi elmében van”). Marx tőke alatt is *emberek közötti társadalmi-termelési viszonyt* értett. Ennek lényegét az előzőekben már leírtam. Az egész zavaros (talán a könyvben a legzavarosabb) fejezethez nem nagyon van még mit hozzátenni.

Át is ugorjuk, a már letárgyalt 9. fejezettel együtt.

III. rész Beavatkozás a piac működésébe

10. fejezet. Az egyé vált világ. A szocialista nemzetközösség nehézségei

A kalkuláció problémája

Callahan úr ebben a fejezetben kivitelezzi egyik fő feladatát – az osztrák iskola klasszikusainak útmutatásával tönkrezúzza a szocializmust, megmutatja a szocialista termelési mód lehetetlenségét. Óriási adu-ász van a kezében: az 1989-91 között lezajlott kelet-közép európai rendszerváltások ténye. Amit Mises és Hayek megjósoltak, az íme, fényesen beigazolódott. Nem teketóriázik, belecsap a közepébe:

„Képzeljük magunkat a világméretű szocialista

nemzetközösség fő tervezőjének a helyébe.” (122. oldal)

Semmi körülírás, semmi definíció – a szocializmus az ugye valami egészen közismert dolog, mindenki pontosan tudja, miről is van szó. Hát persze, hogy a *terv-diktatúráról*. Ha megvalósulna a szocialista nemzetközösség, annak feltétlenül lenne fő tervezője. Nem is értem, hogy miért nem nevezi Callahan úr, ahogy illik, Fő Tervezőnek? Mivel szinte egészen bizonyosak lehetünk benne, hogy Callahan úr soha egy sort nem olvasott Marxtól, Engelstől (azt a látszatot kelti – látni fogjuk hamarosan – hogy Lenintől, Trockijtól legalább egy-egy sort olvasott, de biztosak ebben sem lehetünk – „idézeteinek” ugyanis következetesen nem adja meg a forrását), azért egyáltalán nem zavartatja magát azzal, hogy az említett szerzők, akiket joggal tartanak a marxizmus alapítóinak, soha nem beszéltek tervgazdaságról (tervszerűségről igen, de az nem ugyanaz). A kapitalizmust meghaladó társadalmi-gazdasági alakulat *differentia specificája* (megkülönböztető sajátossága) e szerzők nézetei szerint nem a központi Tervhivatal.

Magáról a szocialista termelési módról szinte semmit nem mondtak. Marx két vitairatban, „A tőkében” és a „Gothai program kritikájában” tesz futólagos megjegyzéseket e termelési mód *elképzelhető* formájáról. Azonban „A tőke” első kötete második német kiadásának utószavában leszögezi, hogy nem kíván recepteket (Comte-féléket?) adni a jövődő lacikonyhája számára.

Manapság előszeretettel keverik össze a szocializmus, mint termelési mód fogalmát a kommunizmussal, amely a marxi felfogás szerint egy forradalmi mozgalom. Callahan úr és az általa képviselt osztrák iskola sem kivétel ez alól, bár ebben a fejezetben Callahan úr és lelki mentorai, Mises és Hayek,

szigorúan szocializmusról beszélnek – amit viszont következetesen a sztálini tervgazdasággal kevernek össze. Ebben méltó követőjük a kiváló magyar közgazdász, Kornai János is. Kornai „klasszikus szocializmus” alatt a sztálini tervutasításos rendszert érti – ezzel teljesen hibásan használva a „klasszikus” jelzőt.

Klasszikusnak ugyanis egy társadalmi jelenség legkiforrottabb, a jelenség sokoldalú sajátosságait leginkább megjelenítő megvalósulását szokás nevezni. Elterjedt a köztudatban, hogy ami klasszikus, az ódivatú, régi – de ez a klasszikus zene révén kialakult téves szóhasználat. Valójában a klasszikus zene is azt jelenti, hogy a legtökéletesebb, a zenei eszközöket a legszélesebb spektrumban felvonultató zenéről van szó. Ilyen értelemben én nyugodtan nevezem a Beatles, a Rolling Stones, az Illés, az Omega, az LTD zenekarok produkcióit klasszikus beat- vagy rockzenének. Számomra legalábbis azok – a „klasszikus” jelző fenti értelmében, és szemben az ezt a zenei vonulatot elszegényítő kommersz zenével. De természetesen ebben az értelemben nem klasszikus a beat-korszakot megelőző, ma már ódivatúnak tűnő könnyűzene sem.

Nos ilyen értelemben a sztálini típusú tervutasításos rendszer, a „tervgazdaság”, minden, csak nem klasszikus szocializmus. Érdeemes szemügyre venni, hogy Marx és Engels mit értettek kommunizmus alatt. Mint említettem, forradalmi mozgalmat.

"A kommunizmus szemünkben nem *állapot*, amelyet létre kell hozni, nem *eszmény*, amelyhez a valóságnak hozzá kell igazodnia. Mi kommunizmusnak a *valóságos* mozgalmat nevezzük, amely a mai állapotot megszünteti." (MEM 3 38. oldal)

Melyik az a „mai állapot”, amit e forradalmi mozgalom meg

akar szüntetni?

"... a kommunisták ebben az egyetlen kifejezésben foglalhatják össze elméletüket: a magántulajdon megszüntetése." (Marx, Engels Válogatott Művek I. Bp. 1963 29. oldal)

Mit értenek a megszüntetendő magántulajdon alatt? Semmiképpen nem a személyi, egyéni tulajdont.

"A kommunizmus senkitől sem veszi el azt a hatalmat, hogy társadalmi terméket elsajátítson, csupán azt a hatalmat veszi el, hogy ezen elsajátítás révén idegen munkát leigázzon." (ugyanott 30. oldal)

„Egyébként a munkamegosztás és a magántulajdon azonos kifejezések - az egyikben ugyanazt jelentik ki a tevékenységre vonatkoztatva, amit a másikban a tevékenység termékére vonatkozólag jelentenek ki.” (MEM 3 35. oldal)

„És végül a munka megosztása ... ameddig tehát létezik a hasadás a különös és a közös érdek között, ameddig tehát a tevékenység megosztása nem önkéntes, hanem természetadta, addig az ember saját tette egy számára idegen, vele szemben álló hatalommá válik, amely őt leigázza, ahelyett, hogy ő uralkodnék felette.” (MEM 3 36. oldal)

„Azt is átlátjuk ezért, hogy *munkabér* és *magántulajdon* azonosak: mert a munkabér, amelynél a munka terméke, tárgya díjazza magát a munkát, csak szükségszerű következménye a munka elidegenülésének, mint ahogy a munkabérben a munka is nem öncélként, hanem a bér szolgájaként jelenik meg. ...

A *munkabér* erőszakos *felemelése* tehát (eltekintve minden más nehézségtől, eltekintve attól, hogy mint rendellenességet fenntartani is csak erőszakosan lehetne) nem lenne egyéb, mint a *rabszolga jobb díjazása*, és nem vívná ki sem a munkásnak, sem a munkának az emberi

rendeltetését és méltóságát.

Sőt még a *munkabérek egyenlősége* is, ahogy azt Proudhon követeli, csak átváltoztatja a mostani munkásnak a munkájához való viszonyát minden embernek a munkához való viszonyává. A társadalmat ekkor elvont tőkésként fogják fel.

A munkabér az elidegenült munka közvetlen következménye, és az elidegenült munka a magántulajdon közvetlen oka. Az egyikkel tehát a másik oldalnak is el kell esnie.” (MEM 42. 92. oldal)

És végül a program, amellyel a tőkés magántulajdont meg kell haladni „A tőkéből”:

„A tőke-monopólium bilincsevővé válik annak a termelési módnak, amely vele és alatta virágzott fel. A termelési eszközök centralizációja és a munka társadalmosítása olyan pontot ér el, amelyen már nem fér meg a tőkés burkában. A burkot szétrepesztik. Űt a tőkés magántulajdon végórája. A kisajátítókat kisajátítják. A tőkés termelési módból eredő tőkés elsajátítási mód, ennél fogva a tőkés magántulajdon, az első tagadása az egyéni, a saját munkán alapuló magántulajdonnak. De a tőkés termelés egy természeti folyamat szükségszerűségével létrehozza saját tagadását. Ez a tagadás tagadása. Ez nem állítja vissza a magántulajdont, de helyreállítja az egyéni tulajdont a tőkés korszak vívmánya: a kooperáció és a földnek, valamint maga a munka által termelt termelési eszközöknek a közös birtoklása alapján.” (MEM 23. 713. oldal)

A kissé hosszúra sikerült idézetsor (ami azért nem hosszabb, mint Callahan úr remek Mises és Hayek idézetei) elég jól összefoglalja a marxi kommunizmus-kép lényegét. Nem kell túl mély vizsgálódást folytatni, hogy mindennek igen kevés köze van a „létező szocializmus” tervgazdaságához. Ennek a kommunizmusképnek a középpontjában ugyanis a

Magántulajdon = Munkamegosztás = Bérmunka

hármass egyenlőség áll, amelynek megszüntetése nem maga a szocializmus („kommunizmus”), hanem annak szükségszerű kiinduló pontja. Tervgazdaságról, Fő Tervezőről szó sincs bennük. Anélkül, hogy tovább szaporítanám az idézetek sorát, kiemelem, hogy a fenti szövegek ide nem idézett részeiben a szerzők hosszan taglalják, hogy a munkamegosztással és a bérmunkával azonos magántulajdon megszüntetéséhez az alapot maga a magántulajdonon alapuló tőkés társadalom hozza létre. Ez kifejleszti azokat a magas fejlettségű termelő erőket, amelyek mellett a kooperációnak már nem kell szükségszerűen munkamegosztásként megvalósulnia, ahol a munkát sem nyers erőszakkal, sem gazdasági kényszerrel nem kell kierőszakolni, mert a munka maga is életszükségletté válik. Ilyenformán megszűnik a munkaidő és a szabadidő között korábban kielemezett különbsége is. E nélkül a fejlettség nélkül

„csak a *nélkülözést* tennék általánossá, tehát az *ínséggel* szükségképpen ismét megkezdődne a harc a szükségesért s ismét előállna az egész régi szemét”¹² (MEM 3 38. oldal)

A tőkés termelési módnak az e menetrend szerinti meghaladása nem pusztán vízió. Napjainkban az Interneten egyre jobban terebélyesedő nyílt forráskódú programfejlesztés pontosan ilyen alternatívát mutat fel a szigorúan tőkés alapon folyó zárt forráskódú szoftverfejlesztéssel (Microsoft & Co) szemben. Ebben az esetben először valósul meg (szemben a „létező szocializmus” lényegében megbukott kísérletével), hogy a

---

¹² A „szemét” a fordító szemérmességének eredménye, a szerző(k) sokkal keményebb kifejezést használtak.

szocialisztikus modell gazdaságilag hatékonyabbnak bizonyul, mint a tőkés modell¹³.

Honnan vették az osztrák iskola képviselői a „világméretű szocialista nemzetközösség fő tervezőjét” – talán az újból szopták ki? Nem egészen. Az *államosítást* már Engels elkezdte kicsit túlértékelni néhány Marxtól függetlenül megírt munkájában. Sztálin – akinek különös érzéke volt a marxizmus klasszikusai vitatható álláspontjainak vitathatatlan dogmákká merevítéséhez – lényegében innen, Engelstől, vezette le azt a „tételt”, miszerint a közösségi tulajdon legfejlettebb formája az állami tulajdon. Pedig a marxizmus (Lenint is ideértve) többször is leszögezte, hogy a tőkés termelési módot meghaladó termelési módot az egymással *szövetkező* szabad emberek fogják kialakítani, vagyis a jövőt a dolgozó emberek *szövetkezeteiben* látták. Az államosítás csupán ideiglenes eszköz a tőkés magántulajdon legnyíltabb formáinak azonnali társadalmazásához. Logikus: a munkásosztály a forradalom révén elragadja a burzsoáziától az államhatalmat, majd e hatalom birtokában erőszakkal elveszi a burzsoázia képviselőitől a termelési eszközöket, amelyeket a fentebb elemzett módon maga a burzsoázia is előbb nyílt erőszakkal, majd a polgári jog álarcába csomagolt erőszakkal sajátított el. A sokat (és sokszor helytelenül) idézett „Gothai program kritikájában” lényegében erről a folyamatról beszélt úgy Marx, hogy a szocialista forradalom kezdetben még a polgári jog alapzatán áll. Az államosítás nem szünteti meg a magántulajdont, csupán kiragadja a polgári jog szerinti tulajdonosok kezéből a termelési

---

¹³ Részletesebben lásd E.S. Raymond „A katedrális és a bazár” című cikkgyűjteményét (Bp. O'REILLY' Kiskapu, 2004 – de különböző nyelveken az Internetről is letölthető).

eszközök tulajdonjogát. Ezután kellett volna végbemenni a valódi társadalmasítási folyamatnak, amelyben a termelési eszközöket maguk a *szövetkezett* dolgozók nem csak működtetik, de végre saját hasznukra (közvetlenül a társadalom hasznára) használják¹⁴ is.

Anélkül, hogy itt most kielemeznénk az okokat, tényként állapítjuk meg, hogy a „létező szocializmusban” általában nem ez történt. Az államosított termelési eszközök egyre inkább a magántulajdon egy új megjelenési formájába kerültek, amit *államigazgatási tulajdonnak* szoktak nevezni. Ez nem azonos a tőkés magántulajdonnal, hiszen nem a polgári jog alapzatára épül, de mégis arra sokkal jobban hasonlít, mint a társadalmi tulajdonra. A lényegét tekintve magántulajdon, hiszen a munkások az állami („szocialista”) üzemekben is bérmunkások. A kísérlet különböző országokban különbözőképpen megvalósult formáiban ez a sajátos magántulajdoni forma több vagy kevesebb társadalmi tulajdoni elemekkel volt átszöve, de végső soron a bérmunka bérmunka maradt, így a munkamegosztás (= magántulajdon) nem szűnt meg.

És itt jön a képbe „a világméretű szocialista nemzetközösség fő tervezője”.

---

¹⁴ Callahan úr, mint annyian mások, összekeveri a termelési eszközök működtetését és használatát. Természetesen a termelési eszközöket a tőkés termelési módban is a munkások működtetik, de nem ők használják. A motort is a belefecskendezett üzemanyag működteti, de kinek jutna eszébe azt mondani, hogy a motort a benzin használja? Használni – legalább is egy korrekt közgazdaságtani terminológia szerint – annyit jelent, mint élvezni a dolog hasznait. A tőke (amely a termelési eszközökkel nem azonos, de azokban testesül meg) haszna az értéktöbblet, és azt per definitionem nem a munkások „élvezik”.

Lenin az orosz forradalom előkészítésén munkálkodva meglehetősen tisztában volt azzal, hogy az orosz kapitalizmus nem éppen az a fejlett kapitalizmus, aminek az alapján a marxi program viszonylag zökkenőmentesen végrehajtható. Ezért némileg talán irigykedve tekintett a legfejlettebb tőkés országokra – mennyivel könnyebb lenne ott a marxi programot végrehajtani. Ugyanakkor – és ez az „Imperializmus, mint a kapitalizmus legfelső foka” című művéből egyértelműen kiolvasható – azt is jól látta, hogy a modern gyarmati rendszerre épülő monopolista kapitalizmus „rothad”, azaz egyre kevésbé forradalmi, egyre nehezebben forradalmasítható. Tanulmányozva kora állapotait úgy látta, hogy ez legkevésbé az Amerikai Egyesült Államokra áll fenn, a gazdaság fejlődésében ott van még a legtöbb forradalmi elem. Ezek közül – talán nem függetlenül az abszolutikus Oroszországban akarva-akaratlanul beléidegződött centralizáció („erős kéz”) iránti tisztelettől – leginkább az új amerikai termelés-szervezési elvek, a „futószalag”, a „taylorizmus”, a „fordizmus” ragadták meg. Bár az „Imperializmusban” erős kritikával illette Kautsky elméletét a monopolkapitalizmus világtrösztté centralizálódásról, maga sem volt mentes ilyen típusú elképzelésektől. Például egyértelműen megállapítható, hogy a monopolizálódás elemzésekor a trösztöket fejlettebb szervezeteknek tartotta a kartelleknél.

A bolsevik pártban Lenin mellett a legfontosabb, legnagyobb hatású gazdaság-ideológus Buharin volt. Ő az 1905-ös orosz forradalmat követő reakció éveiben Ausztriába emigrált és ott bejárta a bécsi egyetem közgazdaságtan előadásait hallgatni – többek között Böhm-Bawerket is. Mivel lényegesen kisebb formátumú gondolkodó volt Leninnél, ő még inkább beleesett

a taylorizmus bűvöletébe.

Sztálin igen keveset fordult elő külföldön. A forradalom előtt csupán egy alkalommal utazott el, éppen Ausztriába, ahol a németül alig értő Kobát¹⁵ Buharin vette védőszárnyai alá. Sztálin igen tehetséges epigon volt, szivacsként itta magába mások műveltségét (az kicsit kínos volt, hogy később e forrásait rendre eltételezte láb alól). Bécsben is igen sokat tanult Buharintól. Erős a gyanúm, hogy Buharin alaposan megismertette tudásra éhes grúz vendégét az általa éppen felfedezett osztrák közgazdaságtani iskolával. Ezzel magyarázom azt a sok hasonlóságot, amit Callahan úr könyve és a sztálini „Rövid Tanfolyam” között felismerni vélek.

Mindenesetre Buharin, mint a szovjet gazdaság fő szervezője, nyilvánvalóan erősen a taylorizmus hatása alatt állt. Ezért, amikor még az úgynevezett „hadi kommunizmus” ideológiáját védelmezte, akkor a termelés fegyelmét egy kaszárnya fegyelmeként képzelte el, ahol a munkások az ipari hadsereg katonái¹⁶. Később, már mint az Új Gazdasági Politika (NEP) fő ideológusa, a hatalmas ország gazdaságát egy előbb kartellizálódó, majd óriási trösztté szerveződő gazdaságként képzelte el. Sztálin, a bolsevik párt főtitkáraként megkaparintva a teljhatalmat a két egymásnak ellentmondó elméletet összevegyítette, hozzájuk rakta saját

---

¹⁵ Koba – J.V. Dzsugasvili mozgalmi álneve a később felvett Sztálin előtt.

¹⁶ Ebben támaszkodott a Kommunista Kiáltvány II. fejezetében felvázolt „forradalmi rendszabályok” 8. pontjára („Mindenkire kiterjedő egyenlő munkakötelezettség, ipari hadseregek felállítása, különösen a mezőgazdaság számára felállítva”), annak ellenére, hogy a Kiáltvány szerzői az 1872. évi kiadáshoz írt előszavukban egyértelműen leírták: „... egyáltalán nem helyezünk különös súlyt a II. fejezet végén javasolt forradalmi rendszabályokra. Ez a passzus ma sok tekintetben ... helyenként elavult.”

meglehetősen ízetlen elméletét arról, hogy a társadalmi tulajdon legfejlettebb formája az állami tulajdon, a kevésbé fejlett a kolhoz, és a kettő közötti kapcsolat érdekében van szükség az államilag erősen ellenőrzött piacra¹⁷. Ezt a mixtúrát, amit *szocialista tervgazdaságnak* neveztek el, a marxista gazdaságelmélet és a szovjet gazdasági gyakorlat csúcsának kikiáltva próbálták előbb a Szovjetunióban, majd a második világháború után létrejött népi demokráciákban megvalósítani.

A tervgazdaság – a sztálini dogmatizálás szabályai szerint – abból a marxi tételből indult ki, hogy a kapitalizmus alapvető ellentmondása – a társadalmi termelés és a magán elsajátítás között feszülő ellentmondás – egyik jellegzetes megjelenési formája a vállalaton belüli tervszerűség és a piaci folyamatok anarchiája közötti ellentmondás. Ebből azonban nem azt sok nehézséggel járó praktikus következtetést vonták le, hogy széttörve a vállalati forma béklyóit (ami nem más, mint a munkamegosztás sajátos formája) a tervszerűséget ki kell terjeszteni az egész termelés folyamatára, hanem ellenkezőleg, a szocialista termelést, mint egy hatalmas trösztöt (illetve, amíg külön létezik állami és kolhoztulajdon – egy hatalmas kartellt) kell megszervezni. Természetesen e hatalmas tröszt élén egy központi tervező – az Állami Tervbizottság (nálunk a Tervhivatal) – áll. Vagyis *a tervgazdaság a szakosodásig mélyült munkamegosztáson alapuló vállalati tervezés kiterjesztése a teljes társadalmi termelési folyamatra. Ez éppenséggel ellentmond a munkamegosztást a magántulajdonnal együtt megszüntető, a szabad termelők önkéntes társulásán alapuló,*

---

¹⁷ Lásd I.V. Sztálin "A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban"

munkamegosztás nélküli, tisztán kooperáló társadalom marxi víziónak. Ez utóbbi víziót napjainkban leginkább a nyílt forráskódú szoftvereket egyre hatékonyabban alkotó Internet-közösség valósítja meg.

Amit tehát az osztrák iskola, mint szocializmust bírál, az nem a szocializmus, hanem egy óriási tröszt. A bírálathoz tehát sokkal helytállóbb lenne a globalizált világ multinacionális óriásvállalatait illetően. Így nem a szocializmus lehetetlenségét, hanem éppenséggel az ezekhez az óriásvállalatokhoz szükségszerűen vezető tőkés termelési mód fennmaradásának lehetetlenségét bizonyítják. Így a részletekbe menő bírálattól itt el is tekintenek. Egy nyilvánvalóan apologetikus hazugság mellett azonban nem mehetek el szóltanul.

„Mises arra gondolt, hogy egy igazán nagy társadalom számára lehetetlen a szocializmus megvalósítása és egy ésszerű termelési rendszer kialakítása, és nem arra, hogy egyes társadalmak ne hívhatnák magukat szocialistának. A teljes szocialista program megvalósítására tett kísérletekről hamar lemondtak:

Közvetlenül az 1917-es Nagy Októberi Szocialista Forradalom után a bolsevikok Lenin és Trockij vezetésével megpróbálták véghezvinni a marxi programot. Tervezett káoszt kaptak eredményül. Trockij azt mondta, hogy „bepillantottak abba a feneketlen mélységbe, amibe az ország belezuhanhat”. Lenin az eseményektől kijózanítva elrendelte az Új Gazdaságpolitikát, amely lényegében a pénz és a piacok újbóli bevezetése volt. A későbbiekben egyetlen szovjet vezető sem próbálta eltörölni a piacot. Ez persze nem jelenti azt, hogy a Szovjetunióban szabad piac lett volna. Csupán annyit jelent, hogy a Szovjetunió gazdasága egy olyan piac volt, ahol az állam volt túlsúlyban. Nem létezett igazi központi terv. Tulajdonképpen a tervet mindig hozzáigazították ahhoz, ami a tervezőirodán kívül történt.”

A stílus jellemzése végett jegyzem meg, hogy miközben pontos forrásmegjelölést kapunk (a dőlt betűs) Ricman Sheldon idézetről, addig Trockij állítólagos kijelentése természetesen forrás nélkül szerepel.

A figyelmünket azonban az idézet *mérhetetlen cinizmusára* fordítsuk. „Közvetlenül az 1917-es Nagy Októberi Szocialista Forradalom után” három év véres és értelmetlen, lényegében elvesztett háborúval a hátuk mögött a bolsevikoknak (Lenin és Trockij vezetésével) egy még véresebb, majd hat évig tartó polgárháborút kellett győzelemre vinniük, és nem éppen a marxi programot próbálták meg a gyakorlatban végbe vinni. Az csupán álom volt számukra. Ha Trockij mondta, amit Sheldon szerint állítólag mondott (és akár mondhatta is), akkor az semmiképpen nem a tervgazdaságra vonatkozott. A „feneketlen mélység, amibe az ország belezuhanhat” nem a szocializmus, hanem az emberek millióit pusztító világháború, a testvérgyilkos polgárháború, az emberéletben és anyagiakban keletkezett mérhetetlen kár és mindenek előtt az erkölcsi értékek (elsősorban az emberi élet szentségébe és sérthetetlenségébe vetett hit) teljes devalválódásának következménye volt. Lenin és gárdája éppen azt ismerte fel, hogy ez nem az az alap, amiről Marxék, mint a kommunista termelési mód előfeltételéről írtak. Ez a felismerés, és nem a szocializmus lehetetlenségének felismerése vezette őket a NEP bevezetésére. Úgy képzelték, és ez a víziójuk nem nélkülözött minden realitást, hogy a visszalépés a NEP társadalmilag ellenőrzött kapitalizmusához lehetőséget teremt a „feneketlen mélységből” való kilábalásra, az ország gazdasági és erkölcsi-társadalmi megerősödésére, és ha mindez bekövetkezik, akkor megkezdhető lesz a

szocializmusra – a magántulajdon (= munkamegosztás) nélküli társadalomra – való szerves áttérés folyamata. Mellesleg a NEP, akárcsak korábban a breszti béke, Lenin és Trockij szembekerüléséhez vezetett. Trockij nem fogadta el a NEP-et, mint megoldást, és 1929-ben Sztálin éppenséggel sok Trockijtól eltulajdonított gondolatra támaszkodva számolta fel a NEP-et. A NEP feltétel nélküli ideológusává a „hadikommunizmus” korábbi ideológusa, Nyikolaj Buharin vált – ami jelentheti Buharin gondolkodásának rugalmasságát éppen úgy, mint szélkakas mivoltát – ma már ennek semmi jelentősége nincs. Az viszont fontos, hogy éppenséggel Trockij, az állítólagos kijelentés szerzője volt az, aki nem ijedt meg a „feneketlen mélységtől”, és továbbra is ragaszkodott a „permanens forradalomhoz”.

Azután jött Sztálin „brumaire tizennyolcadikája”, a NEP felszámolása és a sztálini dogma a tervgazdaságról, ahogy azt már fentebb kifejtettem. Mises és Hayek (és az őket követő Callahan úr) e dogmát autentikus marxizmusként elfogadva „bizonyították” a szocializmus lehetetlenségét.

„Igaz, hogy Moszkvában mercédeseket osztogatnak? Nagyjából igaz, csak nem Moszkvában, hanem Vologdában, nem mercédeseket, hanem moszkvicsokat és nem osztogatnak, hanem fosztogatnak” – szólt a hetvenes évek szovjet vicce. Mutatis mutandis...

A kritika második fele

Álljunk meg egy pillanatra...

Callahan úr könyvének második felében (a 11. fejezettől kezdve) egyre inkább letér az általános közgazdaságtan elméleti tárgyalásáról, és egyre markánsabban a jelenkori egyesült államokbeli gazdaság konkrét problémáival foglalkozik. Teszi ezt annyira, hogy például az osztrák iskola cikluselméletének ismertetése során egy szót sem ejt az 1825-től 1929-ig nagyjából 8-10 évente ismétlődő klasszikus túltermelési válságciklusról, nem elemzi az 1929-33-as Nagy Válság tanulságait sem (eltekintve néhány rossz szótól, amivel Rooseveltnél New Deal politikáját egy kalap alá helyezi Mussolini és Hitler gazdaságpolitikájával). Kizárólag jelen korunk pénzügyi válságaival foglalkozik.

Mivel az USA gazdaságának aktuális vizsgálata nem kutatási területem, azért ezen a területen már nem folytathatom a széljegyzetszerű, pontról pontra haladó kritikámat. Megpróbálok tehát valamiféle kritikai összefoglalót írni a „Hús-vér közgazdaságtan” második feléről.

Piac és állam

Callahan úr fejtegetései – beleértve a fentebb tárgyalt „megsemmisítő” kritikáját a szocializmusról – a könyv második felében akörül mozognak, hogy kimutassa, az állam bármilyen beavatkozása a gazdaság menetébe csak bajt okoz. Az egyedül üdvözítő megoldást csak a piac kínálja. Fejtegetései helyenként nagyon meggyőzőnek is tűnnek. A baj a piac értelmezésében van, és abban, hogy Callahan úr az általa sajátosan értelmezett piaccal szemben csak egyetlen –

elvetendő – alternatívát lát, az állami beavatkozást.

Mi hát a piac?

Azt gondolhatnánk, hogy ha valamiben, akkor a piac értelmezésében konszenzus van valamennyi közgazdaságtani irányzat között: a piac, mint elvont, összefoglaló kategória az árucserék színterét jelenti.

Valójában koránt sem ilyen egyszerű a dolog.

„A közvetlenül kézenfekvő elképzelés a következő: A termelésben sajátítják el (állítják elő, alakítják) a társadalom tagjai a természeti termékeket emberi szükségletekre; az elosztás határozza meg azt az arányt, amelyben az egyes ember ezekben a termékekben részesül; a csere juttatja hozzá azokat a különös termékeket, amelyekre az elosztás révén neki jutott hányadot át akarja váltani; végül a fogyasztásban válnak a termékek az élvezés, az egyéni elsajátítás tárgyává. A termelés előállítja a szükségleteknek megfelelő tárgyakat; az elosztás szétosztja azokat a társadalmi törvények szerint; a csere az egyedi szükséglet szerint újra elosztja a már elosztottal; végül a fogyasztásban a termék kilép ebből a társadalmi mozgásból, közvetlenül tárgya és szolgálja lesz az egyedi szükségletnek és az élvezésben kielégíti azt. Így a termelés jelenik meg mint a kiindulópont, a fogyasztás mint a végpont, az elosztás és a csere mint a közép, amely maga is kettős, amennyiben az elosztás mint a társadalomból, a csere mint az egyénekből kiinduló mozzanat van meghatározva. A termelésben objektíválódik a személy, a fogyasztásban szubjektíválódik a dolog; az elosztásban a társadalom általános, uralkodó meghatározások formájában átveszi a közvetítést termelés és fogyasztás között; a cserében ez a közvetítés az egyén véletlen meghatározottsága révén megy végbe.

Az elosztás meghatározza azt az arányt (mennyiséget), amelyben a termékek az egyénnek kijutnak; a csere

meghatározza azokat a termékeket, amelyekben az egyén az elosztás révén neki juttatott részt kívánja.

Termelés, elosztás, csere, fogyasztás így szabályszerű következtetést alkotnak; a termelés az általánosság, az elosztás és a csere a különösség, a fogyasztás az egyediség, melyben az egész összezárul. Ez csakugyan összefüggés, de lapos.” (MEM 46/I 16. oldal)

Marx ezen megállapítása a forrása egyfelől Polányi Károly kutatásainak, másfelől Kornai János eredményeinek a különböző gazdasági koordinációs mechanizmusokról. Sietek megjegyezni, egyikük sem marxista, bár Polányi erősen szimpatizált a marxizmussal, Kornai viszont tudatos antimarxistaként fejtette ki legfontosabb gondolatait. Azonban mindketten – ellentétben Callahan úrral – jól ismerik, és nagyra becsülik Marx elméleti teljesítményét.

A sokféle, egymásba fonódó koordinációs mechanizmust Kornai János négy alaptípusba sorolta:

1. Az állatvilágból alig kiemelkedett emberek között, különösen az egymással hadakozó szomszédos törzsek esetében a legősibb koordináció az „ököljogon“ alapuló *agresszív koordináció*. Ez egy hierarchikusan felépülő mechanizmus, ahol az „áldozatok“ alá vannak rendelve az „agresszorok“. Nincs kizárva természetesen, hogy az „áldozatok“ maguk is „agresszorok“ a még náluk is alávetettebb „áldozatokkal“ szemben.

Erre a koordinációs mechanizmusra jellemző az egyirányú információáramlás az agresszortól az áldozatok felé (követelés) és az egyoldalú jószágáramlás az áldozatoktól az agresszor felé (zsákmány). Nem jellemző viszont, hogy az agresszor beavatkozna az áldozatok egymás közötti viszonyába, amelyek minősége

ezért lényegtelen.

2. A megszilárduló technikai-társadalmi munkamegosztás - elsősorban a közösségeken belül - háttérbe szorítja az agresszív koordinációt és annak helyébe a hagyományokon, szokásjogon, etikai és morális (külső és benső erkölcsi) késztetéseken alapuló *etikai koordináció* lép. Ez mellérendeltségi viszonyokat feltételez a közösség tagjai között, amelyekből hiányzik a közvetlen egyenértékűségeen alapuló *viszonosság*.
3. A kifelé agresszív, befelé etikai koordináció ellentmondása különösen a birodalmat építő, hódító népeknél súlyos ellentmondásként egyre alkalmatlanabb a társadalom működtetésére, ami e két koordinációt részben ötvöző, részben tagadó, de mindkettőt háttérbe szorító új típusú koordináció jelentkezéséhez vezet. A hagyományokra és az erkölcsre agresszívan hivatkozó, az agresszivitást hagyománnyá, erkölcsileg alátámasztott törvényekké nemesítő *állam bürokratikusán koordinálja az alattvalók társadalmát*. Formailag tehát ez az agresszív koordinációhoz hasonló hierarchikus sémát jelent (az alattvalók lehetnek maguk is helyi kiskirályok, bürokraták), ám tartalmilag nagyok a különbségek.

A bürokrata és az alattvalók között kétirányú mind az információ-, mind a jószágháramlás. A bürokrata begyűjti a társadalmi információkat és feldolgozza azokat (Statisztikai Hivatal). Ezen információk ismeretében és jól-informáltságával legitimálva magát utasításokat, parancsokat ad ki, amelyeket az alattvalók egyfelől kötelesek végrehajtani, akár az áldozatok az agresszor követeléseit, ám másfelől, mint problémáik megoldására irányuló iránymutató segítséget értékelik olyan

esetekben, amikor az ő helyi információik elégtelenek a megoldáshoz (például és elsősorban érdekütközéseik feloldásához – lásd a „jó bíró“ esetét). A bürokrata emellett és ennek alapján a megtermelt javak egy részét is elvonja az alattvalóktól (adó), amiket részben saját szükségleteire használ fel, semmiben nem különbözve a zsákmányból élő agresszortól. Másrészt viszont az elvont javak jelentős részét visszaforgatja az alattvalóknak – újraelosztást hajt végre – egy vélt vagy valóságos társadalmi igazságosság nevében. Eközben saját pozícióját erősítve úgy lép fel, mintha a visszaforgatott javak az ő nagylelkű adományai lennének. Ezt a jelenséget nevezi Kornai *paternalizmusnak*. A paternalizmus jellegzetes megnyilvánulása, hogy a bürokrata feljogosítva érzi magát az alattvalók egymásközötti viszonyaiba való beavatkozásra, függetlenül e viszonyok jellegétől.

4. Témánk szempontjából a legfontosabb a legkorszerűbb koordinációs mechanizmus, a *piaci koordináció*. Mivel ez szintén mellérendelő struktúra, azért az első felszínes szemrevételezéskor könnyen összetéveszthető az etikai koordinációval.

A különbözőség azonban a kicsit figyelmesebb vizsgálat esetén azonnal észrevehető. Ennek lényege a szigorú *értékviszonosság*. A gazdasági tevékenységek, szolgáltatások egy elég széles közmegegyezés alapján értékelődnek, és ennek az értékrendnek az alapján a tevékenységcserek értékarányosan, adok-veszek alapon, viszonyosan mennek végbe. Az így kialakuló intézményt, az *értékviszonos cserék valóságos vagy elképzelt, absztrakt színterét piacnak* nevezzük. A közgazdaságtan

vizsgálódásainak egyik legalapvetőbb terepe éppen ez a piac.

Lehet azt mondani, hogy a valóság ennél sokkal színesebb. Polányi például az archaikus társadalmak vizsgálatakor a koordinációk széles spektrumát írta le. Ám Callahan úr két színű, fekete-fehér (a jó piac, a rossz bürokrácia) képe még ennél a sémánál is szegényesebb.

A piaci kudarcokat a „jól működő” piac szüli

A közgazdaságtan meglehetősen alaposan körbejárja a (tökéletesen versenyző – Callahan úrnál) piac azon hatását, hogy a keresletet és a kínálatot az egyensúly felé tereli, vagyis a piaci mechanizmusok az árak alakulásán keresztül úgy alakítják a piaci állapotokat, hogy a keresett termékekből többet, a kevésbé keresett termékekből kevesebbet termeljenek. Mindezzel kapcsolatban beszélnek a *piac öntisztító szerepéről*, illetve a *piaci koordinációról*.

Mondhattuk volna azonban azt is, hogy a piac *szabályozza* a termelést. A probléma mindössze az, hogy *a piac utólagosan, „post festum” szabályozza a piacot*. Előbb jelentős feleslegnek kell keletkeznie a piacon a kevésbé kelendő áruból ahhoz, hogy a termelők visszafogják termelésüket. Máskor érzékelhető hiánynak kell kialakulnia, hogy a termelőket ösztönző áremelkedés beinduljon. Ennek alkalomadtán igen súlyos következményei lehetnek, amelyekről a különböző *cikluselméletek* szólnak.

Ha tüzetesebben szemügyre vesszük a piac termelésszabályozó mechanizmusát, akkor további hatásokat fedezhetünk fel.

A relatív túltermelés kiváltotta árcsökkenésre a termelők

alapjában kétféle módon reagálhatnak:

- Akik nem vállalják az adott termék megnövekedett kockázatát, azok elhagyják az ágazatot, eszközeiket (tőkéjüket) más ágazatba fektetik, illetve a csődbejutottak a vállalkozással is felhagynak, kilépnek a termelők közül.
- Mások viszont az áresést költségcsökkentéssel, vagy ami általában ugyanaz, műszaki fejlesztéssel próbálják kompenzálni. Természetesen ebbe is bele lehet bukni, de szép sikereket is el lehet érni.

A hosszútávú ágazati kínálat vizsgálata arra az eredményre jut, hogy hosszútávon a vállalatok 0 gazdasági profitot¹⁸ realizálnak. Rövidtávon ez azonban nem így van. Éppen a műszaki fejlesztés első *siker* alkalmazói (a gazdaságtörténet tanúsága szerint ezek gyakran *nem azonosak* az első alkalmazókkal) jelentős gazdasági profitot fognak elérni - természetesen csak rövidtávon. Hosszútávon azonban – feltevésünk szerint – érvényesül a piac versenyzetető jellege. Mivel a műszaki fejlesztés sem lehet – ismét feltevéseink szerint – monopolhelyzet forrása, azért hosszabb távon a többi vállalat is birtokába jut ennek, vagy más, ezzel egyenértékű (azonos gazdasági hatású) fejlesztési eredménynek. Paradox módon ennek nem az lesz a következménye, hogy a többiek is gazdasági profithoz jutnak, hanem az, hogy az úttörők is elvesztik azt („az összetétel csapdája”!), így ismét az tud eredményes lenni, aki új

---

¹⁸ A gazdasági profit a „mainstream” közgazdaságtan kategóriája – nem egészen (sőt egészen nem) azonos a marxisták profit-fogalmával (amely az értékpluszt tőkés-vállalkozónak jutó része). Lényegében a vállalat pénzügyi eredményének a vállalat bővítésére fordítható részét értik alatta.

fejlesztésbe vág bele. *A piac tehát folyamatosan ösztönzi a műszaki fejlődést.*

Látjuk, hogy a verseny állandó mozgásban tartja a piac szereplőit, elsősorban az *eladó-termelőket*. E mozgás „két dimenziós”:

- *Egyrészt* a termelők eszközeiket, tőkéjüket a különböző javakat termelő *ágazatok között* mozgatják, áramoltatják ide-oda (a piac utólag szabályozza a termelést);
- *másrészt* az *ágazaton belül* maradók technikájukat, technológiájukat fejlesztik, hol úttörőként, hol az úttörők követőiként (hiszen a piac ösztönzi a műszaki fejlődést).

E mozgások célja a minél nagyobb – legalább rövid ideig elérhető – pozitív gazdasági profit.

Nyilvánvaló azonban, hogy mind az ágazatok közötti mozgásnak, mind az ágazaton belüli fejlesztésnek *transzfer költségei* vannak. Ezeket a transzfer költségeket az átlagos szinten termelők, akiknek a gazdasági profitjuk 0, nem tudják megfinanszírozni, mert e költségek vállalása gazdasági profitjukat egyből negatívvá, a vállalkozást veszteségessé tenné. Vagyis a piac törvényei szerint *annak van reális esélye pozitív gazdasági profit szerzésére, akinek már előzőleg is pozitív gazdasági profitja volt*. Természetesen itt nincs szó abszolút, determinisztikus folyamatokról, hiszen nagy szerepe van a véletlennek, a szerencsének is, de azért tendenciájában nyilvánvaló, hogy a gazdaságilag eredményes piaci szereplőknek nagyobb az esélyük arra, hogy továbbra is eredményesek legyenek, míg a lemaradóknak egyre növekvő az esélyük arra, hogy hátrányuk behozhatatlanná váljon, hogy

a versenyből végleg kiessenek. Vagyis *a piac hosszabb távon differenciálja a termelőket*, az eredményeseket egyre jobb helyzetbe, a lemaradókat egyre rosszabb helyzetbe hozva.

A „normális” piac működésének tehát három hatása különböztethető meg:

- utólag szabályozza a termelést;
- folyamatosan ösztönzi, kikényszeríti a műszaki fejlődést;
- differenciálja a piac (aktív) szereplőit.

A piac fentebb jelzett hatásai átalakítják magát azt a közeget, amiben a piac működik. Emiatt megváltozik maga a piac is.

A piac által kikényszerített műszaki haladás nem csak a költségeket csökkenti, hanem szükségszerűen *differenciálja a termékeket is*, hiszen a differenciált termék is alkalmas a vevők megnyerésére - *a termékdifferenciálódás a műszaki fejlődés egyik fontos megjelenési formája*. De nem csak a termékeket differenciálja, hanem *a szükségleteket is*, hiszen a magasabb technikai színvonal olyan szükségletek kielégítését is potenciálisan lehetővé teszi, amelyek korábban fel sem merülhettek (például a rádiózás technikai fejlődése „fejlesztette ki” a televízió iránti – kielégíthető – szükségletet). *A szükségletek differenciálódása a műszaki haladás reális indítéka*, nélküle a műszaki fejlesztés nem érné el gazdasági célját – még a fejlesztés transzfer költségei sem térülnének meg.

A termékek és szükségletek differenciálódása egyre bonyolultabbá teszi mind a termelési, mind a fogyasztási folyamatokat. A munkamegosztás is egyre szövevényesebb formát ölt. Ha az árutermelés korai időszakaiban még egy-

egy termelő többé-kevésbé elmondhatta, hogy ő valami *konkrétat* (cipőt, kenyeret, könyvet stb.) állított elő, akkor a fejlett technika mellett ez ki van zárva. Mindenki csak részese lehet a közös termelő folyamatnak. Társadalmivá válik a termelőfolyamat, de ezzel társadalmasodik a szükségletek világa is.

A szövevényessé váló gazdaságban nő azoknak a szükségleteknek a száma, amelyeket nem lehet, vagy nem célszerű egyénileg kielégíteni (például egy ipari lakótelep – „bérkaszánya” már elképzelhetetlen kerti kutakkal, vezetékes víz nélkül), azaz mind jobban előtérbe kerülnek a *közjavak*, illetve a *közjóságszerű magánjavak*, így tehát ezek a jelenségek egyáltalán nem kivételesek, hanem a piac működésének szerves következményei.

A bonyolult termelői szervezet (s az úgyszintén mind összetettebbé váló fogyasztás) egyre több *externál hatás* forrásává válik. Egy-egy technológiai-gazdasági megoldásnak mind kevésbé lehet lokalizálni hatásait. Azok a legváratlanabb helyeken bukkannak elő.

Még fontosabb a piacnak a termelőket differenciáló hatása. Ennek logikailag egyértelműen *monopóliumhoz* kellene vezetnie. A dolog azért nem ilyen egyszerű. A piac működése ugyanis nem csak a termelők differenciálódását okozza, hanem a termelés növekedését is. A növekvő és differenciálódó termelés mellett új termelők sokasága léphet be a folyamatba, s így a termelők számának csökkenése sokkal kevésbé valószínű, mint e szám növekedése. A termelők számának valószínű növekedése azonban nincs ellentmondásban azzal, hogy a piaci részesedést tekintve monopolizálódási folyamatok induljanak meg. Miközben a piaci kereslethez képest jelentéktelen méretű vállalatok akár

gomba módra szaporodnak, az összkereslethez hozzámérhető vállalatok száma csökkenhet - növekvő méretek mellett. Ha tiszta monopóliumok nem is, de oligopól vállalatok mindenképpen uralkodó helyzetbe kerülnek. Tehát az *oligopolista-monopolista verseny* sem véletlen kivétel, hanem a piaci működés természetes fejleménye. Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a kis létszámú oligopól piac, ha nem képes *természetes monopóliumot* kiválasztani magából, akkor nyílt vagy titkos *kartell-szerződések* fogják gyakorlatilag monopolisztikussá tenni.

Tehát a „mainstream” közgazdaságtanban hagyományosan a piac véletlenszerű kisiklásaiként tárgyalt kudarcok valójában magából a normális piaci működésből születnek. Callahan úr és az általa interpretált osztrák iskola azonban messzebbre megy, mint a „mainstream”. Míg az utóbbi a piaci kudarcokat véletlenszerű kivételeknek látatja, amelyek igazolhatják az alkalmankénti állami beavatkozást, addig a Callahan úr osztrák iskolája általában tagadja a piaci kudarcokat, az e körbe tartozó jelenségeket az állami beavatkozásból próbálja magyarázni, és csodagyógyszerként újra meg újra magát a piacot javallja. Eközben „hús-vér” közgazdaságtana egyre jobban elszakad a valóságtól. Kritikánk lezárásaképpen mutassuk meg, hogy Callahan úr a szabad piac, mint az egyetlen lehetséges út fetiszizálása közben nem riad vissza az események hamis interpretálásától sem.

A Betamax és a VHS (199-200 oldalak)

A Sony (a Betamax formátum kifejlesztője) és a Matsushita (a VHS kidolgozóinak egyike) másképp súlyozta a könnyű szállíthatóság (amely kis kazettaméretet jelent) és a felvételi idő (kazettát növelő) hosszúságának fontosságát. A Sony azt gondolta, hogy a fogyasztók egy kisméretű könyvnek

megfelelő méretű kazettát szeretnének inkább, még ha az egy órára korlátozza is a felvételi időt, míg a Matsushita a nagyobb kazetta, és két órás idő mellett tette le a voksát. Ettől eltekintve a két technológia nagyjából azonos volt. Lényegében mindkét fél tett egy fogadást arra, hogy mi lesz a fontosabb a fogyasztók számára: a Sony a kisebb kazettára, a VHS támogatói a hosszabb felvételi időre.

A Sony a VHS érkezésekor már két éve monopóliumhelyzetben volt a piacon. Mivel azonban a VHS formátum lehetővé tette, hogy egész estés mozifilmeket is rögzítsenek az emberek, gyorsan növelte a piaci részesedését. A két formátum között árháború bontakozott ki. A Sony azzal is fellépett a VHS ellen, hogy a Betamax felvételi idejét két órára növelte. Erre válaszul a VHS felvételi ideje négy órára nőtt. A Betamax erre öt órára növelte az időt, a VHS pedig nyolcra. (A VHS a nagyobb kazettaméretnek köszönhetően mindig jobb kompromisszumot tudott elérni a felvételi idő és a minőség között, mint a Sony.)

Mint mindannyian tudjuk, végül is a VHS vált uralkodóvá az otthoni videofelvevők piacán. A Betamaxot viszonylag szűk körben, a műsorszórásban alkalmazzák, ahol a szerkesztés és a speciális effektusok terén jelentkező előnye fontosabb, mint a fogyasztói piacon. Stan Liebowitz és Stephen Margolis, a *Winners, Losers and Microsoft* szerzői a következőkre hívják fel a figyelmet:

A piac nem ragadt rajta a Beta útján... Vegyük észre, hogy ez minden, csak nem erős útfüggés. Bár a Beta volt az első, a VHS igen hamar képes volt átvenni tőle a hatalmat. Ez természetesen pont az erős útfüggésről szóló előrejelzések ellentettje... A legtöbb fogyasztó számára a VHS a különböző jellemzők jobb elegyét biztosította. A piaci eredmény: pontosan az, amit az emberek akartak.

Az egész gyönyörű magyarázatban csak egy apró hiba van – nem igaz. Az igazságról való elszólás abban a szinte

mellesleg odavetett megjegyzésben van, miszerint „a Betamaxot viszonylag szűk körben, a műsorszórásban alkalmazzák, ahol a szerkesztés és a speciális effektusok terén jelentkező előnye fontosabb, mint a fogyasztói piacon”.

Ugyanis az egész szövegben Callahan úr elhallgatja a legfontosabb különbséget a Betamax és a VHS között. Ez egyáltalán nem a „könnyű szállíthatóság (amely kis kazettaméretet jelent) és a felvételi idő (kazettát növelő) hosszúsága” közötti különbség.

A kisméretű videokamerák megjelenése után piacra került a VHS mini kazetta, amit a kisméretű kamerákba lehet rakni, valamint a speciális adapter-kazetta, amibe helyezve a mini kazettát, az lejátszhatóvá válik a szabványos VHS lejátszóban. Vagyis szükség lett a kisméretű kazettákra, de ez nem vitte be végre a háztartásokba a Betamax kazettákat, azokat továbbra is csak a riporterek használták. Tehát itt sokkal nagyobb erők dolgoztak!

Az igazi különbség a Betamax és a VHS között a *másolhatóság*. A Betamax felvételek többször másolhatóak jelentős minőségromlás nélkül, míg a VHS felvétel már az első másolatban is szinte élvezhetetlen. Ebből adódik a Betamaxnak „a szerkesztés és a speciális effektusok terén jelentkező előnye”.

Vajon a mindenható piac miért a silányabb terméket részesítette előnyben? Talán az emberekben nem elég erős az igény a videofelvételek másolására? Vagy esetleg az állam avatkozott be itt is?

Nem itt az államnál sokkal hatalmasabb erők avatkoztak be. A hollywoodi filmstúdiók és terjesztő vállalataik. Ők voltak, akik a filmjeiket VHS-kazettán kezdték terjeszteni a

kezükben tartott videokölcsönző hálózatban – pontosan azért, mert azok rosszul másolhatóak. Azok a vevők, akik azért akartak otthoni videokészüléket vásárolni, hogy ezekből a kölcsönzőkből kazettákat kölcsönözzenek, azok így kénytelenek voltak VHS készüléket vásárolni, és mivel kezdetben e készülékeknek igen borsos ára volt, kevesen engedhették meg maguknak, hogy Betamax készüléket is vásároljanak. Ennek következtében a Betamax, mint háztartási videolejátszó megbukott, és gyártóik sietve megcélozták a stúdió-berendezések piacát, ahol a silány VHS természetesen nem volt konkurencia.

A háztartási videózás területén viszont igenis működött az *útfüggőség*, és a piac éppen hogy a VHS útjára ragadt, és nem a Betamaxéra. Az „útfüggőség” azonban megint amolyan osztrákos eufémia. Egyszerűbb a hollywoodiak *monopolhelyzetéről* beszélni. A modern technika, és nem a piac, ami ezt a monopolhelyzetet megtörte. A digitális képrögzítés (DVD, DivX stb.), ami a Betamaxot és a VHS-t egyaránt a technikatörténeti múzeumokba száműzi. Hollywood itt igen komoly utóvédharcokat folytat, amihez sutba dobja a Callahan úrnak oly kedves piacot, és nyíltan a (tőkés) állam segítségéhez folyamodik. Például kitalálták az árdiszkrimináció egy nagyon ravasznak gondolt módját. A VHS-kazettákat kiszorító DVD-filmlemezket úgynevezett *régiókódokkal* látják el, hogy az egyik régióban vásárolt lemezeket ne lehessen a másik régióba átvinni, és így minden régióban az ott adott piac árain lehessen azokat eladni. Az egyébként igen könnyen, gyakorlatilag teljesen minőségromlás nélkül másolható DVD lemezeket a régiókódon kívül még mindenféle egyéb másolás-védelemmel is ellátták. A számítógépes hackerek igen gyorsan feltörték ezeket a védelmeket, de a régiókód esetében

még erre sem volt szükség. A hollywoodi monopóliumok itt a szórakoztató elektronika óriáscégeivel kerültek szembe, akiket nem tudtak arra kényszeríteni, hogy a felesleges többletköltséget jelentő, és ráadásul a készülékek eladhatóságát rontó régiókód olvasó elektronikát a DVD-lejátszóikba beépítsék.

Callahan úr eszmefuttatásai a Microsoft programozási sikereiről is a számára nem létező *monopólium* kérdését hagyják figyelmen kívül.

Aki figyeli a Microsoft elszánt harcát a „szoftver-kalózkodók” ellen, az talán el sem tudja képzelni, hogy a cég látványos sikerét éppen ezeknek a „kalózkodóknak” köszönheti. A kezdetekben az Apple a Machintos minőségi szoftvereit igen erős másolás elleni védelemmel látta el, amely összefüggésben volt a Machintos sajátos, az IBM-PC-vel szemben hátrányos architektúrájával, és ezért kemény diót jelentett a hackereknek is. Ugyanakkor a Microsoft az első sikeres operációs rendszereit (DOS 6.2, Windows 3.1 stb.) és a kialakulóban levő Office csomagjának alkotórészeit (Word 2.0, Excel 4.0 stb.) gyakorlatilag semmilyen másolásvédelemmel nem látta el. Ezeket a programokat kb. 90%-ban a felhasználók „lopták”. Ám egyrészt a hatalmas tömeg 10 fizető százaléka maga is igen jelentős tömeg, azonkívül, ami sokkal fontosabb, ezek a „szoftver-lopások” teremtették meg az „útfüggőséget”, vagyis a Microsoft *monopolhelyzetét*. Ezt se az állami beavatkozás (tucatnyi lényegében eredménytelen trösztellenes eljárás) törli meg, hanem az Internet és a rajta fejlődő nyílt forráskódú programozás meglehetősen piac-idegen mozgalma.

Tartalomjegyzék

A hús-vér közgazdaságtan kritikája	1
A hús-vér kritikus előszava	3
A kritika első fele. Fejezetről fejezetre, pontról pontra ...	6
Bevezetés (13-15. oldalak)	6
I. rész - Az emberi cselekvés tudománya	8
1. fejezet - Mi történik? A közgazdaságtan természete (18-29. oldalak)	8
2. fejezet Megint egyedül. Az elszigetelt egyén gazdasági körülményei (30-40. oldalak)	30
3. fejezet Az idő múlása. Az idő szerepe az emberi cselekvésben (41-48. oldalak)	42
II. rész A piaci folyamat	51
4. fejezet Maradjunk együtt! A cserekereskedelem és a társadalmi rend (50-65. oldalak)	51
5. fejezet A pénz mindent megváltoztat. A közvetett csere és a gazdasági kalkuláció (66-76. oldalak)	78
Kitérő	84
9. fejezet Ami felmegy, annak le is kell jönnie. A pénzmennyiség változásának hatásai (108-120. oldalak)	84
6. fejezet A hely ahol soha nem történik semmi. A képzeletbeli állapotok alkalmazása a közgazdaságtanban (77-80. oldalak)	100
7. fejezet A hentes a pék és a gyertyatartó-készítő. A gazdasági szerepkörök és az elosztás elmélete (81-107. oldalak)	100
8. fejezet. Új terv kell Stan! A tőke helye a gazdaságban	124
III. rész Beavatkozás a piac működésébe	125
10. fejezet. Az eggyé vált világ. A szocialista nemzetközösség nehézségei	125

A kritika második fele	139
Álljunk meg egy pillanatra...	139
Piac és állam	139
Mi hát a piac?	140
A piaci kudarcokat a „jól működő” piac szüli	144
A Betamax és a VHS (199-200 oldalak)	149